EGYETEMES

EGYHÁZTÖRTÉNELEM.

FŐISKOLAI TANULÓK
S MÜVELT PROTESTÁNSOK SZÁMÁRA

IRTA

RÉVÉSZ IMRE,

A DEBRECENI REFORMÁLT EGYHÁZ EGYIK LELKIPÁSZTORA, S A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA LEVELEZŐ TAGJA:

ELSŐ FÜZET:

AZ EGYHÁZ ALAPITTATÁSÁTÓL A REFORMÁTIÓIG.

DEBRECZEN,

NYOMATOTT A VÁROS KÖNYVNYOMDÁJÁBAN.

1865.

ELŐSZÓ.

A debreceni főiskolában jelenleg az egyháztörténelmet advàn elő, dolgozatomat az iskolai év elején diktálni kezdettem. Nem sokára azonban, hallgatóim azon ohajtásukat fejezték ki előttem, hogy a kéziratot az ő költségükre adjam kőnyomda alá. Én nagyon jól láttam azt, hogy mily temérdek időt elrabol a diktálás és irás, s hogy különösen egyetemes egyháztörténelmet, melyben oly sok idegen név és évszám fordul elő, bizonytalan értékü kéziratokból tanitani, igen bajos dolog; azt is láttam továbbá, hogy a kőnyomdai kiállitásnál a könyvnyomdai minden tekintetben célszerübb és a közönségre nézve jutányosabb: ezutóbbira tehát, saját költségemre csakhamar elszántam magamat.

Enyiből áll e füzet világrajöttének szerény eredete; minélfogva nem mást, mint csupán egy rövid idő alatt készitett, szükségben segitő s talán használható kézi könyvet akartam ez uttal a tisztelt közönség s hallgatóim kezébe adni.

A munka terjedelmére, szerkezetére, modorára stb. nézve szükségesnek tartom megjegyezni a következőket.

A debreceni főiskolában, ujabb intézkedések következtében az egyháztörténelem jelenleg egy évi tanfolyamban, hetenkint négy órán tanittatik s ezen négy órából is egyet rendszerint a kikérdezés vesz igénybe. Ehez kellett tehát alkalmazni a mü szövegének terjedelmét, és pedig oly módon, hogy a történelem lehozattassék egészen a legujabb időkig; mert bezárni a rendszeres előadást a reformatio végénél vagy a westphaliai békénél: sem a tudomány, sem az élet érdekei-

vel nem egyező dolog. Az egyház a legujabb időkig folyvást él, küzd, vérzik, halad vagy hátravettetik; tehát a történelmi felfogásnak és előadásnak épen oly természetes és méltó tárgya mint bármely időponton. E mellett a jelenkor intézményei és viszonyai felett, akár a hazai, akár különösen a külföldi egyházi élet mezején, miként fogja magát tájékozni, kivált az ifju, ha nem ösmeri azon történeteket, melyek a jelennek alapjaiul szolgálnak?

Hallgatják pedig az egyháztörténelmet a debreceni főiskolában a voltaképen első éves theologusok és harmad éves jogászok, tehát oly tanulók, kik még semmi tüzetes theologiai képzettséggel nem birnak, sőt a kik, fájdalom! a gymnasium VI-dik osztályának elvégzésé után, tehát négy teljes éven keresztül semmi vallástani ösmerettel nem foglalkozának. Ezekszerint nem lehetett nekem e müben az egyháztörténelmet azon magaslaton fogni fel és tárgyalni, a melyen az pl. a külföldi egyetemek tanfolyamában áll; de szinte hiba lett volna ezt a gymnasiumi álláspontra sülyeszteni is le, hanem oly szinvonalon kellett azt tartanom, mely a gymnasium és egyetem között áll, s mely lehetővé tegye, hogy mind a theologusok, mind a jogászok, sőt általában bármi helyzetü müvelt magyar protestánsok haszonnal és érdekeltséggel forgathassák e müvet. — Ezen célt pedig anyival bátrabban kitüzhettem, mert a legujabb igen helyes intézkedések szerint, a dogmák története ezentul mint önálló tudomány külön és kellő terjedelemben fog tanittatni a debreceni theologusoknak. E szerint nekem az egyházi tan ügyéből csak anyit kellett előadnom, a menyit tudni, általában minden müvelt protestans embernek szükséges.

Nem terjeszkedtem ki nagy aránytalansággal a magyar egyházi ügyekre sem, mert a lelkészi vizsgákra vonatkozó ujabb intézkedésekből önként és szükségesképen következik, hogy a magyar protestáns egyház történelme, természetesen a legujabb időkig lehozva, szinte mint önálló tudomány, külön tanittassék főiskoláinkban.

Igen helyes, természetes és szükséges dolog, hogy a hazai főiskolákban a magyar nemzet, a magyar alkotmány, a magyar irodalom történetei, mint önálló tudományok tanittatnak. De hát annak mi az oka, hogy egyházunk történelme nem tanittatott mint önálló tudomány oly főiskolákban, melyeket maga az egyház alapitott és tart fen s melyekben leendő lelkészek, tanitók és egyházi kormányzók neveltetnek? Egyházunk élete szintoly nagy sőt nagyobb önállósággal és függetlenséggel bir a többi országos egyházak között, mint nemzetünk a nemzetek s irodalmunk a többi nemzeti irodalmak között, s igy a minek maga az élet önállóságot adott, nem vétek-e azt, a tudomány és közoktatás mezején boszszantó szolgaságban és alárendeltségben tartani? Egyházunk történeteinek önálló főiskolai előadása lehetne a legcélszerübb alkalom és eszköz arra is, hogy a tanuló a forráskutatás, történelmi birálat és combinatio s általában a történetirás és történettudomány mühelyébe bevezettessék s igy azon valamiről, mit historiának nevezünk, valódi helyes fogalmak terjesztessenek, sőt az egyház és haza számára leendő történetirók képeztessenek, a mire vajmi nagy szükség van, miután hazai egyháztörténelmi müveltségünk ügye jelenleg még nagy részben csak ott áll, a hol hajdan poësisunk ügye állott, midőn minden rektor, ki rimekből köszöntőt és halotti búcsúztatót faragott, már poëtának tartatott. — Azon sokszor gyászos, de mindenkor vonzó, megható és dus tanulságu vonásokat, fordulatokat, melyekben egyházunk életének folyama a legujabb időkig oly gazdag, s melyeket külföldi nagy érdemü tudósok a legmélyebb megilletődéssel szemlélnek, — vajjon mi tartsuk-e továbbra is elrejtve főiskoláink tanulói előtt? Valóban az Istennek még igen erős próbáit és büntetéseit érdemeljük meg és vonjuk kétségenkivül magunkra, ha egyházunk teljes történelmét az önálló tudományok sorába emelni soká késlekedünk.

Végre megjegyzem, hogy többekkel együtt én is, a tudományok akadémiai tanitása céljának nem azt tartom, hogy

a tanuló különbféle terrorisálások következtében bizonyos számu iveket bememorisáljon, hanem azt hogy nyerjen a tudomány felett a manuscriptum vagy kézi könyv határain tul is minél szélesebb és tisztább látkört, hogy ne csupán emlékező ereje és rideg felmondási készsége, hanem elméjének minden tehetségei munkában legyenek a tudomány körül, — végre, hogy nyerjen ösztönt, kedvet és irodalmi utasitást arra, hogy a főiskolában nyert alapon saját erejével tovább haladhasson, és legyen a tudománynak és tanulásnak ne rabszolgája, hanem élő hive mindvégiglen. Ezen célt igyekeztem lehetőleg megközeliteni mind e kézikönyv szerkezetében, mind különösen előadásaimban.

A második füzetben már, mely a reformatiotól napjainkig fog terjedni, az irodalmi utalások pontonkint célszerüen lesznek beosztva; az időrendi sorozatot, mely mind önmagában igen tanulságos, mind a történelmi combinatioknak nélkülözhetetlen alapja, folytatni fogom s bezárom az egészet egy kimeritő betürendes tárgy és névmutatóval. Ha Isten életemet és erőmet megtartja: rajtam mulni nem fog, hogy a második füzet is, minél elébb a t. közönség kezében legyen.

Irtam Debrecenben, 1865. Március 15-dikén.

Révész Imre.

TARTALOM.

BEVEZETÉS.

ELSŐ KORSZAK.

AZ EGYHÁZ ALAPITTATÁSÁTÓL NAGY KONSTANTINIG.

33—312

I. Szakasz.

Az apostoli kor, vagyis a keresztyénség első százada.

MÁSODIK KORSZAK.

NAGY KONSTANTINTÓL NAGY KÁROLY HALÁLAIG.

A keresztyén egyház, mint uralkodó államegyház a római birodalomban.

312—814.

HARMADIK KORSZAK.

NAGY KÁROLY HALÁLÁTÓL A REFORMÁTIÓIG.

A pápai hatalom uralma s az egyház nagy romlása.

814—1517.

de elveinek követői folyvást vannak. III. Ince s VIII. Lajos irtó harcai a waldensek ellen. Filep savoyai herceg pártjokat fogja. Leonisták, katharok, albigensek.

b) A wicklefiták.

Wyckliff János angol; tanuló az oxfordi egyetemben, tanulmányai; ostromai. Tanár Oxfordban. Küldöttségi tag a pápához. Határozottan ir az antikrisztus ellen. XI. Gergely mint bosszuálló. Wyckliff angol bibliája. Saját honában feltámadnak Wyckliff ellen. A csendes parochia. Dühöngés a nyugvó csontok ellen. Wyckliff müveinek reformátori jelleme.

c) Huss János. Prágai Jeromos. Husziták. stb.

Husz gyermek s ifju kora. Tanár és pap Prágában. Viszonya Wyckliff elvéihez. Jeromos. Két angol ifjú. H. követői számosak. A prágai egyetem kárhoztatása és megoszlása. Sbynko érsek. V. Sándor egyik pápa. Bünbocsánati üzlet. Átok és interdictum. H. müvet ir az egyházról s apellál az ur Krisztushoz — A kostnici zsinat. Zsigmond menedéklevelet ad s H. mégis fogoly. A dühös, lármás kihallgatás, halálra itéltetés. A végső gyászos jelenetek a templomban, a vesztő hely felé vezető uton, a vesztő helyen. H. mindvégig hü és bátor a lángok között is. Születési nap, a jobb életre. Jeromos hüsége, majd hütlensége, végre vértanui bátor halála, Misa Jakab a csehek között, kik felveszik a kelyhet s elkeseredve véres lázzadásban törnek ki. Wencel király meghal. A szavátszegett Zsigmondot utódul nem fogadják el a csehek. Ziska. Procopius Rasus. Pártszakadás: Calixtinek, táboriták; mindegyik fél elvei és jelleme. A bazeli zsinat concordál s ezt Zsigmond elfogadja. Mindegyik megtörte. A lanyha párt méltán halálra jut; az erős és hű folyvást él: cseh és morva testvérék. — W e s e l német tanár; börtönben hal meg. W e s s e l hollandi tudós és tanár; jeles iró, hatályos pártfogókkal. Luther véleménye felőle. — S a v o n a r o l a ékesen szóló egyházi és polgári reformátor. A pápa csábitja, a nép elhagyja őt. Végsorsa: tüzhalom. Müvei.

A reformátori elvek hatásához oly körülmények járulnak, melyeknek a tüzhalmok és máglyák nem árthatnak: könyvnyomdászat, Amerika felfedeztetése, I. Maximilian intézkedései, humanisticus tanulmányok. — Classicus irodalom s irásmagyarázat a középkorban. Lyra. Dante, Petrarca, Bocaccio. Görög tudósok jőnek nyugotra. A classicismust ápoló egyesek s egyetemek. — A humanismus káros és jótékony hatása a keresztyénségre. Kitünő humanisták: R e u c h l i n, tanulmányai, hivatalos állása, kiváló érdeme. Pfefferkorn, Epistolae obscurorum virorum; H u t t e n lovag, müve, viszonya Lutherhez; E r a s m u s a tudományok királya, születése, tanulói pályája, tanulmányai, irodalmi érdemei, tisztelteteése, viszonya a reformátorokhoz és reformátióhoz.

az ő sorsa szakadatlan küzdelem s fejlődés, s épen ez által lett kiváló tárgya a történelmi felfogásnak és előadásnak is. Ennélfogva, az egyháztörténelem azon tudomány, mely az egyház életének multját terjeszti elő, vagyis okszerüen s kellő rendszerben és egybefüggőleg előadja mindazon fontosabb változásokat és fejlődési mozzanatokat, melyeken az egyház, alapittatásától fogva a jelen időkig keresztülment.[1])

Sagittarius. Introductio in historiam ecclesiast. Jenae. 1694. ed. Schmid. 1718.

Flügge. Einleitung in das Studium und in die Literatur der Religions und Kirchengeschichte. Göttingen. 1801.

Kosegarten. Über Studium Plan und Darstellung der allgemeinen Kirchengeschichte. Reval. 1824.

---

[1]) Miként az egyház — ugy az egyháztörténelem fogalmának is szigoru meghatározása nem kevés nehézségekkel jár. — Az egymástól eltérő, sőt egymással ellenkező felekezeti és theologiai álláspontok és irányelvek gátolják e tekintetben a tiszta egységes fogalomra való juthatást. Igy pl. egy ujabb, külföldi római katholikus iró, igy határozza meg az egyházat: „az egyház a hivők látható egyesülete, az Istentől alapitott pásztori hivatal vezérlete alatt, a mely hivatalnak legfőbb birtokosa a római pápa, mint Szent Péter hivatali utóda.“ Allzog szerént az egyház „a hivők vallásos társulata, melynek feje a Krisztus, s melynek tagjai egy közös hitvallással s ugyanazon sákramentomokkal birnak, s a Szent Lélek által vezérlett apostoloknak s különösen Péternek és Péter törvényes utódainak a püspököknek vezérlete alatt állanak.“ Protestans irók szerént az egyház vagy a keresztyénség fogalma már szélesebb körü, s kiterjed mindazokra, kik a Krisztusban mint megváltóban hisznek s az ő általa kitüzött célok felé törekesznek. Az egyház fogalmához képest módosul aztán az egyháztörténelem fogalma is. Schröckh szerént „az egyháztörténelem a keresztyén egyház eredetének, fejlődésének és legfontosabb változásainak hiteles előadása;“ Henke szerént „az egyháztörténelem azon nevezetes változásokkal foglalkozik, melyeken a keresztyének összes vallásfelekezete eleitőlfogva keresztülment;“ — Danz szerént „az egyháztörténelem azon változások tudományos előadása, melyeket a keresztyénség intézménye az idők folyamán szenvedett.“ Kurz szerént „az egyház a Krisztus által alapitott üdvintézet a földön; célja a Krisztustól jött üdv terjesztése; nyilvánulásra jő azok társulatában, kik amaz üdvben részesek; feje Krisztus, az Istenember, az erőnek jobbjára emeltetve. Az egyháztörténelem már nem csak az egyházban feltünt szabályszerü fejleményeket, hanem az egyházzal viszonyban állott gátoltatásokat s tévedéseket is előterjeszti. — Gieseler szerént „a keresztyén egyház oly vallás-erkölcsi társulat, melyet a Krisztusba vetett közös hit tart öszve, s mely a maga egyetemes életében a Krisztus által hirdetett Isten országát igyekszik előterjeszteni, reményli, hogy azt egykor megvalósitva láthatja, s az abban való részvétre magát méltólag előkészíteni törekszik. — Az egyháztörténelem feladata, azon változások és fejlemények egész folyamát, a melyeken az egyház kezdettől fogva keresztülment, akként terjeszteni elő, hogy az által az egyháznak időnkénti állapotja ne csak kideritve legyen, hanem egyszersmind az is kimutattassék, hogy miként jött az létre, s mi események következtében változott meg. Hase szerént „az egyház a megváltótól nyert, vagy ő hozzá csatlakozó vallásos élet közössége, melyet a Krisztustól eredő lélek alapitott.“ „Az egyház történelem, az egyháznak az ő fejlődésébeni előterjesztése, annak tényei által.“

Stäudlin. Über den Begriff der Kirche und Kirchengeschichte. Theologische Bibliothek. I. Göttingen. 1795—99.

Az egyháztörténelem fogalmára, tárgyalási módjára stb-re nézve lásd még a theologiai encyclopaediakat, s azok közt különösen a Hagenbachét általam magyarra forditva: Pest. 1857, és a Peltét: Theologische Encyclopaedie. Hamburg und Gotha. 1843.

Az összes theologiai s igy különösen az egyháztörténelmi könyvészetre nézve:

Wiener. Handbuch der theologischen Literatur. 3-te Auflage. Leipzig. 1837—42

Danz. Universal-Wörterbuch der theologischen, kirchen und religionsgeschichtlichen Literatur. Leipzig. 1843.

Zuchold. Bibliotheca theologica. Göttingen. 1862—64.

2. §. Az egyetemes egyháztörténelem köre.

Az egyetemes egyháztörténelem köre kiterjed mindazon eseményekre és viszonyokra, melyek az egyház alapittatásától fogva a mai időkig, az egyház kebelében, vagy azon kivül, de az egyház sorsára hatólag bárhol is feltüntek. Az ily körü egyháztörténelem neveztetik egyetemesnek vagy általánosnak — universalis — mig ellenben az, a mely egyes hely, ország, vagy egy külön korszak történeteit adja elő, részlegesnek — specialis — neveztethetik, s ugy tekinthető, mint egy része az egyetemesnek.

Az egyetemes egyháztörténelem körébe eső tárgyak, az egyháznak részint külső, részint belső viszonyaira vonatkoznak. A külső viszonyokra vonatkoznak pl. az egyház terjedése, korlátoztatása vagy üldöztetése, az államhoz való viszonya s arra gyakorlott hatása; a belső viszonyokra vonatkoznak: a közerkölcsiség s egyházi müveltség állása, az isteni tisztelet s az egyházalkotmány. stb. Ezek szerént az egyetemes egyháztörténelemnek mintegy két, egymás mellett párhuzamosan menő ága van, melyek közül az egyik az egyháznak külső, a másik, belső életével és viszonyaival foglalkozik.

3. §. Az egyháztörténelem helye és rokonsági viszonyai a tudományok körében.

Az egyháztörténelem a maga legközelebbi céljánál és tárgyainál fogva a theologiai vagyis a vallással foglalkozó tudományok körébe tartozik, és itt a legtermészetesebb s legcélszerübb átmeneti hidat alkotja a bibliával foglalkozó tudományoktól a rendszeres és gyakorlati theologiára; általános jellemét tekintve azonban a történelmi tudományok közt van helye, s mint ilyen, rokonságban áll:

1. A világtörténelemmel, mely az emberiség életének egyetemes folyamát rajzolja, a melyen egyik legnagyobb fontosságu pont a keresztyénség; —

2. A müvelődés egyetemes történelmével, a mennyiben általában és eleitől fogva a müveltség sorsa igen nagy mértékben függött a népek vallásos életétől és intézményeitől; —

3. A vallások egyetemes történelmével, melynek feladata általában az emberiség vallásos életének tehát a keresztyénségnek is fejlődési folyamát rajzolni.

Ezen tudományokkal tehát, oly viszonyban állana az egyháztörténelem, mint rész az egészszel; a mennyiben azonban az egyháztörténelem tárgyának, t. i. a keresztyénség sorsának bizonyos tekintetben önálló pályája van: enyiben az egyháztörténelem is saját önállóságra emelkedett a tudományok körében, a melyre mind tárgyának fontosságánál, mind anyagjainak nagy bővségénél fogva különben is jogositva van.

A hitágazatok vagy dogmák történelmével már, mely a keresztyénség körében feltünt egyházi tanoknak keletkezését, fejlődését és változásait rajzolja, oly viszonyban van az egyháztörténelem mint egész a részszel, vagyis a hitágazatok történelme az egyetemes egyháztörténelem egyik kiegészitő részét alkotja. Azon nagy fontosságnál fogva azonban, melylyel a hitágazatok a keresztyén egyházi élet mezején régi időktől fogva birnak, s azon szoros viszonynál fogva,

melyben a hitágazatok történelme a rendszeres hittannal áll, ezen tudomány az ujabb időkben az egyháztörténelem köréből kivétetett s mint egyik önálló tanág müveltetik a theologiai tudományok körében.

A mily viszonyban van a hitágazatok történelme az egyháztörténelemmel, oly viszonyban van ezzel az egyházi régiségtan is, melynek feladata az egyház őskori belső állapotját, pl. isteni tiszteletet, kormányzási szokásokat stb. tudományos rendszerben rajzolni. Ezen tudomány is az ujabb időkben kezdett önállóságra emelkedni; tárgyai és határai azonban mai napig sincsenek közmegállapodás szerént szigoruan kijelölve.

Az emlitett tudományok közül a világtörténelem, a müvelődés — tehát az irodalom, a bölcsészet s a nevelés történelme is, továbbá a vallások egyetemes történelme ugy is tekinthetők, mint az egyháztörténelemre előkészitő tanok, mint a melyek t. i. megkönnyitik és sikeresebbé teszik a keresztyénség történelmével való foglalkozást.

Az egyetemes világtörténelemre nézve legyen elég csak emlékezetbe hozni Rotteck, Becker, Schlosser müveit, melyek napjainkig többrendbeli kiadásokban ösmeretesek.

A müvelődés és irodalom történelme:

Klemm. Allgemeine Culturgeschichte der Menschheit. Leipzig. 1847. 10 köt.

Kolb. Geschichte der Menschheit und der Cultur. Pforzhaim. 1843. Magyarra forditva Bajza által: Az emberi müvelődés története. Pest. 1844.

Wachsmut. Allgemeine Culturgeschichte. Leipzig. 1850—52. 3 köt.

Wachler. Handbuch der Geschichte der Literatur. 2-te Umarbeitung. Frankfurt am Main. 1822—24. 4 köt.

Stäudlin. Geschichte der theologischen Wissenschaften. Göttingen. 1810, Eichorn ily cimü több kötetes gyüjteményében: Geschichte der Literatur. Göttingen. 1810. stb.

Frank Gust. Geschichte der protestantischen Theologie. Leipzig. 1862. stb.

Raumer. Geschichte der Paedogogik. Stuttgard. 1846-sz. 3 köt.

Wohlfarth. Geschichte des gesammten Erziehungs und Schulwesens. Quedlinburg und Leipzig. 1853—55. 2 köt.
Schmid. Geschichte der Paedagogik. 1860. stb
Buhle. Lehrbuch der Geschichte der Philosophie. Göttingen. 1796—1804. 8 köt.
Tennemann. Gesch. der Philosophie. Liepz. 1798—1819. 11 köt.
Tennemann. Grundriss d. Gesch. der Philosophie. 5-dik kiadás Wendtől. Leipz. 1829.
Ritter. Gesch. der Philosophie. Hamburg. 1829—53. 12 köt.

A vallások egyetemes történelme:

Meiners. Allgemeine kritische Geschichte der Religionen. Hannover. 1806—7. 2 köt.
Creuzer. Symbolik u. Mythologie der alten Völker. Darmstadt. 1837.
Baur. Symbolik und Mythologie oder die Naturreligion des Alterthums. Stuttgard. 1824—25. 2 köt.
Eckormann. Lehrbuch der Religionsgeschichte und Mythologie der vorzüglichsten Völker des Alterthums. Halle. 1845—48. 4 köt.

Hitágazatok történelme:

Münscher. Lehrbuch der christlichen Dogmengeschichte. Cassel. 1822—38.
Hagenbach. Lehrbuch der Dogmengeschichte. 4-te verbess. Aufl. Leipzig. 1857.
Gieseler. Die Dogmengeschichte. Bonn. 1855.

Egyházi régiségtan:

Augusti. Denkwürdigkeiten aus der christlichen Archaeologie. Leipzig. 1814—31. 12 köt.
Augusti. Handbuch der christlichen Archaeologie. Leipzig. 1836—1837. 3 köt.
Rheinwald. Die kirchliche Archaeologie. Berlin. 1830.

4. §. Az egyháztörténelem forrásai.

Miként minden történelemnek, ugy az egyháztörténelemnek is események, tények alkotják tárgyait, melyeket ha a történetiró közvetlenül önmaga nem szemlélt, kénytelen azok ösmeretét, az ugynevezett történelmi forrásokból meriteni. Ezen források értékétől függ az azokból eredő történelmi előadás értéke és hitele is.

A történelmi források vagy **nyilvánosak**, — hivatalos tekintélylyel birók, — vagy **magán eredetüek**.

Nyilvános vagy köztekintélyü források azok, melyek hivatalos testületektől vagy hatóságoktól eredtek; — ilyenek például: a zsinatok jegyzőkönyvei, végzései, s ezekhez tartozó iratai; egyházi főnökök hivatalos iratai; testületileg elfogadott hitvallások, katekhizmusok, liturgiák; vallásügyre vonatkozó országgyülési törvények, végzések, naplók, fejedelmi rendeletek stb. — Magán eredetü források azok, melyek valamely az illető tényt közvetlenül szemlélt magán egyéntől, hivatalos tekintély és érték nélkül származtak. Ilyenek: a szemtanuk levelezései, naplói, emlékiratai, tudósitásai, történelmi rajzai stb., a melyek a valódi történelmi értékre nézve gyakorta felyülmulják a köztekintélylyel biró forrásokat, a menyiben az eseményeknek oly titkos indokait és szinezetét hozhatják napfényre, melyek a köztekintélylyel biró okmányokban elhallgattattak. — A reánk magyar protestánsokra nézve oly nagy fontosságu 1791. XXVI-dik törvénycikk történetére nézve pl. hivatalos köztekintélyü források: a megyéknek a vallásügyben az ő országgyülési követeik számára adott utasitásaik, a kerületi és országos ülések naplói, a királyi válaszok, továbbá maga az országos törvénytár stb., — szinte források, de már magán eredetüek ez ügyre nézve, az országgyülés tagjainak erre vonatkozó levelezései, tudósitásai, naplói, sőt magán eredetüek még az országgyülés tagjai között létezett pártok értekezleteiből kelt iratok is. — A forrásokhoz számithatók még az épületek, siremlékek, feliratok, pénzek, népszokások, néphagyományok s általában minden oly tárgyak, melyek valamely eseményre vagy korra vonatkoznak s vonatkozásuk jellegét magukon hordják.

Mind a nyilvános vagy hivatalos tekintélylyel biró, mind a magán eredetü források ismét, vagy **közvetlenek**, vagy **közvetettek**.

Közvetlen források azok, melyek a kérdéses ténynyel közvetlen egybeköttetésben állanak, sőt annak mintegy saját

kiegészitő részeit alkotják. Közvetett források azok, melyek valamely szemtanu előadása vagy közvetlen források alapján szólanak valamely eseményről. — Arra nézve pl. hogy mik voltak Bocskay István indokai midőn a vallásszabadságért fegyvert fogott, közvetlen források az ő saját kiáltványai; de már Istvánfi Miklósnak, vagy más, bár egykoru történetirónak előadásai közvetett források e tekintetben. A közvetett források, voltaképeni forrásértékkel csak azon esetben birhatnak, ha közvetlenek teljességgel nem léteznek. Igy például: az arianusok tanvéleményére nézve forrásértékkel birnak az egyházi atyák erről szóló müvei, miután az arianusok saját iratai, a melyek közvetlen források volnának, részint elvesztek, részint megsemmisittettek.

Walch F. Kritische Nachrichten von den Quellen der Kirchenhistorie. Leipzig. 1770.

Forrásgyüjtemények:

Harduin. Conciliorum collectio regia maxima. Paris, 1715. 12 köt.
Mansi. Conciliorum nova et amplissima collectio Flor. et Venet. 1715. stb. 31 köt.
Jaffé. Regesta pontificum roman. 1198-ig. Berolini. 1851.
Coquelines. Bullarum amplissima collectio. Romae. 1739. 28 köt.
Münch. Sammlung aller Concordate. Leipzig. 1830. 2 köt.
Assemannus. Codex liturgicus ecclesiae univ. Romae. 1749. 13 köt.
Daniel. Codex liturgicus eccles. univ. Lipsiae. 1847—53. 4 köt.
Walch. Bibliotheca symbolica vetus. Lemgo. 1770.
Hahn. Bibliothek der symbolen und Glaubensregeln der apost. kathol. Kirche. Breslau. 1842. stb. stb.

Ezeken s több számos ezekhez hasonlókon kivül minden kitünőbb országos egyházakra, egyes korszakokra, sőt főbb tárgyakra nézve is külön forrásgyüjtemények léteznek, melyek a maguk saját helyén idéztetni fognak.

5. §. Az egyháztörténelem segédtanai s a történelmi birálat.

Az egyháztörténelem megirásához, sőt sikeres tanulmányához is mulhátlanul megkivántatik némely oly tudomá-

nyokban való jártasság, melyek a maguk nemében önállósággal birnak ugyan, de az egyháztörténelmi tanulmányhoz segédi viszonyban állanak.

Ilyen segédek már:

1. Mindazon tudományok, melyekről fentebb mint az egyháztörténelemmel rokonokról szólottunk. Továbbá:

2. Az egyházi nyelvisme, mely azon nyelvek ösmeretére vezérel, melyeken a történelmi források iratvák. Ilyenek a régibb korra vonatkozólag a hellen, az egyháztörténelem egész folyamára a latin; az ujabb korra nézve a müveltebb élő nemzetek nyelvei.

3. Egyházi földrajz, mely azon helyek, vidékek, országok, földrészek ösmeretére vezérel, melyeken az egyháztörténelemben előadott események forognak; továbbá megösmerteti az országok s földrészek egyházi hatóságok szerénti felosztását.

4. Egyházi időszámlálástan, mely előadja, hogy különböző korszakokban és országokban minemü időszámlálás divatozott az egyházi élet mezején, s igy a források kelte s az események történte idejének biztos meghatározására vezérel.

5. Végre és általában mindazon többi ösmeretek és tudományok, melyek a történelmi források és történeti tények alapos megismerésére szükségesek; mint pl. oklevéltan, pecséttan, cimertan, régi pénzisme stb.

Mindezen segédtanokon s ösmereteken kivül még a történeti tények biztos és tiszta felderitése és szigoru megállapithatása végett elmulhatlan szükség van a történelmi birálatra, a mely már nem valami rendszeres tudomány, hanem inkább az elme összes képességének egyik legnagyobbszerü és legfontosabb müködése.

Bármely történelmi előadás hitele, azon források értékétől és hitelétől függ, a melyekre az támaszkodik. — Igen számos kétségtelen példák mutatják, hogy az emberi korlátoltság, tudatlanság, könnyelmüség, elfogultság, pártérdek,

hizelgés és szántszándékos csalás megrontották, sőt már gyökerükben meghamissitották magukat a forrásokat, mégpedig nem csak a magán eredetű, hanem a köztekintélylyel biró forrásokat is. Ennélfogva folyvást a leglényegesebb kérdés volt az, kivált az elfogultság és hamisitás nyomaiban gazdag egyházi történetirás és történelmi vizsgálat mezején, hogy vajjon azon egyének vagy testületek, a kiknek neve és tekintélye alatt a források állanak, valóban szerzői-e azoknak; továbbá, hogy vajjon voltak-e azok oly helyzetben s birtak-e oly képességgel, hogy a valódi igazságot mondhassák; és ha valóban ily helyzetben voltak is: vajjon akarták-e az igazságot mondani, és valóban csakugyan azt mondották-e s azt hagyták-e emlékezetben??

A történelmi birálat nehéz de nemes tiszte már ezen kérdéseket eldönteni, vagyis a források valódi értékét kimutatni, s igy magát a tényt tisztán felderiteni és szigoruan megállapitani. A történelmi nyomozás és birálat tiszte továbbá az is, hogy ott, a hol a források hamisan szólanak, vagy igen kevés valódiságot tartalmaznak, vagy talán egészen hiányzanak, — a meglévő rokon adatok s körülmények alapján oly véleményt állitson fel, mely a homályban lévő tény kideritését nagy valószinüséggel sőt biztossággal eszközölje. A történelmi birálatnak a végre, hogy célját elérhesse, a legszigorubb vizsgálat alá kell vennie a források anyagját, alakját, nagyságát, betüit, irályát, logikáját, szellemét, egy szóval: külső és belső egész mivoltát. — Az oly történelmi előadás, mely alapos és lelkiösmeretes történelmi birálaton nem épül, a tudományok körében helyt nem foglalhat.

Suicer. Thesaurus eccl. e patribus graecis. Amstelodami. 1728. 2 köt.
Du Frésne. Glossarium ad scriptores mediae et infimae graecitatis. Lugduni. 1688. 2 köt.
Du Frésne (du Cange) Glossar. ad scriptores med. et infim. latinitatis. Paris. 1733. 1740. 7 köt.
Wiltsch. Handbuch der kirchlichen Geographie und Statistik. Berlin. 1846. 2 köt.

Wiltsch. Atlas sacer s. ecclesiast. Goth. 1843.
Stäudlin. Kirchl. Geogr. u. Statist. Tübing. 1804.
Piper. Kirchenrechnung. Berlin. 1841.
Weidenbach. Calendarium historico christianum medii et novi aevi. Regensburg. 1855.
Gatterer. Abriss der Diplomatik. Göttingen. 1798.
Schwartner. Introductio in artem diplomaticam. Pestini. 1790. Ennek nyomain: Perger: Bevezetés a diplomatikába. Pest. 1821.
Ernesti. De fide historica recte aestimanda. Kisebb müvei gyüjteményében is: Opuscula. Lugd. Bat. 1776.
Griesbach. De fide historica. Opuscula. Janae. 1824.
Floto. Über historische Kritik. Basel. 1856.

A történelmi birálatra nézve megtekintheted még az ujabb terjedelmes világtörténeti müvek bevezetéseit.

6. §. Az egyházi történetirás föbb módjai.

Az egyházi történetirásnak is legegyszerübb és legalsóbb foku módja az **időrendi** vagy **krónikai**, a mely szerént az események előadatnak az ő történtük rendi szerént évről évre és napról napra, pusztán és szárazon, minden figyelem nélkül a források hitelére s az események szülő okaira és eredményeire.

Ennél már magasabb fokon áll a **birálati mód**, **kritikai methodus**, mely vizsgálat és itélet alá vonja a forrásokat, a kétest a bizonyostól, a hamisat a valóditól elkülöniti s előadása tárgyaiul csak a kétségtelen bizonyosságu tényeket veszi föl.

A **pragmatikai mód** szinte birálatra támaszkodik, e mellett azonban az események okait, hatását, eredményét s az azokat átható és vezérlő szellemet minden ponton tisztán kimutatni törekszik; a történetek folyamát mint egy élő okszerü fejleményt mutatja fel s a szereplők erkölcsi érdemét vagy felelősségét meghatározza.

A történelmi előadás legmagasabb foka a **müvészi**, melyszerént a tisztán, szigoruan s a maguk okszerü egybefüggésében felfogott történetek az iró lelkében egységes és élő alakzatot nyernek, ugy hogy az ekkint létrejött történel-

mi müremek, mint az iró eredeti szellemi teremtménye áll előttünk. —

A történelmi anyagok időrendi beosztását illetőleg leggyakoribb és leghelyesebb az ugynevezett egyezményes időrendi — synchronisticai mód, mely szerént az okszerüen felvett egyes korszakok folyamán, minden oda tartozó események kellő rendben előadatnak. A századok vagy centuriák szerinti merev előadási mód, mely a mult idők folyamán gyakori volt, korunkban már kevés követőkre talál.

Flegler. Über das Wesen der Historie und die Behandlung derselben. Bern. 1831.
Wachsmuth. Entwurf einer Theorie der Geschichte. Halle. 1820.
Gervinus. Grundzüge der Historik. Leipz. 1837.

7. §. Az egyháztörténelem szükséges és hasznos volta.

Miként általában a történelmi, ugy különösen az egyháztörténelmi ösmeretek is minden müvelt emberre nézve elmulhatlanul szükségesek és kétségtelen hasznuak. A multak ösmerete tárja fel az eszmék és az összes emberi élet fejlődésének nagy fontosságu törvényeit; az vezérel a jelennek biztos és alapos ösmeretére, s az gyujt iránymutató fáklyát, a jövőre vonatkozó bölcs törekvések számára is. Ezek felett az egyháztörténelemnek megvan még azon sajátlagos vonzó értéke is, miszerént az, azon küzdelmeket rajzolja, melyek az emberi lét legnemesebb érdekei, t. i. a vallás és erkölcsiség ügye körül forognak. Biztos eredményekre vezérlő oktató erővel is kiváló mértékben bir az egyháztörténelem, a menyiben ennek mezején szilárd alapok és irányelvek vannak, a melyek szerént a feltünő változások értékét s általában az eseményeket megitélnünk lehet és kell. Ily szilárd alapok és irányelvek t. i. az egyház eszméjének és rendeltetésének az uj szövetségi szentirásokban feltalálható alapvonalai.

Müvelt protestáns ember, ki puszta tekintélyre semmit

elhinni vagy elfogadni nem tartozik, ki jogositva, sőt köteleztetve van nem csak a hit, hanem összes egyházi élet mezején mindeneket megvizsgálni, és azt tartani meg a mi jó, egyháztörténelmi alapos ösmeretek nélkül ezen szép jogát és kötelességét okszerűen és üdvösen sohasem gyakorolhatja. Különösen mivelt magyar protestans pedig, ki egy törvényes autonomiaval biró oly egyháznak tagja, melyben a törvényhozás és kormányzás nagy munkájára nem csupán a lelkészek vagy zártkörü hatóságok, hanem szabad választás utján az egyháznak bármely méltó tagja hivatva és jogositva van, az egyháztörténelmi alapos képzettséget egyáltalában nem nélkülözheti, mert bölcs törvényhozás és kormányzás a multak biztos ösmerete nélkül nem is képzelhető.

Az egyháztörténelem hasznos és szükséges volta önként következik végre, annak több tudományokkal való lényeges egybeköttetéséből is. Az összes egyházi jogtan mezején egyetlen pont sincs, mely egyháztörténelmi ösmeretek nélkül alaposan megérthető volna. A keresztyén államok törvényhozásának s összes életének folyamán több nagyfontosságu mozzanatokra az egyháztörténelem derithet tiszta fényt. Az egyetemes müvelődési történelem mezején alapos tanulmány az egyháztörténelem segitsége nélkül alig képzelhető; a theologus pedig, bármely ágában a theologiának, a tanulmánya tárgyaira vonatkozó egyháztörténelmi ösmeretek nélkül alapos képzettségre soha el nem juthat.

Griesbach. De historiae ecclesiasticae — — utilitate. Jenae. 1776.

Boehmer. De necessitate et utilitate studii hist. ecclesiast. in juris ecclesiastici prudentia. Francof. 1708.

Koethe. Vom Einfluss des kirchenhistor. Studium auf die Bildung des Gemüthes und das Leben. Leipzig. 1810.

Chastel. Conferences sur l' histoire du christianisme. Valence. 1839—47. 2 köt.

8. §. Az egyháztörténelem irodalmi fejlődése.

Az egyházi történetirás legelső elemeiül s egyszersmind forrásaiul az uj szövetségi szent könyvek némelyike, nev. az

apostoli cselekedetekről irott könyv, s az apostoli levelek történelmi pontjai tekintendők. A második század közepén a kis ázsiai Hegesippus szedett öszve apostoli korra vonatkozó történelmi hagyományokat, de a melyek csak egyes töredékekben maradtak fen Eusebius egyháztörténelmi müvében.[1]) Ezen Eusebius, caesareai püspök, Nagy Konstantin császár kortársa és kegyeltje, tartható a voltaképeni egyházi történetirás atyjának. Előtte, a császár kegyéből felnyilták a birodalom levéltárai, s müve, mely a 324-dik évig terjed, többrendbeli hiányai mellett is felette nagy becsü, különösen a beleszőtt okmányoknál s forrásértékü közleményeknél fogva.[2]) Eusebius nyomaiba lépett a 4-dik század vége felé Philippus Sidites[3]) diakon, ki egy terjedelmes, de hiányokkal s hibákkal teljes egyháztörténelmi müvet irt, mely elveszett. Szinte elveszett az arian felekezethez tartozott Philostorgius egyháztörténelmi müve is, mely a nevezett felekezet érdekében vala szerkesztve. Az ötödik században három derék folytatója támadt Eusebius müvének, u. m. Sokrates konstantinápolyi ügyvéd 540 körül, egyszerü tárgyilagos előadással és elfogulatlan itélettel; — Sozomenus szinte konstantinápolyi ügyvéd, kinek müve már sok oda nem tartozókat tartalmaz s különben sem bir a Sokratesének jelességével; — és Theodoret kyrosi püspök Mesopotaniában, kinek müve legrövidebb, de egyszersmind legjelesebb is az Eusebiushoz csatlakozók között. A hatodik század elején, e három utóbbi müből Theodorus konstanti-

---

[1]) Hegesipp müve ὑπομνηματα των εκκλησιαστικων πραξεων — „egyházi cselekedetek emlékei“ cimet viselt, s öt könyvből állott. Eusebius szorgalmasan használta ezt, s belőle több pontokat szóról szóra átvett.

[2]) Caesarea a régi korban több volt. Eusebius lakhelye a palesztinai Caesarea volt, melynek ma már csak romjai látszanak. Eusebius müve εκκλησιατικη ἱστορια — „egyházi történelem“ cimet visel. Áll tiz könyvből, melyek egyikéhez a palesztinai vértanuk emléke van csatolva. E müve folytatásának lehet tekinteni a Konstantin életéről irott dicsőitő munkáját, a melyen kivül irt még egy külön beszédet is a nevezett császár dicsőitésére. Eusebius müveinek legjobb kiadása a Heinichené. Lipsiae. 1827. 29. 4 köt.

[3]) Magyarosan Sidei Filep. Side egy város volt Pamphyliában, Kis Ázsiában. Filep müve Sokrates szerént, kire a fentebbi itélet is támaszkodik, 8 könyvből állott.

nápolyi lektor készitett egy csekély értékü kivonatot. A hetedik század elejéről Evagrius antiochiai ügyvéd müve érdemel figyelmet, mely kitünő tudományossággal, de egyszersmind az egyházi igazhitüség melletti tulbuzgalommal vagyon irva.[1])

A nyugoti egyház kebelében, az emlegetett századok folyamán már csekélyebb értékü mozgalmakat találunk az egyháztörténelem mezején. Rufinus aquilejai[2]) presbyter az 5-dik század elején Eusebius müvét forditotta latinra, s folytatta azt a 395-dik évig, kevés hitelt érdemlő adalékokkal.[3]) Rufinussal egy időben Sulpicius Severus franciaországi presbyter irt egy historia sacra cimü müvet, mely a világ teremtetésétől az 5-dik század elejéig megy, szabatos, világos és ékes előadással, melynélfogva ő keresztyén Sallust névvel tiszteltetett meg.[4]) A hatodik században Cassiodorus főember inditására, Epiphanius ügyvéd, Rufin kiegészitése végett latinra forditotta Eusebius fentemlitett három folytatóinak müveit, s Rufin müvével együtt ezen historia tripartita volt a kézikönyv és forrásgyüjtemény az egyháztörténelemre nézve az egész középkor folyamán a nyugoti egyházban.[5])

A középkori egyházi történetirás legnagyobb részben egyes országos egyházakat, szerzeteket, fejedelmeket, szenteket, egyházi alapitókat s egyes eseményeket vett fel tárgyakul. Az egyetemes egyháztörténelmet illetőleg, a keleti egyházban az ugynevezett Scriptores historiae byzantinae egyházi dolgokat is tartalmazó gyüjtemény mellett[6])

---

[1]) A régi görög egyházi történetirók müveit együttesen kiadták: Rob. Stephanus. Paris. 1544. Valesius — de Valois Henr. Paris. 1659. Reading Vilh. Cantabrig. 1720.

[2]) Aquileja hajdan gallia transpadanai város. 452-ben Etele által leromboltatott, most a hajdaninak romjai látszanak Triesttől északnyugotra a tengerparton.

[3]) Rufinus müvének legjobb kiadása Cacciaritol. Rom. 1740. 2 köt.

[4]) Müvének legjobb kiadása Hieron. de Pratotol. Veron. 1741. 2 köt.

[5]) Kiadva Bazelben Beatus Rhenanus által 1523.

[6]) Régibb kiadása Velencében, 1729. Legujabb, korunkbeli Bonnban. E gyüjtemény történelmi része 500—1500-ig terjed. Különös figyelmet érdemel benne az ugynevezett Chronicon Paschale, mely a világ teremtetésétől 630-ig terjed.

Nikephorus Kallisti konstantinápolyi lelkész s Eutychius alexandriai patriacha müvei érdemelnek némi figyelmet.[1]) A nyugoti egyházban Haymo halberstandi püspök, Anastasius római könyvtárnok s Odericus Vitalus normandiai abbas és mások müvei, az egyházi történetirásnak már inkább hanyatlására mint emelkedésére mutatnak.[2])

A voltaképeni egyháztörténelmi irodalom és az egyháztörténelem mint tudomány, a reformatio szülötte. A reformatio ugyanis önfentartása és fejlesztése érdekéből, indittatva és kényszeritve érzette magát nem csak a szentirás tartalmának, hanem az egyház multjának tüzetes megösmerésére és felhasználására is, mert csak igy lehetett a római egyház történelmi alapjait megrenditeni s a reformatio irányát és tételeit a történelem szempontjából is igazolni. Ily célból jöttek létre Flac Mátyás — Mathias Flacius Illyricus magdeburgi lelkész vezérlete alatt s többek közremunkálásával az ugynevezett Magdeburgi Centuriák, melyek 13 nagy kötetben 13 század okmányos történelmét közlik nagy bővséggel és birálati választékossággal.[3]) Ezen centuriák ellenében s a római egyház védelmére irta a kitünő ifju tudós s vatikani könyvtárnok Caesar Baronius a maga Annales cimü müvét, mely 12 kötetben 12 század történeteit adja elő, s mely irójának a bibornoki méltóságot szerzette meg, sőt majdnem a pápai székre emelte őt.[4]) — A lutheran egyházban a centuriák létrejövetele után több mint egy századig részint azoknak már szegény tartalmu folytatásaival, részint azokból szerkesztett tankönyvekkel találkozunk. A reformált

[1]) Az előbbi müve, kiadva Frontoducaeus által, Párisban, 1630., az utóbbi Pococke által Oxon. 1652.

[2]) Haymo: Breviarium hist. eccl. Helmst. 1671, — Anastasius: Hist. ecclesiast. Byzantin irókból állitva össze, a bonni gyüjteményben. Odericus Vitalis: Hist. eccles. Paris. 1833.

[3]) Ecclesiastica historia, integram ecclessiae catholicae ideam complectens. etc. congesta per aliquot studiosos et pios viros in urbe Magdeburgica. Basil. 1559—74.

[4]) Annales ecclesiastici. Először Rómában: 1588—1607. Baronius vatikani könyvtárnok is volt. Szül 1538. megh. 1607.

egyház kebelében is tünnek fel alapos történelmi tanulmányok a XVI-dik század folyamán, de leginkább olyanok, melyek egyes tárgyak vagy időszakok körül forgolódnak s a római katholicizmus egyes állitmányait igyekeznek megdönteni. Későbben Hottinger zürichi tanár kisértette azt meg, hogy saját felekezete érdekében egy, a magdeburgi centuriákhoz hasonló müvet hozzon létre, a mely létre is jött és világot látott a XVII-dik század közepén 9 kötetben.[1]) E mü azonban csak a keleti és helvét egyházak története mezején támaszkodik biztos forrástanulmányra és belé sok idegen elemek vegyitvék. Spanheim leydeni tanár müve már, mely a XVII-dik század végén jelent meg, szigoru birálatra támaszkodik, s leginkább Baronius ellen van intézve.[2])

A gallican egyház szabadabb szelleme s kedvezőbb helyzete következtében, Franciaországban tekintélyes utódai támadtak Baroniusnak. Ilyen volt Noël Sándor, Natalis Alexander[3]) ki nagy terjedelmü egyetemes egyháztörténelmi müvet irt, Tillemont, ki az első századokra vonatkozó forrásokat gyüjtötte össze nagy szorgalommal[4]) Pagi Antal ferencrendi szerzetes, ki Baronius tévedéseit igazitotta ki;[5]) a nagy hirü meauxi püspök Bosuet, ki némi bölcsészeti felfogással s ékes nyelven tárgyalta az általa egyházi elemekkel s érdekekkel vegyitett világtörténelmet;[6]) s a francia királyi udvar szelid lelkü s ügyes tollu remetéje Fleury.[7]) Ezekkel nemes versenyre kelte a francia reformatusok is, mint pl. Basnage Jakab[8]) ki Bosuet, — Bas-

---

[1]) Historia ecclesiast. N. T. Zürich. 1655. Terjed a XVI-dik század végeig.

[2]) Summa histor. eccles. Lugd. Bat. 1689. A reformatioig.

[3]) Selecta historiae eccl. capita. Paris. 1676—85. 24 köt. — Historia eccl. vet. et N. T. ed. Mansi. Luc. 1738. 9 köt.

[4]) Memoires pour servir a l' hist. eccl. Paris. 1693. 16 köt.

[5]) Critica historico chronol. Genf. 1705—27. 4 köt.

[6]) Discours sur l' histoire universelle. Paris. 1681.

[7]) Histoire ecclesiast. Par. 1691—720. s későbben ismét. 20 kötet. Folytatva többek által s más nyelvekre is forditva.

[8]) Francia ref. lelkész és állami történetiró Hollandiában. Megh. 1723. — Müve: histoire de l' eglise. Rotterod. 1699. 2 köt.

nage Sámuel[1]) ki Baronius ellen lépett fel, továbbá Dallāus[2]) Blondel[3]) és mások. Nem maradtak el az angol reformátusok sem s. közülök Pearson[4]) Burnet[5]) Bingham[6]) Prideaux[7]) lelkészek és mások, az egyetemes egyháztörténelemnek nem egész folyamára ugyan, hanem csak egyes tárgyaira és korszakaira vonatkozólag igen nagy becsü munkákat irtak.

Az egyetemes egyháztörténelem, az uralkodó viszonyok hatalmánál fogva, egészen a XVIII-dik század elejéig felekezeti pártérdekek szolgálatában állott. Arnold Gottfried németországi lelkész és tanár kisérlette volna meg legelőször a független tudomány és pártatlanság álláspontjára emelni azt. Kisérlete azonban roszul ütött ki, s müve nem egyéb, mint az általa különös előszeretettel kegyelt kisebb felekezetek elfogult védirata.[8]) A mi Arnoldnak nem sikerült, azt elérte a nagy Mosheim Lőrinc, göttingeni tanár, ki az egyetemes egyháztörténelmet mind az irodalom, mind a főiskolai oktatás mezején a független tudomány valódi álláspontjára emelte, s e mellett egyes tárgyak feletti müveiben is kitünő példát adván a történelmi nyomozásra és birálatra, méltán az ujabbkori egyháztörténelem atyjának tekintendő.[9])

---

[1]) Francia ref. lelkész Hollandiában. Megh. 1721. Főbb müvei: Extricitationes histor. criticae. Utrecht. 1694. — Annales polit-ecclesiasticae. Rotterdam. 1706. 3 köt.

[2]) Daillé. Saumuri, majd párisi ref. lelkész. Megh. 1670. Főmüve: De usu patrum in decidendis controversiis. Genev. 1656.

[3]) Franciaországi ref. lelkész, majd a történelem tanára Amsterdamban. Megh. 1655. Több rendbeli kisebb és nagyobb müvei vannak, melyek különösen a történelmi birálat szempontjából kitünők. Pseudo Isidorus etc. 1628. Az Izidor-féle költött pápai határozmányok ellen. De la primaute de l' eglise. Genf. 1641. A pápai felsőség ellen. Jeles müvekkel vett részt korának egyházjogi vitáiban is.

[4]) Chesteri püspök Angolhonban. Megh. 1686. Vindiciae epistolarum S. Ignatii. 1672. Annales cypriani — — — paulini. stb. stb.

[5]) III. Vilmos udvari papja, püspök stb. Megh. 1715. Megirta az angol reformatio történetét.

[6]) Anglican lelkész. Megh. 1723. Több kiadást ért, s latin és német nyelvre leforditott müve az egyházi régiségtan: Origines eccles. or the antiquities of the christian church. London 1708—22. 8 köt.

[7]) Anglican lelkész. Megh. 1724. Főmüve: a zsidók és szomszéd népek történelme, mely franciául és németül is több izben megjelent.

[8]) Unpartheyische Kirchen und Ketzer-Historie. Frankfurt. 1699. 1729. Schaffhaus. 1740. 5 köt.

[9]) Tanár és kancellár a göttingeni egyetemben. Megh. 1755. Főmüve: Institutionum hist. eccl. L. IV. Helmst. 1755. 4. 1764. 4. Leforditatott németre,

Mosheim birálati irányát Semler már a lehető legnagyobb kétkedéssel s az egyéni szabadság iránti tulzó előszeretettel csaknem a teljes eredménytelenségig üzte.[1]) A XVIII-dik század folyamán, hazánk nagy protestáns tudósának Bél Mátyásnak unokája és növeltje Schröckh wittenbergi tanár hozta létre azon egyháztörténelmi müvet, mely minden tekintetben kitünő müve vala korának, terjedelmére s anyagjainak bővségére nézve pedig korunkban is folyvást tiszteletben áll.[2]) Az öszvesen 45 kötetből álló münek utolsó köteteit az erőteljes és szabad szellemü Tschirner szerkesztette.[3]) A rationalista Henke ugy fogta fel s ugy irta meg az egyháztörténelmet, mint a vallás körüli tévelygések szakadatlan folyamát, s ennélfogva müve egy oldalu és pártszinezettel biró.[4]) Planck és Stäudlin mindketten Göttingenben az ugynevezett pragmatikai eljárásnak voltak korukban kitünő s mainapig nagy figyelemre méltó képviselői.[5]) Schmidt giesseni tanár, a tartalomnak tisztán a forrásokból való előállitására s teljes tárgyilagosságra és elfogulatlanságra törekedett.[6]) Nyomaiba lépett Danz jenai tanár, ki a forrásokat már nem csak idézni és használni, de azoknak illető pontjait tankönyve folyamán részletesen is közleni elkezdette volt. Ezen irányt a lehető legnagyobb tökélyre emelte Gieseler göttingeni tanár, a forrásoknak mind kiválasztására, mind bi-

---

franciára és angolra, s az utóbbi nyelven épen napjainkban is ujabb kiadást ért. — Kisebb müvei: Commentarii de rebus christianorum ante Constantin. M. Helmstädt. 1753. — Versuch einer unparthey. und gründl. Ketzergeschichte. Helmst. 1748. 2 köt.

[1]) Hallei, koburgi, majd altdorfi tanár. Megh. 1791. Müvei: Historiae eccl. delecta capita. Halae. 1767. 3 köt. — Versuch eines fruchtb. Auszugs der Kircheng. Halle. 1773. 3 köt. stb. stb.

[2]) Schröckh János Mátyás, született 1733. Bécsben, hol atyja kereskedő, édes anyja pedig posonyi evangelicus lelkész Bél Mátyás leánya volt. Ifjukori neveltetést, tudományos oktatást s épen a történelem iránt is szeretetet nagyatyjától nyert Pozsonyban. Meghalt mint a történelem tanára Wittenbergben. 1808.

[3]) Theolog. tanár és superintendens Lipcsében, majd ugyancsak theol. tanár Wittenbergben. Megh. 1828.

[4]) Henke H. Ph. Kr. Theolog. tanár Helmstädtben, majd superintendens. Megh. 1809.

[5]) Planck H. göttingeni tanár és superintendens fija s maga is göttingeni tanár. Megh. 1831. még atyja életében. — Stäudlin, szinte göttingeni tanár. Megh. 1826.

[6]) Schmidt J. E. Chr. Megh. 1831.

rálati megitélésére nézve, s az ő egyháztörténelmi tankönyve, a maga nemében mai napig méltán a legjelesebbnek tartatik.[1]) Rehm marburgi tanár az egyháztörténelemnek főként az alkotmányra vonatkozó pontjait, a főbb tárgyak és mozzanatok egyszerü megnevezésével adja elő s müve nem egyéb, mint tartalom mutató. Lange jenai tanár müve, az ugynevezett bibliai rationalismusra támaszkodva, a protestáns érdekek és elvek mellett küzd, folytonos harcolással. Az egyháztörténelem tárgyának magasabb bölcsészi felfogására nézve Marheineke[2]) és Schleiermacher[3]) adtak némi irányt, de kevés sikerrel. Az angol Milner nem sokat gondolva a forrásokkal s az események okszerü egybefüggésével, mint kegyes emberek számára való vallásos olvasmányt adja elő az egyháztörténelmet.[4]) Ezen irányt követi, de már tudományos készülettel s a forrásokra való folytonos tekintettel Neander müve is, mely különösen az egyház benső életének rajzolásában kitünő.[5]) Gfrörer a hierarchiai érdekekre, politikai szempontokra s a német viszonyokra van kiváló figyelemmel.[6]) — A közelebbi évtizedek confessionalis érdekei és küzdelmei nem maradtak hatás nélkül az egyháztörténelmi irodalomra nézve sem. Guericke hallei, Lindner lipcsei s a legujabb időkben különösen Kurz dorpáti tanár egészen a lutherán confessionalismus érdekében és szolgálatában tárgyalják az egyháztörténelmet. Kurz müvei azonban, eltekintve azok szellemétől és irányától, a világos és szabatos előadás s a tiszta rendezés tekintetében mindenesetre a legkitünőbbek közzé tartoznak.

[1]) Gieseler J. K. L. göttingeni tanár, született 1792. Megh. 1854-ben. Egyháztörténelmi müveinek utóbbi köteteit egyik tanitványa Redepenning adta ki.

[2]) Marheineke, lelkész és tanár különböző helyeken a német földön. Megh. 1846. Berlinben.

[3]) Schleiermacher, lelkész és tanár Berlinben, a theologiai tudományok nagy reformátora. Született Breslauban 1768. Meghalt Berlinben 1834.

[4]) Milner. Anglican lelkész, megh. 1797. Müvének két utolsó kötetét s az egésznek uj kiadását, testvére Izsák szinte lelkész és tanár rendezte s adta ki.

[5]) Neander. Született Göttingenben 1789. zsidó szüléktől; későbben keresztyénné lett s meghalt mint berlini egyetemi tanár 1850-ben.

[6]) Gfrörer, tanár és könyvtárnok Stuttgardban. 1853-ban a róm. kath. egyházba lépett.

Az egyetemes egyháztörténelem mezején, a legujabb időkből kiváló figyelemre méltók a Baur, Hase és Hagenbach müvei. Baur, 1860-ban elhunyt tübinbengi tanár, a forráskutatás és birálat mezején, különösen az egyház első századait illetőleg, uj korszakot alkotott, s ha buvárlatainak eredményeit a tudomány itélőszéke és közvéleménye minden oldalról igazolandja: akkor az egyház őskora egészen uj világitásban fog állani. Hase, jenai tanár egyháztörténelmi tankönyve szinte a forrásokra támaszkodik, bővséges irodalmi tájékozást ád, az események felfogásában s megitélésében szellemdus s gyakorta mélyre ható élces pillantásu, az előadásban tömött és müvészi. E mü azonban haszonnal csak azok által élvezhető, a kik a theologiai tudományokban már alapos jártasságot szereztek. Hagenbach baseli tanár, leginkább Gieselerre támaszkodva, nem tankönyvet, hanem a nagy müvelt közönség számára felolvasásokat irt az egyetemes egyháztörténelem felett, s e felolvasásokat mérsékelt szabadelvüség s világos és ékes előadás tünteti ki.

A németországi római katholika egyház kebelében, a szabadelvü II-dik József császár által meginditott nagyszerü egyházi mozgalmak, majd későbben a protestáns irodalommali verseny s a pápai szék érdekei adtak kitünő lendületet az egyháztörténelmi irodalomnak. Jelesebb irók e téren: Royko, Dannenmayr, Stolberg, Katerkamp, Reichlin-Meldegg, Alzog és Annegarn.

Magyar nyelven a halhatatlan érdemü Bod Péter irta a legelső egyetemes egyháztörténelmet, mely 1760-ban, másodszor 1777-ben jelent meg Bazelben. E müvet, mely korának szinvonalán áll, eredetiség, tiszta világos előadás s e mellett a hanyatló magyar nyelv s nemzeti müvelődés s a szenvedő magyar protestans egyház iránti buzgó szeretet jellemzik.[1]) A mult század végén, midőn a nemzeti irodalom és

[1]) „Bod Péter felső Csernátanban, Erdély Kezdi székében született 1712. február 12. nemes de szegény református székely szüléktől. A helybeli iskolában kezdte tanulását, mely midőn atyja az 1719-diki döghalál áldozata lett, félbeszakadt s midőn utóbb folytatta is, tavaszszal s nyáron marhát kellvén őriznie,

protestantizmus uj erőt vettek hazánkban, Mindszenti Sámuel révkomáromi lelkész a Brougthon religioról való Historiai Lexiconának, Farnos György pedig a Seiler egyháztörténelmi táblázatának magyarra forditásával tettek az egyháztörténelmi irodalomnak szolgálatot.[1]) A Sáros Patakon 1809-ben névtelenül megjelent vallás- és egyháztörténelem, mely az ó szövetségi kort is magában foglalja, szinte Seiler egyik müvéből fordittatott s javitott alakban, mai napig használatban van. Breznay Pál m.-szigeti tanár 1836-ban megjelent egyháztörténelmi kézi könyve világos és élénk előadásánál s könyü szerkezeténél fogva, a maga idejében mindenesetre irodalmi nyereség vala. Kálniczki Benedek, a sáros pataki főiskolában az egyháztörténelem tanára, Schröckh nyomain dolgozott egy kézi könyvet, melynek első kötete 1848-ban, másodika 1850-ben jelent meg Sáros Patakon. Kalniczky tanári utódának Heisz-

csak télen járhatott be, amiért csak lassan haladhatott, bár a gyermek már ekkor égveégett a tudományért. 1724-ben az enyedi kollégiumba menvén fel, eleinte egy más tanuló mellett nyomorgott; később egy vagyonos polgárnő által gyámolítva, az alsó osztályokat oly sikerrel végezte, hogy 1729-ben Felső Bányára tanitónak hivaték meg. Itt három évet tanitva és tanulva töltvén, s egy kis módot is szerezvén, 1732. philosophiára és theologiára Enyedre visszatért, magát a deákok közébe iratta s mint ilyen 1736-ban a könyvtár gondviselője, 1737-ben pedig a héber nyelv segédtanára volt. Itt és a könyvtárban vetette meg magyar irodalmi ismereteinek alapját. Megnyervén a leydeni egyetemnél alapitott egyik magyar segélydijjt, Hollandba ment, hova 1740. augustusban érkezett meg, s Leydenben a theologiai collegiumba felvétetvén, három évet töltött, szakján kivül a történet- jog- és természettudomány hires tanárait is hallgatta, s magának éjjeli nappali feszitett szorgalmával e tudományokban is alapos jártasságot szerzett. 1743-ban északi Németországon át, ismeretekben s könyvekben gazdagon hazajött, s még azon év végén pártfogónéja gróf Bethlen Katánál, Hévizen mint udvari predikátor megkezdte lelkészi pályáját. 1746-ban a hévizi ref. egyház által is pappá választatott, 1749-ben pedig urnéja ajánlatára elfogadta a magyarigeni jövedelmes papságot, melyet, visszautasitva minden más meghivásokat, munkás élete végéig megtartott. 1766. még az erdélyi ref. egyház főjegyzőjévé választatott, mely állás a superintendensség előljáró foka; de ezt meg nem érte, 1769 elején mellvizkórban kimulván. — Ha az eszközök hiányát és némileg elszigetelt helyzetét tekintjük, Bod irodalmi munkássága a hittudomány, egyházi és irodalmi történet terén szintoly bámulatos volt, mint sikeres és alapvető." — Lásd: Toldy: A magyar nemzeti irodalom története. Pest. 1864. 116. — Emlitett egyetemes egyháztörténelmi müvén kivül, megirta a magyar és erdélyországi egyháztörténelmet is terjedelmesen és alaposan, latinul és magyarul; — de ez kéziratban maradt, s belőle csak az unitáriusok története jelent meg Leydenben, latinul 1776. Theologiai s egyháztörténelmi tekintetben érdekes müvei még: A sz. biblia historiája. — A sz. irás értelmére vezető lexicon. — Szent Heortokrates. Smirnai szent Polycarpus. Magyar Athenás stb. Bod életrajzát a legujabb időkben gróf Mikó Imre irta meg terjedelmesen.

[1]) Seiler, erlangeni tanár és superintendens volt. Meghalt 1807-ben.

ler Józsefnek egyháztörténelmi müveit több pontokon sajátlagos bölcsészi felfogás jellemzi.

Római katholikus honfiaink közül a mult században Molnár János, a jelen században Cherrier Miklós és Körmöczy Imre, mindhárman kanonokok stb. müvelték magyar nyelven az egyetemes egyháztörténelmet. A közelebbi években, 1857—61. Alzog egyháztörténelmi müve jelent meg 3 kötetben, Egerben, nem sikerült magyar forditásban. Latinul irtak: Szvorényi, Alber, Vas László, Cherrier és mások.[1])

Jelesebb egyháztörténelmi müvek Schröck korától fogva:

Külföldi protestans irók müvei:

Schröckh. Christliche Kirchengeschichte, Leipzig. 1768—1803. 35 köt. A tizenöt első kötetnek második kiadása: 1772—1827. Kirchengeschichte seit der Reformation. Leipzig. 1804—1812. 10 kötet; a 9 és 10-dik Tzschirnertől.

Schröckh. Historia religionis et ecclesiae christianae. Adumbrata in usus lectionum. Editis 7-a emendata et aucta cura Ph. Marheineke. Berolini. 1828.

Spittler. Grundriss der Geschichte der christlichen Kirche. Göttingen. 782. Ötödik kiadás folytatva Planck által. Göttingen, 1812.

Henke. Allgemeine Geschichte d. christl. Kirche. Braunschweig, 1788—1823. 9 kötet, a három utolsó Vatertől.

Schmidt. Lehrbuch der christlichen Kirchengeschichte. Giessen. 3-dik kiadás. 1827.

---

[1]) Ezek közt római katholicus hazánkfijai különösen kiemelik Vas Lászlót, ki több könyv- és levéltárakat nagy szorgalommal 30 évig buvárolt, s ugy tette közzé egyháztörténelmi müve első kötetét, melynek előszavában maga mondásu: „omnia ex fontibus hausi; originalibus operibus et optimis editionibus usus sum. Summa mihi lex fuit, veritatem sollicite quaerere quando latet, et constanter asserere quando patet." — A nagy készültséggel kezdett mü bevégzését a halál s talán egyéb körülmény is meggátolta. — Emlitik még az ujabb időkből Balugyánszky Endre uagvári kanonok s.tanár egyháztörténelmi müvét is, mely 1846-ban jelent volna meg Eperjesen. — Különösen sajnálni lehet azt, hogy a magyarországi irodalmat illetőleg, a könyvészet — bibliographia — mely az irodalom története megirhatásának egyik alapja volna, különösen a latin nyelvü müvekre nézve jóformán anyi mint semmi. Magyar protestans irónak megtudni pl. azt, hogy a legközelebbi évtizedek alatt mit müveltek az egyháztörténelem mezején r. katholicus honfiaink: igen nagy nehézségekkel járó feladat. Igy áll a dolog megforditva, söt épen magukra a protestansokra nézve is.

Schmidt. Handbuch der christlichen Kirchengeschichte. Giessen. 1801—20. 6 köt. bevégzetlen.

Marheineke. Universal Kirchenhistorie des Christenthums. Erlangen. 1806. bevégzetlen.

Stäudlin. Universalgeschichte der christlichen Kirche. Ötödik kiadás: Hannover 1833. Holzhausentől.

Danz. Lehrbuch der christlichen Kirchengeschichte. Jena. 1818—26.

Gieseler. Lehrbuch der Kirchengeschichte. Bonn. 1824—55. Öszvesen hat kötet; de az első kötetek ismét több önálló darabokból (Abtheilung) állanak Az első és második kötet 1844—1848. már negyedik javított és átdolgozott kiadást ért.

Neander. Allgemeine Geschichte der christlichen Religion und Kirche. Hamburg. 1825—52. 6 köt De terjed csak a XV-dik század közepéig. Több kiadásai vannak.

Matter. Histoire universelle de l' eglise chretienne. Strassburg. 1829. Paris. 1838. 4 köt.

Rehm. Grundriss der Geschichte der christlichen Kirche mit besonderer Rücksicht auf die Verfassung derselben. Marburg. 1835.

Lange. Die Geschichte der Kirche. Braunschweig. 1853—4. Bevégzetlen.

Schleiermacher. Geschichte der christlichen Kirche. Kiadta Bonnel. Berlin. 1840.

Milner. The history of the church of christ. Uj kiadás. London. 1827. öt kötet. A XVI-dik századig.

Gfrörer. Allgemeine Kirchengeschichte. Stuttgard. 1841—46. Hét kötet. Csak 1305-ig.

Guerike. Handbuch der allg. Kirchengeschichte. 3 köt. 1854. 8-dik kiadás.

Guerike. Abriss der Kirchengeschichte. Halle. 1842.

Lindner. Lehrbuch der christl Kirchengesch. Leipzig. 1847—54. 3 kötet.

Kurtz. Lehrbuch der Kirchengeschichte für Studirende. 5-dik kiadás. Mitau. 1863.

Kurtz. Abriss der Kirchengeschichte. 5-dik kiadás, Mitau. 1863.

Kurtz. Handbuch der allgemeinen Kirchengeschichte. Mitau. 1854. I köt. 1—3 dar. 2-dik kiadás. A második kötetnek ez ideig csak az első darabja jelent meg Mitau. 1856. s terjed a IX-dik századig.

Baur. Geschichte der christlichen Kirche. Tübingen. 1862—63. 5 köt. Az első már 3-dik, a második 2-dik kiadást ért.

Hase. Kirchengeschichte, Leipzig 1858. 8-dik kiadás.

Hagenbach. Vorlesungen über die Kirchengeschichte. Leipzig. 1857. stb. 9 köt. különböző kiadásokban.
Schmid Henr. Lehrbuch der Kirchengeschichte. Nördlingen. 1856. 2-dik kiadas.

Külföldi római katholikus irók müvei:

Royko. Synopsis historiae rel. et eccl. christ. Pragae. 1785.
Dannenmayer. Institutiones hist. eccl. Viennae. 1806. 2 köt.
Stolberg. Geschichte der Religion J. C. Hamburg. 1806—18. 15 k.
Katerkamp. Kirchengeschichte. Münster. 1819—34. 5 köt.
Reichlin-Meldegg. Gesch. des Christenthums. Freibung. 1830.
Alzog, Universalgeschichte der Kirche. Mainz. 1854.
Annegarn. Geschichte der christl. Kirche. Münster. 1842.

Magyar protestans irók müvei:

Bod Péter. Az Isten vitézkedő anyaszentegyháza állapotjának és világ kezdetétől fogva a jelenvaló időig sokféle változásinak rövid historiája, mely az Isten magyar népének hasznára egybenszedegettetett és a dolgok nagyobb megvilágosittatásaért a világ négy fő mappáival kiadatott. Basileaban. 1768. Másodszor ugyanott. 1777.
Mindszenti Sámuel. Brougthonnak a religioról való historiai lexicona. Komárom. 1792—93. 3 köt.
Farnos Gyögy. Az uj testamentomi ekklesiai historiának tábláoskákban foglalt rövid summája. Erlangaban. 1795.
A kijelentetett vallásnak rövid historiája. S. Patakon. 1809.
Breznay Pál. A keresztyén ekklesiának historiája. Kolozsvárt. 1836.
Kalniczki Benedek. Közönséges keresztyén egyháztörténettan. Kézi könyvül Schrökh után. S. Patak. 1848—50. 2 köt.
Dr. Heiszler József A keresztyénség és keresztyén egyház történelme, Sáros Patak. 1861, Első kötet. A három első századra terjed ki.
Dr. Heiszler József. Egyháztörténelmi kézi könyv. Sáros Patak. 1862—63. Két kötet.

Magyar római katholikus irók müvei:

Molnár János. Az anyaszentegyháznak történeti, melyeket a régi és utóbbi irók válogatott nyomdoka szerént egybeszedett és előadott Krisztus urunk mennybemenetelétől fogva 1758-dik esztendeig. Nagy Szombat és Kolozsvár. 4 köt. 1769—88.
Cherrier Miklós. Köz egyháztörténet. Pozsony. 1844. Latinul: Institutiones historiae eccles. novi foederis. Pest. 1840. 4 köt.
Körmöczy Imre. A keresztyén hit s egyház történeti kifejlése. Pest. 1845—15 3 köt. A középkorig megy.

Szvorényi. Historia religionis et ecclesiae christianae. Poson. 1789. 2 kötet.

Alber. Institutiones historiae ecclesiast. 2 köt. 4 darabban. Colocae. 1793.

Nagy Zsigmond. Egyetemes egyházi történelem. Dr. Alzog János után. Eger. 1857—61.

Ez egész cikkben, csak az oly müveket vehettük és vettük figyelembe, melyek, ha iskolaiak, az ugynevezett akadémiai tanfolyam számára készitvék, vagy ha nem iskolaiak, a tudományt előbb vinni törekedtek. Az alsóbb iskolák számára készült vázlatok, tervünk és célunk szerént, itt helyt nem foglalhattak.

Az egyháztörténelem történeti fejlődését tárgyazó müvek:

Stäudlin. Geschichte und Literatur der Kirchengeschichte. Hamburg, 1827.

Baur. Die Epochen der kirchlichen Geschichtschreibung. Tübingen. 1852.

9. §. Az egyháztörténelem korszakai.

Miként minden életnek, ugy az egyház életének folyamán is tünnek fel ottan-ottan oly nagy fontosságu események, melyekben a multak eredménye mintegy öszpontositva mutatkozik, s melyek a következő fejleményeknek kiváló alapjaivá s irányadóivá lesznek. Az ily nagyfontosságu események alkotják az egyháztörténelem korszakokra való felosztásának alapjait is.

Mi a következő korszakokat veszszük fel:

Első korszak:

Az egyház alapittatásától nagy Konstántinig. 33—312. E korszak főjelleme: az egyháznak külső nyomatás és üldöztetés alatti fejlődése.

Második korszak:

Nagy Konstantintól nagy Károlyig. 312—814. E korszak főjelleme: a keresztyénségnek mint uralkodó vallásnak s államegyháznak kifejlése.

Harmadik korszak:

Nagy Károlytól a reformatioig. 814—1517. E korszak főjelleme: a pápai hatalomnak mint nem csak az egyház, de az államok felett is uralkodónak kifejlése.

Negyedik korszak:

A reformatiotól a westphaliai békéig. 1517—1648. E korszak főjelleme: a protestantizmusnak, mint a római katholicizmus és pápaság ellertétének s a lelkiösmeret szabadsága képviselőjének tanszerü megállapitása és államjogi biztositása.

Ötödik korszak:

A westphaliai békétől korunkig. 1648—1864. E korszak főjelleme: az egyháznak a felekezeti érdekekkel s a müvelődés ellenséges irányzataival való küzdelme.

Ezen korszakok közül mindegyik ismét, a felmerülő fontosabb eseményekhez képest több kisebb szakaszokra osztatik. [1])

Jegyzet. Lehetnek, kik kérdésbe teszik, hogy miért nem kezdem az egyháztörténelmet Krisztus születésén? E tekintetben szabad legyen megjegyeznem a következőket:

Az egyház története voltaképen azon ponton kezdődik, a melyen az egyház, mint ilyen létre jő. E pont pedig nem más, mint az első keresztyén gyülekezet megalakulása. Jézus élete, a theologiai tudományok ujabb organizmusa szerént, önálló felfogás és külön előadás tárgya szokott lenni, a mire az, roppant fontosságánál s a theologiai tudományok minden ágára kiható erejénél fogva kétségtelenül jogositva is van, s épen ezért bizonyos méltánytalanságnak, sőt majdnem képtelenségnek lehet tartani azt, hogy a Jézus élete csupán mint egyháztörténelmi tárgy vétetvén fel, annak csak anyi tér s oly forma érték adatik, mint például Nagy Konstantin vagy Luther életének. Mindezek felett még ne feledjük el

[1]) Schröckh négy korszakot vesz fel; nev. 1. Krisztustól Nagy Konstantinig. 2. Nagy Károlyig. 3. Lutherig. 4. Korunkig. — Stäudlin hatot állit fel: 1. Krisztustól Konstantinig. 2. Nagy Gergelyig. 3. Nagy Károlyig. 4. VII. Gergelyig. 5. A reformatioig. 6. Korunkig. Danz hármat vesz fel: 1. Krisztustól Nagy Konstantinig. 2. A reformatioig. 3. Korunkig. Hase szinte három főkort vesz fel: 1. Ó kor: Krisztustól Nagy Károlyig. 2. Középkor: Nagy Károlytól a reformatioig. 3. Uj kor: a reformatiotól korunkig. Mindegyiket ismét két korszakra osztja fel s igy nála hat korszak van. Gieseler négy korszaknt állit fel: 1. Nagy Konstantinig. 2. A képek feletti viták kezdetéig. 3. A reformatioig. 4. Korunkig.

azt sem, hogy a Jézus életében, a természetes és természetfeletti anyira vegyitve vannak és áthatják egymást, miszerént ezeket egymástól külön választani lehetetlen, s még lehetőség esetében is a tárgy lényege elleni vétség lenne. A történelmi tudományos kutatás és előadás pedig a természetfelettieknek s általában az isteni kijelentés örök igazságainak és tényeinek felfogására önmagában nem képes. Ennek az ember összes szellemisége fensőbb tájékain van helye. Korunk müvelődésének és irodalmának egyik sajnos tévedése épen abban áll, miszerént több, különben jóakaratu s nagy készületü tudós férfiak azon véleményben vannak, hogy a vallás igazságainak s épen a Jézus életének felfogásara is csak oly kutatások és demostratiok által lehet eljutni, mint pl. a mértani vagy természettani igazságokra s a közönséges történeti tényekre. Ő előttök a Jézus is, csupán egy történetileg szerceplett egyéniség, mint pl. Nagy Sándor vagy Etele, s azt, a mi legfőbb, t. i. Jézus messiási, megváltói mivoltát, figyelemben sem igen veszik. Valóban nincs könnyebb, mint a történelmi kritika s a természet tudományok fegyvereivel megtámadni s feldulni az evangyéliomokat, az ugynevezett közönséges ratio előtt; de ez nem egyéb, mint levegő elleni vagdalkozás; mert a Jézus élete felfogásának és az ő benne vetett hitnek helye nem a látás, hallás és tudományos megbizonyitás körében, hanem másutt van.

Az előadott okoknál fogva, több tekietélyes egyházi történetirók példáját követve, a Jézus életének előadását, az egyháztörténelem köréből én is kihagyhatónak tartom. Tekintve azonban saját hallgatóim szükségére: még sem látom feleslegesnek, előadni mintegy pótlékul a következőket:

Egy rövid egyháztörténelmi kézi könyvben, mely némely helvét ref. felsőbb iskolákban, — de nem egyetemekben — használatban van, következők állanak a Jézus életéről:

„Minekutána az Isten sok rendben és sokképen szólott volna régen az atyáknak a próféták által: ez utolsó időkben szólott nekünk az ő fija által.“

„Miként a zsidó nép vallása, Istennek arra hivott embere Mózes által, az ősatyák vallásának folytatásává és időszerü fejleményévé lőn: ugy a keresztyénség, Isten akaratja szerént egy oly kijelentmény, melynek rendeltetése volt az 1500 évvel az előtt szinte Isten által kijelentett ó szövetségi vallást megujitani, megtisztitani és tovább fejleszteni. Jézus Krisztus, emberi származása szerént maga is izraelita (Róma épittetése után 750 évvel Augustus római császár uralkodása idejében, Betlehemben, Judeában születve) Isten által kiválasztatott a végre, hogy az ujonnan hirdetett ige által legyen minden népek megváltójává. Az ő küldetése által töltek be a korábbi isteni igéretek.“

„A messiás országa eljövetelének s az Isten országa közeledésének előkészitője Keresztelő János volt, bünbánatra hivás és bemerités által.“

„Jézus földöni megjelenése, földi élete s emberek között munkálkodása felől, a szent és hiteles okmányok adnak kimeritő tudósitást. Az evangyéliomok nev. azok, melyekből az Isten fiának áldott pályáját, üdvhozó igéjét, s az isteni végzések következtében reámért szenvedést és halált, s a halálon és koporsón vett győzedelmét megösmerhetjük.“

„Szabadon és nyilván hirdette Jézus az ő uj tudományát, s vitte véghez isteni csudatételeit; — de földi müködése csak három évig tartott. Tizenkét barátja — tanitványai, kiket maga választott, voltak folytonos kisérői s lettek későbben főbizonyságai és hirdetői „a názáretbeli Jézusnak, a ki próféta volt, tettekben és beszédben hatalmas, Isten és az egész nép előtt.“ Nekik és az ő tanitványaiknak köszönhetjük azon hagyomány kincsét, melyet az uj testamentomban birunk.“

Kurz, egyik rövidebb müvében igy szól:

„Minekutána eljött a teljes idő, kibocsátá Isten az ő fiát, ki asszonytól lett, ki a törvény alá adta magát; hogy azokat a kik a törvény alatt valának, megváltaná, hogy fogadott fiuságot vennének.“ A jövendőlés szerént, mint Dávid fia, Betlehemben született, s minekutána Keresztelő János, az ó szövetség legnagyobb s legutolsó prófétája, bünbánathirdetés és bemerités által utját elkészitette, — megkezdette életének 30-dik évében a maga, törvényt és jövendőléseket betöltő müködését. Tizenkét kiválasztott tanitvánnyal járt szélyel Palesztina földén, tanitván az Isten országáról, segitvén, gyógyitván, s csudák és jelek által isteni küldetését és tudományát megbizonyitván. A farizeusok üldözték, a sadduceusok lenézték őt, a nép ingadazott a magasztalás és megvetés között. Három évi tanitói müködés után, a nép örömkiáltásai között királyilag bevonult királyi őseinek városába. De ugyancsak a nép, midőn magát politikai s testi messiási reményeiben megcsalatva látta, néhány nap mulva igy kiáltott: feszitsd meg őt! feszitsd meg őt! Igy szenvedte ő, az atyának kegyes tetszése szerént az áldozathalált a keresztfán az egész világ büneiért.....De az élet fejedelme nem maradhatott a halálban. Föltörte a pokol kapuit s megnyitotta a sir zárait, s a harmadik napon feltámadt megdicsőült testben. Még negyven napig tartózkodott a földön, emberi véges korlátozottságban, s felavatta tanitványait az evangyéliomnak minden népek közötti hirdetésére. Azután a mennybemenetel által visszavette azon isteni alakot, melyről az emberrélétel által lemondott volt, s most mint Istenember az erőnek jobbján ül, lévén az egyháznak mindenható és mindenütt jelenvaló feje, ur mindenek felett mennyen és a földön, mignem egykor mindenek bevégzése végett vissza fog jönni, s dicsőségben látható lészen.“

Lehetlen meg nem jegyezni azt, mit bárki észrevehet, hogy különösen a Kurz előadása, nem annyira történelmi előadás, mint lelkesült hitvallás, a mi, teljes tiszteletreméltó a maga nemében, s egyszersmind igazolja azt is, hogy menyire nem lehet a Jézus életét a puszta és rideg történelmi felfogás körébe vonni le.

Jézus 12 tanitványai ezek valának:

1. Simon. Jónás fia, betsaidai halász, Galileából. Jézus őt Kephásnak vagy Péternek, azaz kősziklának nevezte.
2. András. Péter testvére.
3. János. Zebedeus fia, szinte halász Kapernaum vidékéről.
4. Jakab. János testvére, ki idősbnek neveztetik.
5. Jakab az ifjabbik, Alphaeus fia, Krisztus unokatestvére.
6. Filep. Betsaidaból.
7. Bertalan.
8. Simon. Kanai fi, ki Zelotesnek, buzgalmasnak neveztetik.
9. Tamás vagy Didymus.
10. Máté. Vámszedő a Tiberiás tengere mellett.
11. Judás. Taddeus vagy Lebbeus, az ifjabb Jakab testvére.
12. Judás. Káriothi fi, az áruló, kinek helyébe későbben, a hetven tanitvány köréből Mátyás választatott.

ELSŐ KORSZAK.

AZ EGYHAZ ALAPITTATÁSÁTÓL NAGY KONSTANTINIG.

33—312.

ELSŐ SZAKASZ.

AZ APOSTOLI KOR, VAGYIS A KERESZTYÉNSÉG ELSŐ SZÁZADA.

10. §. A népek vallásos és erkölcsi állapota a keresztyén egyház alapittatása ideje táján.

A keresztyén egyház alapittatása első küzdelmei s megszilárdulása idejében, a föld ismeretes s különösen müveltebb országai, a római császári birodalom kiegészitő részei valának. E nagy birodalom nyugoti felében a római vagy latin, keleti részében pedig a görög nyelv és müveltség volt uralkodó; sőt ez utóbbi, a keresztyénség keletkezésekor nyugoti irányban s épen magában Rómában is nagy hóditásokat tőn. Mindkét körülmény igen kedvező volt a keresztyénség terjedésére nézve. Az egységes nagy birodalom, mely több különböző népeket magába foglalva, azokat kölcsönös érülközésbe hozta egymással, lehetővé tette az uj eszmék messzeterjedését, s a már tudományosan kimüvelt latin s különösen görög nyelv a legalkalmasabb eszköz volt arra, hogy a különben is világraható rendeltetésü keresztyénség mind élő nyelvvel, mind irodalommal épen a legmüveltebb népek között messze terjesztethessék.

A rómaiak és görögök s más pogány népek vallása és

erkölcsisége a legvégsőbb romlottság pontjára hanyatlott le. Az ősforrásaiban tiszta természeti vallás, képmutatássá, csalássá, s gyakorta az erkölcsi érzületet mélyen sértő undok szertartásokká aljasult. A nép kebelében vakhit, babona, és tudatlanság, a müveltek között teljes hitetlenség lett uralkodóvá. Az örök emberi jogokat és emberi méltóságot a zsarnokság vagy nemzeti kevélység porba tapodva tartá; az ember értékét születése s társadalmi állása határozta meg, s innen származott a rabszolgák és nők teljes megaláztatása; — az emberiség és emberi erények fogalmának és érzetének helyét szük keblü nemzeti kevélység és puszta polgári erények foglalták el. Ily helyzetben a pogány népek között is fel-feltünt bizonyos titokszerü homályos ohajtozás, egy jobb jövendő, s egy oly vallás felé, mely az elhagyatott lelkek magasabb vágyainak és erkölcsi érzületének megfelelni képes legyen.

Palesztina, az egyház szülőfölde, már darab idő ólta szinte a római birodalomhoz tartozott, s nem csak társadalmi önállóságát és függetlenségét, de vallásának egykori tisztaságát is elvesztette. A keresztyén egyház alapittatása idején három vallási párt létezett a zsidók között, u. m. a farizeusok, sadduceusok és essenusok pártja.[1]) A farizeusok rabszolgai lélekkel tapadtak a törvény holt betüihez, a hagyományokhoz s a szertartásokhoz, s a szellemmel nem gondolva semmit, puszta gépiességgé aljasitották a vallást; társadalmi tekintetben ezek alkották a hazafias pártot, gyülölettel tekintettek a rómaiakra s a Messiásban földi szabaditójokat s a nemzeti függetlenség fegyveres helyreállitóját várták. A sadduceusok megvetve a hagyományokat, csupán a szent könyvekhez ragaszkodtak, de ezeket könyelmüen s zabolátlan szabadsággal magyarázták; hittel, vallással, erkölcsiséggel

[1]) Mindhárom pártnevezet héber eredetünek tartatik. A farizeus jelent elkülönzöttet, különválasztottat, minthogy ezen párt tagjai különös s kitünő vallásossággal dicsekedtek. Sadduceus jelent igazat, t. i. magának az irott törvénynek, igaz, hü megtartóját. Essenus jelentene elrejtezőt, elvonulót, vagy orvoslót, t. i. lelki tekintetben. — Természetes, hogy ezen nevezeteknek még más értelmezései is lehetnek, sőt vannak.

minél kevesebbet gondoltak, nem hitték még a lélek halhatatlanságát sem; az élvezet volt egyik főelvök, s a nemzeti szabadság és függetlenség, minél kevesebb értékű vala előttök. A harmadik s legkisebb pártot az essenusok alkották, kik a világtól elvonulva s minden élvezetet kerülve, vallásos merengésekben tölték napjaikat. — A samaritánusok már, nem az emlitettekhez hasonló pártot alkottak, hanem a zsidó népnek a pogánysággal vegyült, s épen ezért a zsidók által mélyen gyülölt töredékei valának. A mózesi könyveket megtartották, de a próféták nagyszerü sejtelmeit nem ösmerték.[1]) — A Palesztinán kivül szétszórva élt zsidók fentartották ugyan az ő honfiaikkal való egybeköttetésüket; Jeruzsálemet s annak templomát saját vallási központjoknak tekintették ők is; de más részről a pogány bölcsészeti és vallási nézetek és szokások nagy befolyást gyakoroltak reájok különösen Alexandriában, hol igen tekintélyes telepök vala.

Mindezen körülmények egy részben előmozditói, de más részben igen erős akadályai valának a keresztyénség terjedésének. A zsidók nemzeti kevélysége, külsőségekké aljasult vallása, s egészen harcias reményei a messiásról, nem türhettek oly vallást, mely nem csupán a zsidókra, de minden népekre tartozott; mely a holt külsőségeket megvetve, egészen lélek és élet vala, s mely szerént a messiás nem testi, hanem lelki szabaditó. A pogányok pedig gyanuval s kicsinyléssel tekintettek a keresztyénségre, már csak azért is, mert az a megvetett zsidó nép kebeléből vette eredetét; türelmet az iránt csak akkor mutathattak volna, ha az a zsidóság körében maradt volna; de midőn látták, hogy annak rendeltetése az államélettel anyira öszveforrott pogány nép-

[1]) Samaria egy tartomány volt Palesztina közepén. — E tartomány azon lakói, kik az assyriai hóditó Salmanassár által (722 táján Kr. e.) fogságra nem hurcoltatva honmaradának, összevegyültek a nevezett hóditó által közzéjek telepitett pogányokkal. E samaritánok szivesen segitettek volna a fogságból hazatért zsidóknak a jeruzsálemi templom felépitésében, de mint nem igaz hitüek, vagyis már nem tiszta izraeliták visszautasittattak. Későbben a persák kegye következtében engedelmet nyertek arra, hogy maguknak a Garizim hegyén, saját földjökön, a Jehova tiszteletére külön templomot épitsenek.

vallásokat helyökből kiszoritni, — a legerősebb ellentállásra szánták el magukat az ellen.

11. §. Az első keresztyén gyülekezet.

Az első keresztyén gyülekezet Jeruzsálemben jött létre, időszámlálásunk 33-dik évében, Krisztus feltámadása után 50 s mennybe menetele után 10 nappal, egy vasárnapon, pünköst ünnepén, melyet a zsidók az évi buzatermés zsengéjének bemutatása végett, s a sinai hegyi törvényhozás emlékére szenteltek. [1]) Midőn ez ünnepen a tanitványok s Jézus többi hivei, mintegy 500-an egy helyen egybegyülve valának; az apostolokat ellenállhatlan erejü lelkesültség s rendkivüli bátorság szálotta meg; — Jézus céljai most tüntek fel előttök tiszta valódiságban, s az isteni tanitó személye és tudománya iránti szeretet, az önfeláldozási készség magaslatára emelkedett fel lelkökben. Ezen erő és felmagasztosultság érzetében előáll Péter az apostolok egyike, s oly elragadó beszédet tart a jelen volt tömeghez, melynek következtében tüstént háromezeren tettek vallást büneikről s a keresztség által felavattatva tagjaivá lettek a keresztyén egyháznak, a mely ezentul is folyvást ujabb meg ujabb tagokkal növekedett. Ezen gyülekezet tagjai azonban, nem szakadtak el mindjárt kezdetben a zsidók vallásos társulatától, megtartották a mózesi törvényeket, résztvettek a közisteni tiszteletben, s azon reményben éltek, hogy nem sokára, honfiaiak egész tömegét megnyerik a keresztyénség ügyének. — Apost. Cselekedetek könyve. II.

12. §. Az egyház terjesztése az apostolok által.

A Péter lelkes szózatára keresztyénné lett háromezer ember között számosan valának olyanok is, kik idegen föld-

[1]) Pünköst, kétségen kivül a görög Πεντηκοστή szóból lett, mely jelent ötvenediket, itt t. i. napot. — Az egyiptomból kivonulás után az ötvenedik napon hirdettetett ki a törvény a sinai hegyen; a zsidó husvét vagyis passa után az ötvenedik napon tartatott a zsidó pünköst; — szintigy nálunk keresztyéneknél is, a husvét utáni 50-dik napra esik a pünköst.

ről jöttek fel Jeruzsálembe az ünnepre s ennek végével lakhelyökre visszatérvén, ott az uj tudomány terjedésének előmozditóivá lőnek. — Kedvezett az uj tudomány terjedésének azon körülmény is, miszerént Palesztinával több kis ázsiai városok kereskedelmi egybeköttetésben valának.

A keresztyénség elterjedése azonban, nem csak ezen vagy más eféle körülményeken, hanem magának az urnak az apostolokhoz intézett határozott parancsán alapul. — Máté XXVIII. 19—20. Márk XVI. 15—16. — Az apostolok e parancshoz hiven, nagy buzgalommal s elszántsággal terjesztették is az evangyéliumot, nem csak Palesztinában, hanem annak határain tul is. E tekintetben legnagyobb eredménynyel müködtek: Péter, Pál, Jakab és János.

Péter az első gyülekezet megalakulása után darab ideig azzal együtt élt, mint annak vezetője, s minden fenyegetések és üldözések dacára is, bátran hirdette az evangyéliomot. Csel. IV. 5. Majd midőn Filep, a jeruzsálemi diakonok — szegényápolók — egyike, Samariában sikerrel terjesztette a keresztyénséget, Péter a jeruzsálemi gyülekezet vezetését Jakabra bizván, Jánossal együtt Samariába ment, hogy az uj hiveket megerősitse. Csel. VIII. Későbben meggyőződvén afelől, hogy a keresztyén egyház kebeléből a pogányok sem zárandók ki, Caesareaban Cornelius pogány századost családjával együtt megkeresztelte. [1]) Majd az Ázsia különböző pontjain szétszórva élő zsidók közt hirdette az evangyéliomot, végre nyugot felé tért s meglátogatta Rómát is, hol 67, vagy 68-ban vértanui halált halt. Az, hogy Rómában püspök lett volna: oly vélemény, melynek semmi biztos alapja nincs. Az uj szövetségi szentiratok közt látható két levelét, a kis ázsiai keresztyénekhez intézte.

Pál, eredeti néven Saul, született Tarsusban Ciliciában, Kr. u. 15 évvel, oly zsidó szüléktől, kik római polgári joggal birtak. Ifju korában Jerusalemben, a bölcs Gamalivel lábainál

[1]) Értsd azon Caesareat Palesztinában, melyet Herodes nevezett igy el Augustus császár tiszteletére s mely Jeruzsálem végromlása után Palesztina fővárosa s a római császári helytartó székhelye vala.

tanulta a héber vallástudományt, mert szülei őt pappá kivánták nevelni. E mellett azon idők szokása szerént, megtanult egy kézi mesterséget is, t. i. a szőnyeg készitést. Saul a legszigorubb s legbuzgóbb farizeus, s mint ilyen a keresztyénségnek legelszántabb ellensége vala. Hatósági teljhatalmat eszközlött ki, hogy a keresztyéneket Jeruzsalemben és másutt kinyomozhassa és halálra adhassa. Ily célból utazott Damaskusba Syria egyik városába is. Ut közben azonban, rendkivüli módon, egész eddigi életiránya megváltozott, s a keresztyénség dühös üldözőjéből lett annak oly buzgó, elszánt és bölcs hirdetőjévé, miszerént minden apostolokat felyülmult. Cselek. IX. Megtérése után nehány évig, a zsidók leselkedései elől különböző helyeken bujdosott, mignem Antiochiába (Syria) jutott, hol Barnabás vezérlete alatt egy virágzó keresztyén gyülekezet vólt, s a honnan kiindulva, az evangyéliom hirdetése s gyülekezetek alapitása végett, különböző társak kiséretében három nagyszerü utat tett.

Az első utat tette 45—47-ig Barnabás kiséretében. Ezen uton, mely Cyprus szigetén s Kis Ázsia déli részén vonult keresztül, a dühöngő zsidók üldözései között is, leginkább pogányokból több helyen gyülekezetet alapitottak, mint pl. Antiochiában (Pisidia) Ikoniumban, Lisztrában és Derbében.[1]) Csel. XIII. 14. 50 stb. XIV. 8—20 stb. Ezen ut bevégzése után Jerusalembe mentek, az 50-ben ott tartott apostoli gyülésre, hol leginkább Pál eszközlésére azon kérdés döntetett el, hogy a pogányokból lett keresztyénekkel, miként kell bánni a héber szertartási törvényeket illetőleg. Csel. XV.

Második utját tette Pál apostol 51—54-ig előbb Barnabás, majd Silas és Timotheus kiséretében. Ezen ut is Antiochiából indult ki, keresztül vonult Kis Ázsián, majd átjött Európába s Macedonián és Görög országon keresztül ismét Jeruzsalembe s innen Antiochiába tért vissza. Ezen ut folya-

---

[1]) Antiokhia kettő fordul elő a bibliában. Egyik syriai főváros az Orontes mellett s ez az, a mely Pál téritői utainak kiindulási pontja volt s melyben az evangyéliom hivei legelőször neveztettek christianusoknak. — A másik Kis Ázsia Pisidia nevü tartományának városa vala. — Ikonium, Lisztra és Derbe szinte kis ázsiai városok Lykaoniában.

mán alapittattak a többek közt a philippii, thessalonikai, beroeai, athenaei, és korinthusi gyülekezetek.[1]) mely utóbbi helyen mésfél évig tartózkodott az apostol, és irta a thessalonikaiakhoz intézett két levelet. Csel. XVI. XVII. XVIII.

Harmadik utját tette az apostol 55—58-ig Lukács, Titus és Timotheus kiséretében. Ekkori müködésének központja Efezus vala (Kis Ázsiában) hol harmadfél évig tartózkodott s többrendbeli leveleket irt. Apostoli munkálkodásának eredménye már oly nagyszerü vala, miserént Kis Ázsiában a pogányság végenyészethez közeledni látszott. Efezust egy pogány néplázzadás miatt elhagyni kényszerülvén, Macedoniába utazott, majd Illyricumig előnyomult; meglátogatta a görög országi gyülekezeteket, végre Jeruzsalembe tért. Csel. XX. Itt a zsidók ellene feltámadtak s halálra keresve fogságra hurcoltatták őt, s a haláltól az által szabadulhatott meg, hogy római polgári jogára hivatkozva, ügyét a császárhoz fellebezte. Csel. XXV. 11. Sok viszontagságok után 60—61-ben Rómába hurcoltatott tehát, hol két évig szélid fogságot szenvedett, egy katona által kisértetve a városban szabadon járhatott, az evangyéliomot buzgón és bátran hirdette, s több apostoli leveleket irt. Ezen fogságból 63-ban vagy 64-ben megszabadulva, ismét utazásokat tett, több rendbeli leveleket irt, mignem végre ismét Rómába jutva, terhes fogságra vettetett, s a 67-dik évben vértanui halál vetett véget küzdelemmelteljes, de dicső életének, melyben, elmondhatá, hogy a keresztyénség terjesztésére nézve többet tett, mint minden apostolok együttvéve. I. Kor. XV. 9—10.

J a k a b néven két apostolt ösmer a történelem. Az egyik, ki idősbnek is szokott neveztetni János testvére vala, s első volt az apostolok között a ki vértanui halált hal. Herodes Agrippa a zsidók iránti kedvkeresésből 44-ben lefejeztette őt.[2]) Csel. XII. — A másik Jakab, ki ifjabbnak szokott

1. A három első Macedoniában, a két utóbbi Görög országban.
2. H e r o d e s A g r i p p a, e néven első, az ugyneveztt nagy Herodes unokája s Aristobulus fija, a római császárok kegyéből e végre egész Palesztina felett uralkodó, ki a népszerüséget különösen hajhászta. Meghalt 54-ben, nagy hirtelenséggel, a játéknéző helyen, épen midőn a balgatag nép őt, mint Istent üdvözölte.

neveztetni, Jézus anyja testvérének fija, tehát magának Jézusnak unokatestvére volt. Ő nagyobb téritési utakat nem tett, hanem Jeruzsalemben maradt, mint Péter után az ottani gyülekezetnek elöljárója, s innen müködött a keresztyénységnek különösen a zsidók közötti terjesztésében. Szelid szeretetteljes jellemeért általános tiszteletben részesült s igaznak neveztetett. Dühöngő ellenségei egy husvét ünnepén a jeruzsalemi templom tetejére állíták őt, s arra kényszeriték hogy ünnepélyesen átkoza meg a Krisztust, Ő e helyett nyilván hirdette a Krisztust mint igaz Messiást. Mire a templom tetejéről letaszittatván agyon veretett. Végperceiben is ellenségeiért imádkozott. Ez történt a 62-dik évben. — Ezen ifjabb Jakab az, kinek egy levele, a szent könyvek között olvasható. —

János, az ur által kiválólag szeretett tanitvány, előbb Péterrel együtt Jeruzsalemben és Samariában müködött; majd a kis ázsiai gyülekezetek vezetését vette által, s rendes tartózkodási helye Efezus vala, a hol irta a neve alatt álló evangyéliomot és leveleket. Innen Domitian császár által Pathmós kietlen szigetére számkivettetett;[1]) itt tüntek fel lelke előtt az egyház jövő sorsa felőli nagyszerü sejtelmek, a Jelenések. Végre Efezusba visszatérve, meghalt természetes halállal, életének 100-dik évében.

A nevezett apostolokon kivül különösen müködtek még a kereszlyénség terjesztésében Pál segédei. Nev. Timótheus, ki János előtt az efezusi gyülekezet elöljárója volt; Titus, ki Krétában élt és tanitott; Lukács spanyol földön terjesztette az evangyéliomot, Márk pedig az alexandriai gyülekezet főnöke volt Egyiptomban.

A többi apostolok és apostoli segédek müködéséről történelmi hitelességgel semmit nem mondhatunk. Anyi bizonyos, hogy az apostoli korszak vagyis az első század végén, a római birodalomnak csaknem minden nagy és jelentékeny

[1]) Patmós egyike az ugynevezett Sporad szigeteknek az aegeum tengeren.

városában, s e felett még a szomszéd tartományokban is voltak már keresztyén gyülekezetek. A zsidókból lett keresztyének anyagyülekezete Jeruzsálem, a pogányokból letteké pedig Antiochia vala. Ez utóbbi helyen neveztettek legelőször az evangyéliom hivei christianusoknak vagyis Krisztus követőinek.

13. §. A keresztyén egyház üldöztetései az apostoli korban s Jeruzsálem végpusztulása.

Azon halálos gyűlöltetés, mely Jézust a keresztyénség alapitóját keresztfára vitte, örökségül szállott az ő tanitványaira s az első keresztyénekre.

Az apostoli korban négy rendbeli üldöztetést különböztethetünk meg, melyek közül három a zsidók, egy a pogányok köréből indult ki.

Az első üldözés a 36-dik évre tehető. Ennek kiváló áldozatja István, a jeruzsálemi gyülekezetben a szegények egyik ápolója, ki a zsidók elvakultságát s önhittségét nyilván megtámadván, a nagy tanács rendeletéből halálra köveztetett s lett az egyháznak első vértanuja. Cselek. VI. VII. Ez üldözés következtében a jeruzsálemi gyülekezet több tagjai szét futottak s lettek a keresztyénségnek különböző tájakon megösmertetői.

A második üldözést Herodes Agrippa zsidó király eszközlötte, a zsidók iránti kedvezésből a 44-dik évben. — Sok keresztyénnek vére kiomlott; az idősb Jakab lefejeztetett s Péter is csak csudálatosan menekülhetett meg a vértanui haláltól. Csel. XII.

A harmadik üldözés 64-ben történt, s ennek egyik áldozatja lőn, mint már emlittetett, az igaznak nevezett Jakab.

A negyedik üldözés szinte a nevezett évben, de már a pogányok köréből, Néró római császár által indittatott meg.

E nyomorult szörnyeteg ugyanis, eszeveszett vágygyal azt ohajtván látni, hogy milyen lehetett hajdan Trója városa égése, Rómát több pontokon felgyujtatta. Kilenc napig pusztitották a lángok, több pompás templomok s paloták romokká lettek, ezerek javai elhamvadtak. A nép bosszúállási vágya méltán iszonyu volt a bün elkövetői ellen. Néró a különben is gyülölt keresztyénekre fogta az egészet, s azok ellen csakugyan megindult a legiszonyubb üldözés. Némelyek fegyverrel ölettek meg, vagy keresztre feszittettek; mások vadállatok eleibe hányattak, vagy nyersbőrbe varrattatva a kutyáknak lökettek; mások ismét szurokkal s viaszszal megtöltött zsákokba varratva, karókba vonattak, s meggyujtatva mint fáklyák égtek a császári mulató kertben. Ezen üldözés nem csak Rómára, hanem több országokra kiterjedt s négy évig tartott. Ennek áldozatjai voltak Péter és Pál apostolok is. A nyomorult zsarnokot Nérót, elérte méltó végsorsa. Ő, az üldöző bakók előtt futva, öngyilkossággal vetett véget undok életének 68-ban. A nagy gyötrelembe merült szegény keresztyének azonban, nem merték hinni Néró halálát, sőt azt vélték, hogy csak Ázsiába menekült az, s onnan fog visszajönni nem sokára mint Antikrisztus.

Ez idő tájban érte el Jeruzsálemet, s a héber nemzeti és államéletet is a végpusztulás. A zsidók sohasem türték azt könnyen, hogy felettök, mint hitök szerint, Isten választott népe felett, a római pogány császár uralkodjék, s ennélfogva a fellázzadásra folyvást készen valának. A császári kormányzók pedig tervszerüleg a legnagyobb gonddal ápolták a forradalmi anyagot, s minden lehető elnyomással igyekeztek a népet a forradalom árjába sodortatni. Végre csakugyan kitört az általános lázzadás, melyet miután Cestius syriai helytartó el nem nyomhatott, a római birodalom egyik legkitünőbb harcedzett vezére Vespasian jelent meg 60,000 ember élén annak elnyomására. Jotapatánál, Galilea egyik városánál került ütközetre a dolog, s 40,000 lázzadó megöletett, 1200 foglyul esett. Vespasian azonban nem sokára

császárrá kiáltatván, Rómába visszatért s fiját Titust küldé a harc folytatására. Titus egyenesen Jeruzsálem ellen nyomult, hol, épen husvét ünnepe lévén, temérdek nép volt öszvegyülve. A római sereg által körülvett város, minden közlekedéstől elzáratván, iszonyu éhség, majd döghalál által pusztittatott, végre rohammal bevétettetett s a lángbaboritott templommal együtt rombadöntetett. Az ostrom alatt több mint egy millió zsidó veszett el, majdnem százezer fogságra jutott, kik rabszolgai kemény munkákra használtattak, vagy a nép mulatságára vadállatok eleibe hányattak, vagy Titus diadalmenetét ékesiték Rómában. Ez történt a 70-dik évben.

A jeruzsálemi keresztyének mindjárt a zavarok kezdetén elhagyták a saját végromlása felé rohanó várost, s a Jordánon tul, Pella nevü városba vonultak, hol az egész harc folyama alatt háboritatlanul éltek.[1])

14. §. A gyülekezetek szervezete vagy alkotmánya az apostoli korban.

Az apostolok által alapitott gyülekezeteknek vezérei s kormányzói; kezdetben magok az apostolok valának, de ők sem korlátlan hatalommal, hanem oly módon, hogy a gyülekezét tagjainak is befolyásuk vala az egyházi ügyek intézésére. Minthogy azonban az apostolok, az egyház terjesztése miatt folyvást egy helyhez leköttetve nem lehettek, s minthogy a gyülekezetek száma csakhamar anyira megszaporodott, hogy mindegyiknek közvetlen apostoli vezetés alatt állania lehetetlen volt: ennélfogva az ó szövetségi zsinagógarendszer példájára presbyterek választattak, kik igy neveztettek, mert rendszerint hajlottabb koruak valának, s kiknek tisztök vala általában a gyülekezetre való felvigyázás, annak ügyeinek vezetése, s kik épen ezért felügyelők-

[1]) Jeruzsálem végpusztulása felett lásd különösen az egykoru és zsidó eredetü Flavius Josephus, s e mellett Dio Cassius és Tacitus római történetirók müveit. A legujabbak közül pl. Kurznak és Ewaldnak az ó szövetségi nép történetére vonatkozó müveit.

nek vagy episkoposoknak is neveztettek.[1]) Csel. VI. 6. Tim. IV. 14. A vének vagy felügyelők vagyis presbyterek és episkopusok között kezdetben semmi rangkülönbség nem vala, ugy hogy apostolok is nevezik magukat presbytereknek, presbytertársaknak; I. Pét. V. 1. II. Ján. 1. III. Ján. 1; későbbben azonban, s különösen az apostolok halála után, főként azon presbyterek, kik rendszerint az igehirdetéssel is foglalkozának társaik felett bizonyos tekintélylyel birtak s ezek neveztettek kiválólag episcopusoknak vagy püspököknek; mindemellett is azonban csak elsők valának az egyenjoguak között, — primi inter pares. Az apostolok és presbyterek az igehirdetés, isteni tiszteleti szolgálat s kormányzás által teljesen elfoglaltatva lévén: a szegények és betegek ápolása végett már kezdetben állittattak diakónok és diakonissák, kik közül a diakónok későbben a presbyterek segédei is valának az igehirdetésben s sákramentomok kiszolgáltatásában. Csel. VI. Róm. XVI. 1. Emlittetnek az apostoli korból még evangyélisták is, kik nem egyebek valának, mint helyhez nem kötött, utazó predikátorok. — Csel. XXI. 8. Ef. IV. 11. A gyülekezetek mindennemü egyházi szükségei az egyes tagok önkéntes adományaiból fedeztettek, a mely önkéntes adományokból Jeruzsálemben mindjárt kezdetben egy közpénztár alakult. Önkéntes adományokkal segitették egymást nem csak az egyes gyülekezeti tagok, hanem egész gyülekezetek is. Igy nev. a csak-

---

[1]) Πρεσβυτερος=öregebb, idősebb, senior. Πρεσβυς=öreg, tekintélyes, tiszteletben álló. — Επισκοπος=felvigyázó, felügyelő, — superintendens; — főnök, igazgató. επισκοπεο=felvigyázok; gondot viselek. — Διακονος=szolga, κονεο=siettemben a port felverem, sietek, szolgálok. κονις=por. — Hazánkban a felsőbb tanulók, valóban az egyház szolgálatában állók, lelkipásztori s tanitói segédek, azaz diakónok valának; s minthogy tanulmányuk legfőbb tárgya s hivatalos és társalgási nyelvök a latin vala: gondolom, hogy ezért neveztetett nálunk a latin nyelv diák nyelvnek. Hazánkban aztán a deák nevezet átvitetett a bármely körben szolgáló, de jó részben latin nyelvet használó irnokokra, jegyzőkre és titkárokra is. — Mily számosak hazánkban a Deák családok! Nem vettem észre, hogy e nevezetnek, másutt oly sajátságos szerepe lett volna mint nálunk. — A dékánt, mely tizedest jelent, meg kell különböztetni a deáktól. — A müvelődés és történelem bármely barátja, s különösen a tanuló nem fogja kicsinyleni ezen megjegyzést, sőt talán sejtheti, hogy a kifejezések története sokszor az eszmék és intézmények történetére is vet világot.

hamar nagy szegénységgel küzdő jeruzsálemi gyülekezet, több izben a testvér egyházak által segélyeztetett, a miben Pál apostol kiváló buzgalommal működött.

15. §. Isteni tisztelet s közerkölcsiség.

Eleinte a keresztyének mindennap egybegyültek közönséges isteni tisztelet végett, a melynek alkatrészei: éneklés, imádság, igehirdetés s a végvacsora ünnepélye valának. Csel. II. 42. 46. Későbben az ily teljes isteni tisztelet, rendszerint csak a hét első napján, tehát Vasárnapon mint az Ur feltámadásának napján tartatott. A zsidókból lett keresztyének azonban, a vasárnapon kivül még a szombatot is különös tiszteletben tartották. — Mig az evangyeliomok s az apostoli levelek létre nem jöttek, az ó szövetségi könyvek egyes darabjai olvastattak s magyaráztattak, későbben pedig az evangyeliomok s apostoli levelek egyes pontjai is. Az irást olvashatta és magyarázhatta, vagyis az igét hirdethette pedig az apostolokon s presbytereken kivül, a gyülekezetnek bármely arra képes férfi tagja is. — Énekelték rendszerint a zsoltárokat. Sákramentom csak kettő volt, t. i. a keresztség és az urvacsorája. A keresztelés vizbe való teljes bemeritésben állott, az atyának, a fiunak és a szent léleknek, vagy csak a Jézusnak nevébe. Bemeritésre rendszerént csak felnőttek, és pedig előleges vallástét után bocsáttattak; — a kis gyermekek bemerittetésére nézve határozott, döntő adattal az apostoli korból még nem birunk. Az Ur vacsorája rendszerént az estveli homály csendességében szolgáltattatott ki, oly módon, a mint azt maga az Ur szerzette volt, tehát két szin alatt, azaz kenyérrel és borral, a gyülekezet éneklése és imádkozása kiséretében. Az Ur vacsorájához csatlakozott rendszerént az agape vagy szeretet vendégsége is, a mely a gyülekezeti tagok közös vendégsége vagy táplálkozása vala, s melyhez tehetsége szerént, minden egyes tag járult élelmiszerekkel. Ezen vendégség alkalmával történtek az önkéntes ada-

kozások a szegények, betegek s a gyülekezeti tanitók számára is. — A jeruzsálemi gyülekezet, a maga egyszerübb isteni tiszteletét vagy a köztemplomban, nev. annak azon részében tartotta, hol a nép imádkozás végett egybegyülni szokott, vagy magán háznál, nev. Máriának a Márk anyjának házánál. Csel. XII. 12. Jeruzsálemen kivül, szintugy a zsidókból, mint a pogányokból lett keresztyéneknél, csak magánházakban tartatott az isteni tisztelet, s az ugynevezett templomoknak, vagy isteni tiszteletre rendelt középületeknek ezen korban még hirök sem vala a keresztyéneknél.

A közerkölcsiség felett a testvéri szeretet és az egyházi fegyelem őrködött. Képmutatás, tettetés, önzés, mértékletlenség s más eféle bünök, melyek az apostoli korban is felfeltünedeztek, teljességgel nem türettek, hanem atyafiságos intés s szükség esetében a gyülekezetből kirekesztés által irtattak. Ki a gyülekezetből kirekesztetett, ha megjobbulásának kétségtelen jelét adta, ismét visszafogadtatott.

16. §. Az egyházi tan. Eltérések s pártszakadások annak mezején.

Már az első keresztyének sem voltak képesek az evangyéliomi tiszta tudomány magaslatára minden tekintetben felemelkedni. Mind a zsidók, mind a pogányokból lett keresztyének az ő korábbi vallásos nézeteiknek és szokásaiknak jó részét megtartani és érvényesiteni akarták a keresztyénség kebelében. Innen származott az egyházi tan mezején a legelső nagyobbszerü ellentét. A zsidókból lett keresztyének ugyanis a Mózesi törvényeket és szertartásokat folyvást kötelezőknek tartották nem csak magukra, hanem a pogányokból lett keresztyénekre nézve is, a miről ezek tudni sem akarták. Ezen ellentét kiegyenlitése végett tartatott az apostoli tanácskozmány Jeruzsálemben az 50-dik évben, s elhatároztatott, hogy a pogányokból lett keresztyének a Mózesi törvények és szertartások kötelező ereje alól szabadittassanak fel; de másrészről ők is mondjanak le pogányi szokásaikról.

Csel. XV. 29. Mindemellett is azonban különösen Pál apostolnak folyvást küzdenie kellett a zsidóság követelései ellen.

Korinthusban sajátságos vallási pártok léteztek. Voltak Péter pártján lévők, kik az ó szövetségi törvényekhez s szertartásokhoz folyvást ragaszkodtak, és Pált apostolnak sem akarták tartani; voltak Pál pártján levők, leginkább pogányokból lett keresztyének, kik az evangyéliomi szabadságot félre értvén, tulságig vitték; voltak Apollós pártiak, Pál egyik tudós barátjának Apollósnak hivei, kik a keresztyénség értékét ékes és tudós beszédekben keresték; voltak Krisztus pártján lévők, kik az apostolokat és apostoli tanokat figyelembe sem véve, valami sajátszerü keresztyénséghez ragaszkodtak.

Thessalónikában oly tanitók léptek fel, kik azt hirdették, hogy a Krisztus itéletre való eljövetele és a világ vége már igen közel van. Ennek következése az lett, hogy sokan zabolátlanságra tántorodtak vagy restségbe merültek. — Ezeknek irta volt Pál apostol, hogy a ki nem dolgozik ne is egyék, hogy a Krisztus eljövetele előtt még az Antikrisztus fog meg jelenni, vagyis nagyszerü válságos küzdelmek várakoznak a keresztyénekre.

Kolosséban s Kis Ázsia más pontjain oly tévtanitók léptek föl, kik különös isteni kijelentéssel s valami titkos szellemvilággali közvetlen egybeköttetéssel dicsekedtek. Ezeknek irta Pál, hogy a Krisztusba vetett hit a legnagyobb bölcseség s ez az a mely Istennek titkaira vezérel.

Találunk az apostoli korban különösen János hatáskörében még nikolaitákat is, kik a keresztyénséget pogány szokásokkal vegyitették s a bálványoknak való áldozatokban s az erkölcstelen pogány szertartásokban részt vettek. [1])

[1]) A nikolaiták nevét, illetőleg pártját némelyek Nikolaus jeruzsálemi diakontól, vagy valamely más ösmeretlen Nikolaustól származtatják; mások a Jelenések könyvében, hol e nevezet előjő, a Bálámra való célzást s e személynév forditását látják a Nikolausban; a midőn a nikolaita, valláserkölcsi tekintetben könyelmüeket, zabolátlanokat jelentene. IV. Móz. XXXI. 16: ugy jő elő Bálám, mint a ki a zsidókat bálványozásra stb. tántoritotta.

Az apostoli korban tünnek még fel végre, mint tévtanitók: Simon Magus, Dositheus Menánder és Cerinth. Simon Magus, vagy varázsló Simon, ki a lélek közlésének tehetségét pénzen akarta megvásárolni, Péter és János apostoloktól, magát a teremtő világszellem nyilatkozatának tartotta, s több rendbeli csalásaival és varázslásaival nagy hirre tett szert. — Ennek tanitója Dositheus, mint messiás lépett fel; — Samariában a mózesi törvények lehető legszigorubb s önkinzásig menő megtartását sürgette, s ő maga is egy barlangba vonulva és bőjtölve, éhen veszett el. Menánder, Simon tanitványa, szinte messiásnak adta ki magát s azzal dicsekedett, hogy követőit halhatatlanokká fogja tenni. Cerinth Kis Ázsiában, János korában élt, bizonyos felsőbb ismeretre gnosisra hivatkozott, a mely körüli tévelygések a következő századokba is átvonulnak. Némelyek ugy vélik, hogy Cerinth ellen irta János a maga evangyeliomát és első levelét.

Ezekből látni való, hogy a keresztyénség egyszerü, tiszta tanainak már az apostoli korban küzdeniök kellett az emberi szellem ferde irányzataival, és hogy igazsága volt Luthernek midőn igy szólott: „dicsekedve emlegetjük, hogy mily tökélyes volt az első keresztyénség s mily erős volt abban a lélek; pedig közelebbről tekintve a dolgot: a lélek lehet erős vagy gyenge bár mely időszakban."

Hess. Geschichte und Schriften der Apostel Jesu. Zürich. Negyedik kiadás. 3 köt. 1820.
Lücke. De ecclesia christiana apostolica. Gotae. 1813.
Planck. Geschichte des Christenthums in der Periode seiner ersten Einführung in die Welt. Göttingen. 1819. 2 köt.
Rothe. Die Anfänge d. christlichen Kirche. Wittenberg. 837.
Wieseler. Chronologie des apostolischen Zeitalters. Götting. 1848.
Baumgarten. Die Apostelgeschichte, oder der Entwickelungsgang der Kirche, von Jerusalem bis Rom. Braunschweig. 1842—53. 2 köt.
Lechler. Das apostolische und nach apostolische Zeitalter. 2-dik kiadás. Stuttg. 1857.
Ewald. Geschichte des apostolischen Zeitalters bis zur Zerstörung Jerusalems. Göttingen. 1858

Neander. Geschichte der Pflanzung u. Leitung d. christl. Kirche durch d. Apostel. Hamburg. 1847. 2 köt.
Reuss. Histoire de la theologie chretienne au siecle apostolique. Paris. 1852.
Lange. Geschichte d. Kirche d. apost. Zeit. Braunschweig. 1852. 2 k.
Schaff Geschichte d. apost. Kirche. 2-dik kiadás. Leipzig. 1854.

MÁSODIK SZAKASZ.

A KERESZTYÉNSÉG MÁSODIK ÉS HARMADIK SZÁZADA. — A KERESZTYÉNSÉG ÉS POGÁNYSÁG ÉLETHALÁLHARCA EGYMÁS ELLENÉBEN.

17. §. Az egyház terjedése a második és harmadik században.

Az apostoli korban a keresztyénség Kis Ázsiában Egyptomban, Görögországban és Itáliában már több pontokon szilárd és mély gyökereket vert, a második és harmadik században pedig, a római birodalom azon tájékain terjedt leginkább, melyek a földközi tenger partvidékein feküdtek. Igy például Kárthágóban, a harmadik században, Cyprián odavaló püspök, már oly zsinatot tarthatott és tartott, — a melyen 87 áfrikai püspök volt jelen. A földközi tenger partvidékeiről folyvást beljebb beljebb nyomult a keresztyénség a római birodalom távolabbi tartományaiba, eljutott nev. Franciaországba, a német földre, és Angolhonba. Franciaországban: Lyonban, Vienneban, Arlesben, Toulouseban és Párisban alakultak az első keresztyén gyülekezetek. A német földön leginkább a Rajna és Duna mentén terjedt az evangyeliom, s Trierben[1]) már a második században volt keresztyén gyülekezet. De elhatott a keresztyénség ez időtájban már a római birodalom határain kivül Indiába, Persiába, Arábiába és más tájékokra is. Hogy mind ezen pontokra kik vitték el az evangyeliom fáklyáját, és kik alapitottak gyülekezeteket, azt tel-

[1]) Ma a porosz alsó rajnai tartományban a Mozel mellett. Hajdan: Augusta Trevirorum.

jes biztossággal meg nem határozhatjuk; annyi azonban bizonyosnak látszik, hogy a keresztyénség a nagyobb és müveltebb városokból terjedt szerte szét, mint a melyek t. i. a közel és távol vidékekkel kereskedelmi és más nemű egybeköttetésben állottak. Áthatotta pedig az evangyeliom, már ez idő szakban a társadalomnak minden rétegeit. Magas rangu államhivatalnokok, nyomorult sorsu rabszolgák, hadseregbeli főtisztviselők, tudósok s általában minden koruak és ranguak között találhatók már ez időben keresztyének.

A harmadik század végén, a római birodalom népességének számszerénti többségét ugyan nem, de szellemben hatalmasabb részét már mindenesetre a keresztyének alkották. — Tények mutatták, hogy a jövő a keresztyénségé, és ez nem sokára be is tölt, midőn Nagy Konstantin császár a keresztyén egyházat a római birodalom államegyházává emelte.

18. §. Az egyház üldöztetései.

Jeruzsálem végpusztulása után már, mind inkább nyilvánvalóbbá lett az, hogy a keresztyénség nem a zsidók körébe tartozó felekezet, hanem saját önállósággal bir és messzeható céljai vannak; de épen ez inditotta fel a római birodalom népeit és császárait is az egyház elleni kegyetlen üldözésekre. A pogányság istenei ugyanis, egyszersmind a polgári társadalom szabadságának, nyugalmának és dicsőségének védői és fentartóiként is tiszteltettek s a ki ezen isteneknek s az ezekhez csatlakozó vallásnak ellensége volt, az ugy tekintetett, mint a'ki nem csak a néphitet, hanem egyszersmind a haza szabadságát boldogságát s dicsőségét is lerombolni akarja; ilyen volt pedig minden igaz keresztyén. Ezen nézethez járultak még a pogányok több rendbeli alaptalan gyanusitásai és balvéleményei a keresztyének vallási elvei és isteni tisztelete felől.[1]) Ezen forrásból származtak az üldözések

[1]) A pogányok, s közöttök sokszor a legmüveltebb tudósok is, a keresztyéneket egyenesen istentagadóknak, elvetemedett gonosz életüeknek, a természeti csapások — mint pl. szárazság, éhség, vizáradás, döghalál s több e félék

s innen van az, hogy a keresztyének legdühösebb ellenségei részint a pogány néphit rajongó barátai, részint az ezekhez csatlakozó s ezáltal népszerüséget kereső császárok valának.

Az apostoli korszak végén Domitián császár, ki 81—96. uralkodott, látván hogy a keresztyénség mindinkább terjed, anyira, hogy annak még az ő családjából is vannak hivei, s értesülvén a felől is, hogy a keresztyének hite szerint, az ő urok t. i. a Krisztus, az egész földön uralkodni fog: nagy félelembe esett s a keresztyének közül többeket megöletett, számkivetett vagy javaiktól megfosztott; sőt elég együgyü volt Dávidnak, illetőleg a Krisztusnak utódai és rokonai ellen nyomozást inditani, hogy t. i. azokat keressék fel és vigyék ő eleibe. — Ilyenekül két alacsony sorsu ember állittatott eleibe; a kik midőn megmutatták neki kemény munka miatt megkérgesedett tenyeröket, s tudtára adták, hogy a Krisztus országa nem e világból való: gunyolódva szabadon bocsátotta őket. Domitián halálával egy időre megszünt az üldözés, mert az ő utóda Nerva, emberséges és szelid lelkü fejedelem volt, ki megtiltotta azt, hogy a keresztyének istentagadás miatt vádoltassanak be, s különösen, hogy ez ügyben a szolgák emelhessenek panaszt uraik ellen; a keresztyénség miatt eddig elitéltetteket szabadon bocsáttatta s ő volt az a ki János Pátmós szigeti számkivettetésének is véget vetett. E nemes lelkü császár azonban csak két évig uralkodott s az ő halála után tört ki a keresztyének ellen az első egyetemes és állami köztekintélyü üldözés.

a) A Traján alatti üldöztetés.

Traján 98—117-ig uralkodott. Igazság szerető, vitéz s nemes lelkü fejedelemnek tartották őt, a keresztyének iránti indulata azonban ellenkezőt látszik mutatni, mert ő volt az,

---

szerző okainak, a császár személye és a társadalmi rend s közboldogság ellenségeinek gondolták; isteni tiszteletökről s szertartásaikról pedig azt vélték, hogy azok valami undok és megvetendő babonás szokások.

a ki a keresztyénséget államtörvényileg tiltott vallásnak nyilvánitotta, és a ki alatt a legiszonyubb általános üldözés nehezült a keresztyénekre.

Az ifjabb Plinius, Traján barátja s Bithyniának tudományosan képzett helytartója, egy igen érdekes levelet intéz ezen korból a császárhoz, a melyből nem kevés világosság derül a kis ázsiai keresztyén egyház akkori állapotára. Ezen levél szerént Bithyniában oly nagy volt már a keresztyének száma, hogy a pogány istenek templomai üresen állottak s az áldozatra való barmoknak semmi kelendőségök nem vala. Plinius elébe több keresztyéneket vittek, s ezek közt két rabszolga nőt is, kik diaconissák valának, s kiket ő nemcsak szigoruan kikérdezett, hanem épen kinpadra is vonatott; de csak anyit tudott meg tőlük, hogy a keresztyének egy bizonyos napon össze szoktak jőni s énekeket mondanak Krisztusnak mint Istenöknek dicsőitésére s intik egymást, hogy minden gonoszságtól, lopástól, házasságtöréstől tartóztassák meg magokat, az adott szóhoz hüvek legyenek stb. továbbá, hogy estve is összeszoktak gyülni bizonyos egyszerü ártatlan vendégségre, és hogy ő, t. i. Plinius semmi egyéb bünt nem talált bennök, mint bizonyos ferde és tulságos babonát. Ő ugyan azzal tisztába van ugymond, hogy ezen eszteleneket makacsságuk miatt meg kell büntetni, bármi legyen is az ő vallásuk; ámde a feladások napról napra szaporodnak és a keresztyének száma oly nagy, hogy ha minden keresztyén kivégeztetnék: Bithynia néptelenné fogna lenni. Erre a császár ily értelemmel felelt: „a mely keresztyén, hitéről lemond s az isteneknek áldozik, annak meg kell kegyelmezni; nyomozni a keresztyéneket nem szükség, sem ellenök titkos feladásokat elfogadni; azon keresztyént azonban, ki törvényszerüleg bevádoltatott, ha az isteneknek való áldozattól vonogatja magát, tüstént ki kell végeztetni.“ — És ez valóban ugy is történt, s ezen időtől fogva az evangyéliom vallása halálos bün volt.

A római birodalom többi tartományaiban is épen ugy

jártak el a keresztyének ellen mint Bithyniában. A nagy üldözés miatt sokan eltántorodtak, s visszatértek a pogányságra; de viszont sokan a legnagyobb lelki nyugalommal s hősi elszántsággal szenvedték a vértanui halált. Ezek közül való Simeon jeruzsálemi és Ignác antiochiai püspök.

Simeon, ki Krisztusnak rokona s még személyes ismerője, s az általa Jeruzsálem romjain alapitott keresztyén gyülekezetnek püspöke volt, a Traján alatti üldözés idejében már százhusz éves vala; — több napokon keresztül a legiszonyubban kinoztatott s végre keresztre feszitetett.

Ignác ántiochiai püspök, maga Traján előtt midőn ez a párthusok elleni harcra épen Antiochián vonult keresztül, a leghatározottabb bátorsággal vallván a keresztyén hitet, a császár itélete következtében Rómába hurcoltatott és ott a nép mulatságára vad állatok elébe vettetett, a melyek őt tüstént szélyeltépték.

A Trajánt követő két császár — u. m. Hadrián alatt, ki 117—138-ig s Antoninus Pius alatt ki 138—161-ig uralkodott, nyugodtabb időket éltek a keresztyének és csak egyes helyeken szenvedtek néha néha üldöztetést, az ellenök fellázzadt pogány néptömegtől.

b) A Márk Aurél alatti üldöztetés.

Márk Aurél, ki mint bölcsész s bölcsészeti iró is ösmeretes, 161—180. uralkodott. Ő a mily határozott barátja volt a pogányságnak, ép oly elszánt ellensége volt a keresztyénségnek, a mely alatta, különösön Smyrnában Kis Ázsiában s Lyonban és Viennében francia földön igen kegyetlen üldözést szenvedett. Nem volt elég egyszerüen kivégezni a keresztyéneket; hanem e felett még azok holt testei szétvagdaltattak, a kutyáknak hányattak vagy megégettettek s a hamvak folyamokba szórattak. Ezen üldözés áldozatai valának a többek között Justinus a vértanu, és Smyrnai Polykárp.

Justin Sichemben született Samáriában, pogány szüléktől, s korának egyik kitünő képzettségü tudósa vala. Majd

keresztyénné lévén, az evangyéliomot mind szóval mind irással hatályosan terjesztette s védelmezte s e miatt hatod magával lefejeztetett, 136.

Polykárp, János tanitványa, majd smyrnai püspök volt Kis Ázsiában s miután sem kérés sem fenyegetés, sem kinzás a keresztyénségtől el nem tántorithatta: elevenen megégetetett, 167.[1])

c) A Septimius Severus alatti üldöztetés.

Septimus Severus 193—211-ig uralkodott. Eleinte kedvező indulattal viseltetett a keresztyének iránt s védelmezte azokat a pogány néptömeg dühöngései ellen, későbben azonban egészen megváltozott e tekintetben s 202-ben egy általános parancsot adott ki, melynélfogva mindazok, kik keresztyénekké lesznek, halállal büntetendők. A Septimius Severus alatti üldözés különösen dühöngött Áfrika északi partjain s mind itt, mind másutt, többen lettek annak áldozatjaivá.[2])

Ezen császár halála után ennek utóda Caracalla

[1]) Az utolsó órákban, a római császári helytartó, igy szólott a többek közt Polykárphoz: „Tekints vénségedre. Engedelmeskedjél a császárnak s átkozd meg a Krisztust.“ Erre Polykárp igy felelt: „Nyolcvanhat esztendeig szolgáltam a Krisztusnak, és ő soha semmi méltatlanságot rajtam el nem követett. Miként átkozhatnám hát meg saját királyomat, ki engem boldoggá tett.“ — Ezen üldözés áldozatai valának még a többek között: Pothinus, lyoni püspök, 90 éves; Sanctus viennei diakon, kit kinzásokkal kénszeritették feladásokra, végre sütögették és vadállatok eleibe vetették; Blandina, keresztyén rabszolga nő, kit sok kinzások után szinte vadállatokkal tépettek szét.

A Márk Aurel alatti üldözés idejére esik, az ugynevezett legio fulminatrixróli monda is, melynek veleje ebben áll: Márk Aurel 174-ben, a quadok, markomannok és sarmaták ellen hadra indul Pannoniába, tehát hazánk földére. Az ellenség egy viznélküli puszta földre csalta őt és körülfogta. A vizhiány és égető hévség már nagy részét elragadta Márk Aurel seregének, s a győzelemhez semmi remény sem volt. Ime azonban, hirtelen nagy vihar, égi háboru és zápor támad, — mely az ellenség sorait megzavarja, Márk Aurel seregének pedig szabadulást, uj erőt és győzelmet ád. — Keresztyén irók szerént, mindez történt azért mert egyik legiobeli keresztyén katonák imádkoztak az esőért, s ezen legio neveztetett volna aztán fulminatrixnak, vagy villámosnak. — Pogány irók azonban, elösmerik ugyan az esemény valódiságát, csakhogy pogány katonák imádkozásának Jupiter pluviusnak; némelyek pedig Arnuphis varázslónak tulajdonitják az egészet.

[2]) Ez időből a vértanuk között emlitik Potamiaena kitünő szépségü s tiszta erkölcsü nőt is, kit a legnagyobb s legaljasabb kinzások reá nem birhattak arra, hogy a pogány istenek s a császár képe előtt áldozzék. — Szinte ez időből neveztetnek Felicitas és Perpetua nővértanuk is Kárthágóból, kik vadállatok eleibe vettettek.

alatt, 211—218-ig, folyvást tartottak az üldözések. Majd nem sokára egy kevés ideig nyugalomban lehettek a keresztyének. Alexander Severus császárról, ki 222—235-ig uralkodott, azt állitják, hogy Krisztus szobrát a pogány istenek szobrai közzé állitotta; gyakran emlegette s császári palotájának ajtaja felibe iratta ama szózatot: „Valamit akartok, hogy az emberek veletek cselekedjenek, ti is azt cselekedjétek azokkal.“ Anyi bizonyos, hogy ezen császár anyja Mammaea keresztyén volt s a hires Origenessel baráti viszonyban állott. Philippus Arabs alatt, ki 242—249-ig uralkodott, ismét kedvező idők voltak a keresztyénekre nézve; sőt a hagyomány szerint maga ezen császár is titkon a keresztyenségre tért; annyi pedig bizonyos, hogy az emlitett Origenes, e császár családjának némely tagjaival, bizalmas levelezésben állott.

d) A Decius alatti üldöztetés.

Decius 249—252-ig uralkodott. E császárnak elhatározott szilárd akaratja volt az, hogy a keresztyénséget teljesen és végképen kiirtsa. E célból parancsot adott ki, hogy a római birodalom egész területén, egy meghatározott napig, minden keresztyének áldozzanak a pogány isteneknek, vagyis hogy vallásukat határozottan tagadják meg s végképen hagyják el, a mit ha tenni vonakodnának: fenyegetéssel, majd kinzással kényszeritendők, az ellentállók pedig halállal büntetendők. Valóban tettleg meg is kezdődött az egyetemes üldözés a római birodalomban a keresztyének ellen, nagyobb mérvben és iszonyubb módon minden eddigieknél; s minthogy a Décius előtti, néhanéhai nyugalmas időkben, sokan nem meggyőződésből, hanem merőben külső érdekek által indittatva léptek a keresztyén egyház kebelébe: most már az ilyenek seregestől tántorodtak el s midőn még püspökök is, mint pl. Eudaemon smyrnai püspök, megtagadták hitöket: nem csuda ha az ilyenek példáját sokan követték. Némelyek a pogány isteneknek formaszerü nagy áldozatot tettek s ezek sacrificati, mások nem áldoztak,

hanem csak tömjént hintettek a császár képe eleibe s ezek thurificati, mások ismét, különösen a gazdagok, sok pénzzel csak hamis bizonyitványt szerzettek a felől, hogy ők áldoztak s ezek libellatici névvel neveztettek. Sokan mindjárt a kegyetlen parancs kiadatása után, tolongva mentek a pogány oltárokhoz, hogy áldozzanak, némelyek elhagyták hazájokat, vagyonukat és elfutottak; mások ellentállottak a fenyegetéseknek, de a kinzás alatt hitökben megtörtek; mások ismét kiállották a kinzásokat, de a haláltól való félelem miatt eltántorodtak. De voltak olyanok is, kiket sem fenyegetés, sem kinzás, sem halál meg nem renditett s kik bátran kiállották a vértanui halált. Ilyenek voltak a többek között Fabianus római, Alexander jéruzsálemi s Dionysius alexandriai püspökök.

Decius halála után néhány évre megszünt az üldözés.

e) A Valerián alatti üldöztetés.

Valerián 254—259-ig uralkodott. Kezdetben kedvező későbben a legellenségesebb indulattal viseltetett a keresztyének iránt. — Ha a Decius alatti üldöztetést a legiszonyubbnak nevezhetjük, a Valerián alattit a legtervszerübbnek kell tartanunk. Ezen császár ugyanis azon véleményben vala, hogy legelőbb is a lelkipásztorokat kell kiirtani s a magas ranguakat elvonni a keresztyénségtől; a néptömeg aztán önként vissza fog térni a pogányságra. — Parancsot adott tehát ki 257-ben, hogy minden lelkipásztorok számüzettessenek, s a keresztyének isteni tisztelete halálos büntetés alatt megtiltassék. E parancs már a következő évben oda módosittatott, hogy minden püspökök és diakonok haladék nélkül megölettessenek. Ismét sokan lettek a vértanui halál áldozatai, mint például Sixtus római püspök s Lőrinc római diacon [1]) és Cypriánus kárthágói püspök, ki már Decius

[1]) Midőn a tisztes vén püspök Sixtus, a vesztőhely felé vitetett, Lőrinc az ő diakonja, kisérte őt és sirva kiáltott hozzá: „édes atyám, hová mégy a te fijad nélkül.“ — „Nem sokára utánam jösz,“ — felele *Sixtus*. Csakhamar megidéztetett *Lőrinc* is, s megparancsolták neki, hogy az egyház arany és ezüst edé-

alatt sokat szenvedett s most halálra itéltetve, bátran és fenállva fogadta a bakó halálos csapását.

Valerián halála után jó darab ideig, majdnem 50 évig ismét nyugalomban éltek a keresztyének; sőt Galienus, Valerián utóda parancsot adott ki, mely szerént a keresztyén egyház, a római birodalomban törvényesen megengedettnek nyilvánittatik. Ezen türelem nyugalmas élvezhetése előtt azonban, ismét egy iszonyu üldözést kellett még kiállaniok a keresztyéneknek.

f) A Diocletian és Galerius alatti üldöztetés.

Diocletián 284—305-ig uralkodott a római birodalom felett, mint főcsászár, Caesar Augustus cimmel. Mellette mint uralkodótársak, Caesar cimmel Constantius Chlorus és Galerius állottak s amaz Galliában és Britaniában mint a keresztyének barátja, emez pedig keleten mint a keresztyénség egyik legiszonyubb ellensége uralkodott. — Galérius inditotta arra Diocletiánt, hogy a keresztyének ellen egy nagy üldözést kezdjen, a mely aztán Diocletián halála után is, és öszvesen mintegy 9 évig tartott volt. Ez üldözés legnagyobb mértékben keleten, a Galérius kormánya alatti tartományokban dühöngött. — Négy császári parancs jelent meg egymásután a keresztyének ellen; s e parancsok közül egyik keményebb volt mint a másik. Az üldözés legelőször is a hadseregben szolgált keresztyének ellen fordult. Galérius nevezetesen egy parancsot eszközlött ki, mely szerint minden katonának részt kellett vennie a bizonyos napokon tartatni szokott pogány áldozatokban. Az igen számos keresztyén katonák, ezen parancsnak nem engedelmeskedve, halállal büntettettek. A hagyomány továbbá egy egész légioról emlékezik, melynek tagjai, mint keresztyének, mind felkoncoltattak, mert nem akartak Galliába menni, hitfeleik üldözése végett.

nyeit, s más drága kincseit adja at. Három napi időt kért a rendbeszedésre; s ekkor a gyülekezet által táplált nagy számu szegényeket és nyomorultakat mutatta fel. „Ezek a mi kincseink,“ — ugymond. Lőrinc lassu tüzön, nagy kinzások között égettetett meg.

303. február 22-kén ismét Galérius inditására, a keresztyének ellenei uj üldözésnek mintegy nyitányaul egy nagyszerü pogány ünnepet tartatott Diokletián Nikomédiában, hol a keresztyéneknek nagy és szép templomuk állott már. Az ünnep kora reggelén a város főnöke, több katonák és polgári tisztviselők kiséretében e templomhoz ment, és annak ajtaját betörette, s kereste ott a keresztyének Istenének képét. Ilyet természetesen nem találhatván, a megtalált szent könyvek égettettek meg. Galérius az egész templomot felgyujtatni akarta; Diocletián pedig az annak közelében lévő épületek iránti kiméletből megelégedett azzal, hogy az földig leromboltassék, a mi meg is történt. A következő napon egy császári parancs hirdetetett ki ily tartalommal: „a keresztyének isteni tiszteletre való egybegyüléseik megtiltatnak, minden templomaik lerombolandók, bibliáik kiadandók és megégetendők; a közhivatalban levő keresztyének ha hitöket meg nem tagadják, hivataluktól tüstént megfosztatandók; a keresztyének ellen nemre, korra és rangra való tekintet nélkül kinzások kiséretében nyomozás inditandó; keresztyénektől semminemü panaszt, de azok ellen minden vádat el kell fogadni és érvényesnek tartani; alacsonyabb sorsu keresztyének veszitsék el szabadságukat s legyenek rabszolgákká, a rabszolgák pedig soha szabadokká ne lehessenek.“ Ezen kemény parancs a birodalom keleti részének többi pontjain is kihirdettetett és szigoruan végrehajtatott. Voltak esetek midőn csak egy hónapi idő alatt 17,000 keresztyén öletett meg.— Egész városok melyeknek lakosai mind keresztyének valának pogány katonák által vétettek körül s a lakosokkal együtt leégettettek. Más városokban a legiszonyubb kinzások alá vetettek a keresztyének, s ha azok első fokait kiállották meggyógyittattak, de csak azért hogy ujabb kinzások alá vétetessenek. Természetes, hogy ezen iszonyu üldözés alatt sokan megtagadták hitöket, mások a szent irást az üldözőknek kiadták s ezek neveztettek t r a d i t o r o k n a k; de sokkal többen valának azok, kik a vértanui halállal vagy a legnagyobb

kinzásokkal szemben is, hitök mellett mind végig megmaradtak.[1]) — Voltak olyan császári helytartók is, kik az irtó parancsokat nem hajtották végre egész szigorusággal, hanem nagy summa pénzért némi kiméletettel viseltettek a keresztyének iránt; sőt voltak már olyanok is kik titkon bár, a keresztyének mellett állottak. Igy nevezetesen, a római birodalom nyugoti részében semmi nagy üldözés nem dühöngött, s midőn Galérius halála után, Constantius Chlorus fija Constántin, előbb nyugoton, majd keleten is uralkodóvá lőn, az ő trónra léptével minden üldözés megszünt, sőt a keresztyén vallás uralkodó vallássá emeltetett.

Korthol t. De persequutionibus ecclesiae primevae. Jenae. 1660.
Schmidt. Geschichte der Denk- u. Glaubensfreiheit in den ersten Jahrhunderten d. Kaiserherrschaft. Berlin. 1847.
Tzschirner. Der Fall des Heidenthums. I. kötet. Leipz. 1829.
Spörlein. Verfolgung d. Christen im röm. Reiche. Regensburg. 1858.
Kritzler. Die Heldenzeiten des Christenthums. I. Der Kampf mit d. Heidenthum. Leipzig. 1856.
Lehmann. Claudius und Nero. Gotha. 1859.
Vogel. Der Kaiser Diokletian. Gotha. 1857.
Gibbon. History of the decline and fall of the roman empir. London. 1776. Németül Sporschiltől. Leipzig. 1837.

19. §. A keresztyénség megtámadtatása és önvédelme irodalmi téren. Apologeták.

Csakhamar az apostoli kor letünte után, nemcsak az üldözés kegyetlen, hanem a tudomány és irodalom szelidebb fegyvereit is felhasználta a pogányság a keresztyénség kiirtására. Tudósok állottak elő, kik irodalmi téren akarták a világot meggyőzni a felől, hogy a keresztyénség figyelemre sem méltó, hogy annak követői jelentéktelen, tudatlan em-

[1]) A martyr és confessor között különbséget kell tenni. — Martyr, görögszó, eredetileg jelent tanut; egyháztörténelmi nyelvszokás szerént pedig oly egyént, ki a keresztyén vallás igaz voltáróli meggyőződése mellett, vérének kiomlásával, életének feláldozásával tett bizonyságot, — ki, halált szenvedett az igazságért. — Confessor, hitvalló az, ki fenyegetések, üldözések, kinzások között állhatatosan megmarad hite mellett; de halálra nem vitetett, életétől meg nem fosztatott.

berek és hogy maga Krisztus sem birt oly rendkivüli tulajdonokkal és csudatevő erővel mint több pogány bölcsek s ezek közt különösen a Thyanai Apollónius, kiről sok csuda dolgokat beszéltek s kit mint Krisztussal csak nem egykorut különösen szerettek Krisztus ellenében állitani.[1]) Ilyen pogány tudósok valának már Celsus 150. Porphyrius 304. és Hierocles bythiniai helytartó a Galerius alatti üldözés idejében. E mellett azonban többen voltak a pogány tudósok között olyanok is, kik megvoltak győződve a felől, hogy a pogány népvallás eddigi mivoltában már tovább nem tartható s általában, hogy pogány vallási nézeteknek gyökeres reformra van szükségök. Ezen reformot tüzte ki célül az ugynevezett uj platonismus, melynek első kitünő képviselője Ammonius Saccas volt Alexándriában, a második század vége táján. Ezen bőlcsészet szerint az egész világ egyetem isten, s az isteni ész, alapforrása minden lételnek s ebből származtak az emberi lelkek is, melyek büntetésül küldettek az emberi testekbe s miután itt bünbánatukat elvégzik a halál után visszatérnek az istenségbe, a melyek pedig bünbánat nélkül hagyják el a testet, azok különböző lényekbe kőltözve bolyonganak, mignem megtisztulnak. A nép hite szerénti pogány istenek, nem egyebek mint a természet személyesitett erői.

Mindezek ellenében tudós cáfolók léptek fel a keresztyének közül, kik apologetáknak s müveik apológiáknak neveztetnek.[2]) — Ezek visszautasitották a pogányok rágalmait és megtámadásait s védelmezték a keresztyénséget, hivatkozva annak benső szellemi értékére, a keresztyének lelkületére és életére gyakorlott befolyására, s a keresztyén vallás főbb elveinek több kitünő pogány bölcsészek nyilatkozataival és sejtelmeivel való találkozására; a pogány istenek, vallásos nézetek és szertartások hijábavalóságát pedig igye-

[1]) Apolonius, hazájáról Thyanaról, Cappadocia egyik városáról neveztetik Thyanainak. — Mondják Pythagoras iskolájához tartozó bölcsésznek; a pogányság vallási reformatorának; csudatevőnek, állatok nyelve értőjének stb. stb.

[2]) Apologeta = védelmező, — valami ügynek képviselője. Apologia = védirat. απολογεισθαι = magát kibeszélni, valamit védelmezni.

keztek a legvilágosabban bebizonyitani. Ilyen apologéták voltak Quadrátus és Aristides mindketten Athénében, az első püspök, a másik a szónoklat tanitója. Ezek Hadrián császárhoz benyujtott irataikban védelmezték a keresztyénséget, s kérték a császárt a keresztyének iránti türelemre. Ilyen apologeta volt továbbá a már emlitett vértanu Justin, Tatián, Athenagoras[1]) és mások.

20. §. Az egyházkebelében feltámadt tévtanok.

Az üldözés fegyverénél s a pogányság irodalmi megtámadásainál sok tekintetben veszélyesebbek voltak a keresztyénség életgyökerére nézve azon tévtanok, melyek magának az egyháznak kebelében keletkeztek és szültek meghasonlásokat. A tévtanok végforrása a 2-dik és 3-dik században sem volt más, mint a judaismus és paganismus maradványaihoz való ragaszkodás, s azoknak a keresztyénség elveivel sajátszerü összevegyitése.

A judaismusból keletkezett tévtanok követői voltak a nazaraeusok és ebioniták.[2]) A Nazaraeusok az ó szövetségi szertartási törvényeket magokra nézve folyvást kötelezőknek tartották, a nélkül azonban hogy azoknak meg nem tartása miatt a pogányokból lett keresztyéneket kárhozatra méltóknak itélték volna. Az ebioniták ellenben a szertartási törvények hű követését, mulhatlanul szükségesnek tartották az idvességre; — Krisztust mint Messiást tisztelték ugyan, de ugy vélték, hogy ő csak bemerittetése alkalmával nyert isteni erőt, mert különben egyszerü ember volt. Ezek Pál apostolt és annak tanait egészen visszavetették. Mind két zsidózó felekezet testi chiliásmust[3]) hitt, vagyis várta a

[1]) Tatian syriai fi s Justin, tanitványa. — Athenagoras, keresztyénné léte előtt athenaei bölcsész. Mindketten irtak több müveket.

[2]) Nazareusoknak, Nazarethről, Krisztus szüleinek lakhelyéről, eleinte és általában neveztettek a keresztyének is. — Az ebioniták neve ebionim héber szótól jő, mely szegényeket jelent; szint e néven is neveztettek kezdetben a zsidók által a keresztyének.

[3]) Χιλιοι=ezer.

Krisztusnak ezer évre terjedendő uralkodását, és pedig a zsidóknak messiásróli alacsony fogalmai szerint.

Azon tévtanok között, melyek a görög és keleti bőlcsészetet, ábrándokat, zsidó és keresztyén vallásos nézeteket csudálatosan összevegyitni s ez által az emberiség vallásos életét nagyszerüen reformálni akarták, legkitünőbb a gnosticismus, melynek előhirnöke és képviselőjeként az apostoli korban Cerinth már feltünt, a mint láttuk. A gnosticismus, ezen három kérdés megfejtésével tépelődött leginkább: 1. miképen jött létre a világ; 2. honnan veszi eredetét a világban a rosz vagy gonosz; 3. miképen megy végbe az ember váltsága? Ugy vélték a gnosticusok, hogy minden dolgok végoka az isten, a kiből, folyvást alábbszálló fokozatok szerint, bizonyos szellemek, aeonok emanáltak, származtak ki, mig végre egyik ezen alsóbb isteni szellemek közül, ki demiurgosnak, azaz épitő mesternek neveztetik, az örök anyagból a világot teremtette. Krisztus egy a felsőbb szellemek közül, de voltaképen csak a bémeritésnél lett ilyenné s a keresztfán a vele egyesült felsőbb szellem mint puszta embert hagyta őt. A gnoszticusok kik magok megvallották, hogy tanaikat nem mindenki értheti, a 2-dik században sok követőre találtak a római birodalomban, önálló gyülekezetet azonban sehol nem alapithattak. [1])

A manichaeusok a római birodalom határain kivül tüntek föl a 3-dik században. Alapitójok a persa Mani volt, ki tanait a gnosticismusból s a régi persák vallásából meritette. A manichaeismus szerént két isten van; s egyik a világosság, másik a setétség országa felett uralkodik. A világosság istenétől származott a Krisztus ki a nap, s a szentlélek ki a hold. Ezen s több efféle tanait Mani, ki csillagjós és festő

[1]) Γνῶσις = ösmeret, tudomány, vallástan; vallástani felsőbb ösmeret. — Αιων = idő, idő folyam, végetlenség; — itt a gnosticusok értelme szerént: szellem, mégpedig, jó szintugy, mint gonosz szellem. Δημος = nép; δημιος = népre tartozó, közönséges. εργω = dolgot, ügyet végzek, folytatok. Innen: Δημιουργός = közmunkát végző, épitő, müvész.

vala, egy képekkel illustrált nagy könyvben irta meg. Akadtak követői; de voltak szenvedélyes üldözői is, különösen a persa papok vagy mágusok között, kik őt borzasztó módon kivégezték.[1])

A montanisták alapitója Montanus, — ki keresztyénné létele előtt pogány pap volt, s a 2-dik század közepe táján Phrygiában lépett föl, még pedig mint Paraclet azaz vigasztaló szent lélek.[2]) Sötét, szigoru elveivel nem annyira a tudományt mint az életet akarta reformálni. Szerinte minden földi öröm bün, s az igaz keresztyén csak Istenben, folytonos önmegtagadásban s a vértanui halálban találhat örömöt. E mellett tanitotta, hogy a rendkivüli csudatevő erők, folyvást megvannak az egyházban s az apostolok visszajövetele s az ezer éves boldog ország kezdete egészen közel van. — Montánus ezen tanokat két prófétanő Maximilla és Priscilla segitségével, mindenfelé hirdettette és sok követőkre talált, a kik közzé tartozott, még a hires egyházi atya Tertullián is.

21. §. Apostoli és egyházi atyák.

Azon kitünő férfiak, kik a keresztyénség első századaiban az egyház ügyét a tudomány és irodalom mezején védelmezték és előmozditották, atyáknak, — mégpedig ezek közül azok, kik az apostolok közvetlen tanitványai valának, apostoli atyáknak, a későbbiek pedig, de protestans felfogás szerint, csak azok, a kik a hatodik század végéig éltek, egyházi atyáknak neveztetnek. A római katholikusok az egyházi atyák korát egészen a 13-dik századig kiterjesztik.

Az apostoli atyák a következők valának:

Barnabás, ki az antiochiai gyülekezet elöljárója, Pál uti társa, hagyomány szerint első májlándi püspök volt s végre

---

[1]) Azt irják róla, hogy elevenen megnyuzták s bőrét kitömték.
[2]) Παρακαλεο = oda hivom, segitségül hivom. Innen: Παρακλητοσ = segitségül hivott, védő, vigasztaló.

hazájában Cyprus szigetén, az üldöző zsidóktól vértanui halált szenvedett.

Hermás, ki egy „A pásztor“ cimü könyvet irt, melyben a keresztyének erényes életre intetnek, s mely oly nagy tiszteletben állott, hogy a második században az apostoli iratokkal együtt olvasni szokták azt az isteni tiszteleteken.

Római Kelemen, Pál apostol egyik segéde; irt egy intő levelet a viszályoktól zaklatott korinthusi gyülekezethez.

Ignác és Polykárp, kikről fentebb mint vértanukról emlékeztünk és a kiktől szintén maradtak fen levelek;

Papiás hierápolisi püspök Phrygiában, kinek müveit sajátságos tulzás jellemzi. Krisztus visszajövetelét s ezer évi országlását például a többek közt ugy rajzolja, hogy akkor a szőlőtőkék oly nagy fürtöket teremnek mint egy ember. Van egy könyve a Jézus beszédjeiről is, melyet szinte hasonló tulzások jellemzenek.

Ezen korszak egyházi atyái között legkitünőbbek: Origenes, Tertullián és Cyprián.

Origenes 185-ben született. Első oktatását atyjától Leonidástól nyerte, ki alexandriai lakos, s tudományosan képzett férfiu volt s mint buzgó keresztyén még Origenes gyermek korában, minden vagyonát elvesztette és vértanui halált halt. További oktatást a nagyhirü alexandriai Kelementől nyert Origenes, Alexandriában, hol keresztyén tanitók és lelkészek képzése végett kitünő katekhéta iskola virágzott. Nagy észtehetség, vasszorgalom s az ezek által szerzett gazdag tudományosság, csak hamar az egész keresztyénség előtt kitünő polcra emelék Origenest, ki több rendbeli utazásokat tett, s a tévtanitók és pogány tudósok ellen, szóval és irással nagy sikerrel védelmezte a keresztyénség ügyét.

Alexandriában méltatlanságot szenvedve, a menyiben ott, az ő másutt nyert papi minőségét nem ismerték el, sőt attól megfosztották: elhagyta hazáját, s 233. Caesareába vonult, s ott alapitott s vezetett egy kitünő iskolát. Az üldözések alatt sokat szenvedett ő is, s különösen Décius korában

fogságra vetetett, hol nyakára egy óriási vas lánc tétetett, s noha megszabadult, de az ekkor szenvedett kinzások következtében nem sokára meghalt Tyrusban 254. Iratainak számát 6000-re teszik, s ezek közt különösen kiemelik azt, melyet a keresztyénség védelmére Celsus pogány tudós ellen irt. Némely sajátságos tanai miatt, melyeket az uj platonismustól kölcsönzött, halála után 300 évvel eretneknek nyilvánittatott.

Tertullián, ki Kárthágóban született, pogány szüléktől; tüzes és ékes szóló pogány jogtudós volt. Keresztyénné létele után a kárthágói egyház presbyterévé lett. Eleitőlfogva rideg és szigoru jellemmel birván, ez vitte őt a montanismusra, mely miatt a római lelkészekkel kemény vitába keveredett. Az üldözések és a gnosticusok ellen s a szigoru erkölcsök és egyházi fegyelem védelmére, több rendbeli müveket irt, s a nyugoti vagy latin egyház kebelében őt tarthatjuk az első s mindenesetre kitünő egyházi atyának. Meghalt 220. Kárthágóban, természetes halállal.

Cyprián is Kárthágóban született, 200. körül, gazdag és tekintélyes pogány szüléktől. Egy ideig hazájában a szónoklat tanitója, majd keresztyénné léte után ugyanott lelkész és püspök vala. Irt többrendbeli leveleket s másnemü müveket. Ő szelid jellemü s különösen a szenvedők iránti munkás szeretetben, kitünő vala. Ő volt az egyik, ki a püspököknek a közönséges lelkészek feletti méltóságát, erélyesen vitatni kezdé.

22. §. Az egyház szervezete vagy alkotmánya.

Azon külső körülmények, melyek a 2-dik és 3-dik század folyamán az egyház sorsára hatással valának, lényeges változásokat hoztak létre az egyház szervezetére vagy alkotmányára nézve is. A mint növekedett az egyes gyülekezetek népessége, növekedtek az egyházi hivatalnokok teendői is, s előállott az egyházi tisztviselők száma szaporitásának és a

munka szabatosabb felosztásának szüksége, a miben már meg volt a hivatalnokok közötti rangfokozat alapja. Más részről, az üldözések szintugy mint a tévtanok, a végre hogy azoknak győzelemmel ellent állni lehessen, a szét szórt erőknek öszpontositását hozták magokkal. Ezen körülményekben keresendő annak oka, hogy a 3-dik század végén már, a püspökök határozott felsőségre emelkedtek a presbyterek vagy közönséges lelkészek felett, s formaszerénti főnökeivé lettek azoknak. A presbyterek és diakónok ünnepélyes felavatása, a megkereszteltek confirmátiója, az egyházi gyülések vezetése, kizárólagosan a püspökök jogkörébe tartozott; kik kitünő állásukhoz képest pápa és praepositus névvel tiszteltettek meg. A püspökök után következtek rangban, a presbyterek vagy közönséges lelkészek, kiknek fő tisztök az ige hirdetés és pásztori gondviselés volt; ezek után a diakonok és subdiakonok, kik a lelkészek segédei, betegek és szegények ápolói, az Ur asztalának elkészitői, s az urvacsorájának szegények számára kiszólgáltatói valának. A diakonok után jönek a lectorok vagy felolvasók, kik rendszerint lelkészi pályára készülő ifju emberek valának, s kiknek tisztök az volt, hogy az isteni tiszteleten a szent irásból bizonyos részt felolvassanak, a mely felett aztán a püspök vagy presbyter tartott magyarázatot. A lectorok kötelessége volt a szent könyvek megőrzése is, s e miatt az üldözések folyamán sokszor halálos veszedelemben forgottak. A lectorok után következtek az exorcisták,[1]) kikről azt hitték hogy a gonosz szellemet kiüzni képesek; továbbá akoluthok kik az isteni tiszteleteken a püspökök mellett szolgáltak, s ünnepélyes járdalatok alkalmával a gyertyát vitték;[2]) végre az ostiariusok vagy ajtó őrök, kik a templom ajtaját kinyitották, bezárták s idegenek számára helyet mutattak. Mindezek együtt véve alkották a klerust vagyis a

[1]) Ἐξορκιζω = esküvéssel kényszeritem; Istenre kényszeritem.

[2]) Ακολουθεω = követek, kisérek valakit stb.

közönséges néptől elkülönzött papi rendet.[1]) Határozott választófal emelkedett tehát a papok és nem papok között, és a hivek egyetemes papságának uj szövetségi lényeges elve hanyatlásra jutott.

E határozottan kiképződött fokozatos papi rend mellett is azonban, az egyházak ugynevezett világi vagy l a i c u s tágjai,[2]) nem vesztették még el az egyházi ügyekre való befolyás jogait, s közvetlen részt vettek különösen a püspökök, presbyterek és más egyházi tisztviselők választásában.

Részint a testvéri szeretet, részint a kölcsönös védelem szüksége inditotta a kisebb gyülekezeteket és azok elöljáróit arra, hogy a körükben vagy közelükben levő nagyobb és erősebb gyülekezetekhez s azok püspökeihez csatlakozzanak. — Igy jöttek létre az anya vagy főegyházak, M e t r o p o l i s o k, melyek rendszerint állandó püspöki székhelyek is valának; továbbá a püspöki e g y h á z m e g y é k vagy k e r ü l e t e k, és ezeknek gyülései az ugynevezett p r o v i n c i a l i s z s i n a t o k, melyek rendszerint a fővárosban, 's a püspök elnöklete alatt tartattak. — A metropolisok között kitünő tekintélyre emelkedtek különösen azok, melyekben apostolok alapitották a gyülekezetet; mint például a római, antiochiai, jeruzsálemi, alexandriai és korinthusi.

Az egyes gyülekezetek közötti testvéri egybeköttetés fentartására szolgáltak még, az ugynevezett utazó keresztyének vagy e g y h á z i u t a z ó k is, a kik, hogy a csalás kikerültessék, felhatalmazási oklevéllel láttattak el, melyek e p i s t o l a e f o r m a t a e nevet viseltek s az előmutató követ számára testvéri fogadtatást biztositottak.

Szorossan az egyház szervezetéhez tartoztak ez időben még az i s k o l á k is, a melyekre elmulhatatlanul szükség volt leendő lelkészek képzése végett. E korban különösen kitünő

---

[1]) Κλῆρος (κλαω = megtöröm, töröm) = sors, sors által jutott rész, osztalék, örökség. Κλῆρος Θεου = Isten öröksége stb.

[2]) Λαος = nép, nemzet; közönséges nép, a melytől a klerus, mint Isten választotta, Isten öröksége, el van különitve.

volt az alexandriai iskola, mely a második század közepe táján, a görög bölcsészek iskoláinak mintája szerint alapittatott, s melyben a mértan, csillagászat s a görög bölcsészet és irodalom, mint az egyház szolgálatába lépendő tudományok tanittattak.

Eleinte az egyházi tisztviselőknek semmi határozott fizetésük nem vala, hanem saját vagyonukból vagy kézi munkájok után s önkéntes adományokból éltek; későbben azonban, midőn a hivatalos teendők szaporodtak s az egyház is ajándékok s hagyományozások utján saját vagyonra tett szert, ebből nyertek rendszeres ellláttatást, épen ugy mint a szegények is folytonos gyámolitást.

23. §. Isteni tisztelet s egyházi szertartások.

Az üldözések idején a legnagyobb csendességben, elrejtett helyeken, sokszor barlangokban, katakombákban s a vértanuk sirjai fölött voltak kénytelenek az isteni tiszteletet tartani a keresztyének. Nyugalmas időkben azonban, különösen miután számuk megnövekedett, nem volt szükség az élvonulásra, s a magánházak sem voltak többé elég téresek az isteni tiszteletre egybegyült nép befogadására. Ennélfogva már a 2-dik század végén templomokkal, és pedig néhol a római törvénycsarnokok vagy basilikák mintájára épült pompás templomokkal találkozunk. Ezen templomokban, melyeket sokszor a vértanuk hamvai felett épitettek, nem volt egyéb, mint tér a nép számára, egy emelt hely, hol az urasztala állott s a lelkészek ültek; és székek. — Képek s minden egyéb ékességek mint keresztyén templomhoz nem illők és világiasok, ezen korszakban még egészen számkivetetve valának. Saját lakhelyeiket, házi eszközeiket stb. azonban már akkor is szerették a keresztyének bizonyos, vallási jelképekkel látni el; ilyenek valának például a kereszt, bárány, galamb, hal, égfelé evező hajó stb.

A vasárnapon kivül, melynek megünneplése most már törvényszerüleg megállapittatott, a szerdát és pénteket

kisebb isteni tisztelettel, szinte kitüntették. Nagy ünnepek valának a husvét, pünkösd és az ugynevezett epiphania,[1]) magyarosan vizkereszt, Január 6. Krisztus bemerittetésének emlékére. A husvétra, a Krisztus 40 napi bőtjére való tekintetből, 40 napi bőjttel készültek, s az ünnepet megelőző éjtszakán isteni tiszteletet tartottak. A husvét és pünköst közötti idő örömidőnek tartatott, mely tetőpontját a mennybemenetel innepében érte el, s ez időköz egész folyamán, mikép rendesen a vasárnapokon is, nem térdepelve, hanem fenállva imádkoztak; nem bőjtöltek s naponként communikáltak.

A husvét megülésének napja fölött a kis ázsiai és nyugoti keresztyének között, a második században vita támadt. A kis ázsiaiak azon okon, mert Jézus a zsidó husvét elő estvéjén halt meg, nizán hó 14-kére tették a Jézus szenvedésének és halálának, 16-kára pedig feltámadásának ünnepét.[2]) A nyugotiak pedig, semmit nem tekintve a zsidók időszámlálására, hanem annál inkább figyelve a vasárnapra, mely különben is Jézus feltámadásának emlékére szenteltetett: a Jézus szenvedésének és halálának ünnepét mindenkor pénteken, feltámadásának ünnepét pedig az azt követő vasárnapon ülték meg. A vita, mely sokszor nagy ingerültséggel folyt, csak a következő korszak elején lőn eldöntve, és pedig a nyugoti keresztyének szabadabb szellemü nézete szerént.

Az isteni tisztelet alkatrészei: éneklés, könyörgés, igehirdetés és az urvacsorája valának, mely utóbbit rendszerént az isteni tisztelet végén szolgáltatták ki, s azzal a 3-dik század végéig, az agapét vagy szeretet vendégségét is egybekötötték.

Az isteni tiszteleten az urvacsorájának kezdetéig jelen lehettek a pogányok, s az oly egyének is, kik még

[1]) Επιφανεια = megjelenés; — t. i. Isten megjelenése testben.

[2]) A héberek nizán hava esik körülbelöl a mi márciusunk utolsó s áprilisünk három első hetére.

megkeresztelve nem valának s épen most oktatattak a keresztyén vallástudományban s ezért katekhumenusoknak neveztettek; de az urvacsorai ünnepélyen csak megkeresztelt hivek lehettek jelen. Az urvacsorai jegyeket a presbyterek és diakonok osztogatták sorban, ezen szavakkal: „Krisztus teste," — „Krisztus vére," — melyekre az elfogadó „Ámen"-nel felelt. — Az isteni tisztelet végével a diakonok kiszolgáltatták az urvacsoráját a foglyoknak és betegeknek is. Némelyek a megszentelt kenyérből saját házukhoz is vittek és azt reggel, könyörgés mellett családjukkal együtt fogyasztották el. Minthogy az urvacsorájához szükséges kenyeret és bort, az egyes gyülekezeti tagok önként ajánlották s mintegy áldozták fel; vagy inkább azért, mert az urvacsorájával valami titkos hatásu áldozat eszméjét kötötték öszve: ennélfogva már e korszakban kezdették áldozatnak nevezni az urvacsoráját.

A keresztséget már nemcsak felnőtteknek, hanem a 3-dik századtól kezdve, keresztyén szüléktől származott gyermekeknek is kiszolgáltatták. Voltak azonban a felnőttek között is sokan, kik csak halálos ágyukon kereszteltették meg magukat, azon balhiedelemből, hogy igy bizonyosan a mennybe jutnak. A keresztség rendszerént egész viz alá meritéssel s csak a betegeknél vitetett véghez meghintéssel. A megkeresztelendő nyilván lemondott a pogányságról, mint a gonosz szellem müvéről s ünnepélyesen elmondotta az ugynevezett apostoli hitformát, mely a keresztség szerzésének bibliai igéiből lassanként alakulva meg, ezen korszak vége felé már, általánosan elfogadva volt. Gyermekek helyett a keresztségi tanuk, vagyis az ugynevezett keresztszülék tették le a hitvallást. A keresztelésnek szokott határideje: husvét, pünköst s keleten még vizkereszt is volt. A keresztelendők fehér ruhába öltözve jelentek meg.

24. §. Közerkölcsiség. Egyházi fegyelem s meghasonlások e felett.

A keresztyének ezen korszakban még mélyen érezték azt, hogy vallásuk hatásának és értékének nem annyira a közönséges isteni tiszteletben, vagy nem csupán abban, hanem a lelkületben s az egész életben is kell nyilvánulnia s épen ezért a legnagyobb gondot forditották az erkölcsök tisztaságának fentartására. A keresztyének egymásiránti szeretetét, önmegtagadását, szegények és betegek iránti ápoló részvétét, vendégszeretetét s családi életük tisztaságát, maguk a pogányok is tisztelve csudálták. Más részről azonban a nagy üldözések sujja alatt bizonyos komoly, szigoru és sötét szint vett fel a keresztyének jelleme és élete. Innen származott náluk e világ megvetése, az elvonultság, vigalmak, tánc és szinházak kerülése; innen van, hogy azok iránt, kik a hittől akár az üldözések, akár eretnekség miatt elszakadtak, midőn vissza akartak lépni az egyház kebelébe, a legnagyobb elővigyázattal és szigorusággal viseltettek s a visszafogadás előtt kemény próbákra vetették őket.

Azokra nézve, kik az üldözések miatt hittől elszakadva visszatérni kivántak, következők voltak a bünbánat fokozatai: első évben a templom ajtajában állottak s az ott elmenőket kérték a visszafogadásra; második évben jelen lehettek a templomban, s egy elkülönözött helyen hallgathatták az igét; a harmadik évben már a könyörgésen is jelen lehettek térdepelve; a negyedik évben az egész isteni tiszteletben részt vehettek, de nem az urvacsorájában, melyet fenállva távolról nézhettek. Végre az ötödik évben tehettek nyilvános bünvallást, s fogadtattak vissza az egyház kebelében. Voltak azonban a kik még ennél is szigorubb eljárást kivántak s midő Cornélius római püspök szelidebb és engedékenyebb eljárást követett, a tulszigoruak Novatiánt választották ellenében püspökké s egy külön pártot alkottak, melynek az evangyéliom szellemével ellenkező elve az vala, hogy a hittől

eltántorodottakat semmi feltét alatt sem kell visszafogadni. Épen e tárgy felett vitázott a rideg Felicissimus Cypriánnal Kárthágóban.

Ugyancsak Cyprián és István római püspök között nagy vita támadt a felett, hogy vajjon azokat, kik valamely erretnek felekezet kebeléből az igaz hitü egyház kebelébe léptek, meg kell-e ujra keresztelni, vagyis, hogy érvényes-e az erretnekek keresztsége? Erre István igennel, Cyprián nemmel fefelt s e miatt amaz által mint ujra keresztelő nyilván kárhoztatás alá vettetett; mire Cyprián azt felelte, hogy erre a római püspöknek, mint a ki tiszttársai felett semmi előjoggal nem bir, legkisebb hatalma sincs. E szerint Cyprián a mily erélyesen vitatta a püspököknek presbyterek feletti felsőbbségét, épen oly határozottan ellent állott a római püspök felsőbbségi igényeinek.

25. §. A remeteség és szerzetes élet első jelenségei.

Az üldözések ideje alatt sokan oly célból, hogy lelkök nyugalmát megmenthessék, elhagyták hazájokat s földi javaikat s pusztákra menekültek s a magánosságot annyira megszerették, hogy a remete életet az üldözések megszünte után is folytatták. Az első ösmeretes remete Thébei Pál volt Egyiptomban, a ki a Decius alatti üldözés idején, még 15 éves korában a lybiai pusztákra menekült, s ott halt meg 340-ben, 100 éves korában. Életét csak egy másik, már hiresebb remetének, Antalnak közlései után ösmeri a történelem. Antal igen gazdag ifju volt s midőn egyszer hallotta a templomban az evangyéliomnak a gazdag ifjuról szóló pontjait, mélyen megindulva tüstént szétosztá minden jószágát, csupán anyit hagyván meg magánál, a mi egy ideig mindennapi szükségét fedezhette. Nem sokára azonban ismét amaz evangyéliomi szózatot hallván: „ne gondoskodjatok a holnapi napról," vagyonának csekély maradványát is szétosztotta s 270. a pusztákra menekült. Itt felkereste a legtudósabb remetéket s majd

először egy régi sirboltba, későbben egy vár omladékba vonult. Ő sem kerülhette ki a természet bosszuállását; mert a világ zaja elől elvonult bár, ön maga el nem futhatott s meghasonlásba jövén önlelkével, kinos harcokat kellett kiállania. Sokszor vadul üvöltve száguldott a pusztákon s kimerülve eszméletlenül öszverogyott. Majd harcai lecsendesülvén, a Decius alatti üldözés idején megjelent Alexandriában s vigasztalta, bátoritotta, s a vesztőhelyre kisérte a halálra szánt vértanukat. Az üldözés megszüntével ismét visszatért a pusztákra, s többen követték őt, kiknek kézi munkát, böjtölést és imádkozást ajánlott. Meghalt mint igen nagy hirü remete, ki némely egyházakban mai napig mint szent tiszteltetik, 356-ban, életének 105-dik évében. Őt lehet ugy tekinteni, mint a remete és szerzetes élet tulajdonképeni alapitóját.

Baur. Ursprung des Episkopats. 1838.
Ritschl. Die Entstehung der altkathol. Kirche. 1850.
Böhmer. Entwurf des Kirchenstaats der drei ersten Jahrhunderte 1733.
Planck. Geschichte der christl. kirchlichen Gesellschafts-Verfassung. 1803. stb. 6 köt.
Weitzel. Die Geschichte der Passafeier der 3 erst. Jahrhunderte. 1848.
Harnack. Der christl. Gemeindegottesdienst im apost. und altkathol. Zeitalter. 1854.
Münter. Sinnbilder u. Kunstvorstellungen d. alten Christen. 1825.
Wasserschleben. Die Bussordnungen der abendl. Kirche. 1851.
Schwegler. Der Montanismus u. d. christ. Kirche des 2. Jahrhund. 1841.
Neander. Denkwürdigkeiten aus d. Gesch. des Christenthums. u. d. christlichen Lebens. 1845.
Dorner. Entwickelungsgesch. der Lehre v. d. Person. Christi.
Beausobre. Histoire critique de Manichée et du Manicheisme. 1734. stb. 2 kötet.
Matter. Histoire critiqu du Gnosticisme. 1828. 2 köt.
Baur. Die christliche Gnosis, oder d. christl. Religionsphilosophie in ihrer gesch. Entwickelung. 1835.
Baur. Die manicheistisch. Systeme. 1831.
Baur. Apollonius von Tyana und Christus. 1832.
Hilgenfeld. Die apostolischen Väter. 1853.

MÁSODIK KORSZAK.

NAGY KONSTANTINTÓL NAGY KÁROLY HÁLÁLAIG.

A KERESZTYÉN EGYHÁZ, MINT URALKODÓ ÁLLAMEGYHÁZ A RÓMAI BIRODALOMBAN.

312—814.

26. §. Nagy Konstantin.

Midőn Konstantin, ki későbben nagynak neveztetett, az ő atyjának Konstantius Chlorusnak halála után, a római hadsereg által, Britaniában 306. császárrá kiáltatott ki, tüstént megparancsolta, hogy birodalmában a keresztyéneket többé megsérteni vagy üldözni senki ne merészelje. Ő maga azonban, mind e mellett is midőn megtudta, hogy a frankok, kik ellen épen harcra indulandó vala, a hadi készületekről lemondottak, örömében és hálaadásul Apollónak vitt áldozatot, s a keresztyénség tanaihoz, csak 312-ben kezdett határozottan csatlakozni. Ezen csatlakozás indokául és alkalmául, a hagyományokat is felhasználó történetirás, következő eseményt emliti fel: Konstantin császári vetélytársául Maxentius emelte fel magát Rómában s a két vetélytárs hadserege, a Rajna mellett ért egymással szembe a döntő csatára. Ily esetekben, pogány szokás szerint, előlegesen áldozatokkal szokták megnyerni a hadak istenének pártfogását, s ezt akarta a Konstantin vezérlete alatt állott sereg is; azonban hirtelen s fényes délben egy sugárzó kereszt tünt fel a felhők között, ezen felirattal: „Ezzel győzz.“ [1]) Konstantin tehát egy

[1]) Τουτω νικα. — Konstantin ezen visioját, már a régi történetirók eltéröleg adják elö. A nagyfontosságu válságos korszakokban, a kitünö s forduló pontot alkotó eseményeket, ily külsökbe öltöztetni fel, mindennapi dolog volt. — A

pompás keresztes zászlót készittetett,[1] s a többi zászlók felibe is a római sas helyett keresztet tétet és támadásra indul. Serege nagy lelkesedéssel és bátorsággal harcol s döntő győzelmet vesz Maxentius felett. Konstantin most már nyilván keresztyénnek vallja magát, s a nép örömkiáltásai között diadallal bevonul Rómába s a Forumon hálából saját oszlopos szobrát, keresztes zászlóval ékesitve állittatja fel. Mindjárt ezután Licinius alcsászárral egyet értve, parancsot adott ki, mely a különböző vallások számára teljes szabadságot biztosit, majd csak hamar, ismét egy másik rendeletet, mely a pogányoknak a keresztyén egyházba való lépését nyilván megengedi.

Nem sokkal ezután Liciniussal is harcba keveredett Konstantin, s Licinius, ki e harcban szerencsétlen volt, veszteségeit a keresztyéneknek tulajdonitván, teljes erejével a pogányokra támaszkodott, és a keresztyének ellen fordult. Ebből ismét egy másik harc támadt, melyben Konstantin Liciniust végképen legyőzve, lemondásra kényszerité, s most már egyedüli uralkodójává lett a roppant római birodalomnak, mely a gibráltári szorostól az Eufrátig s a skót havasoktól az áfrikai pusztákig terjedt. Ez történt 323-ban.

---

reformatio korában is láttak az égen most fehér, majd biborveres kereszteket. — Nem ösmeri az, az emberi szellem s az igázságok felfogása és közlése történetét, a ki, az ily történelmi rajzoknál, azon kérdés eldöntésére fekteti a fősujt, hogy pl. a meteorologia, az optika s általában a természettudományok törvényeivel egyezik-e az, hogy Konstantin vagy más, fényes keresztet és irást látott az égen. — A betük szolgabarátjai ily pontoknál Isten csudatevő erejének s mindenhatóságának hitéhez menekülnek, s ott mereven megállapodva, azt hiszik, hogy mindent elvégeztek, eldöntöttek. Az igaz valódiság, a realitas, nem a visio rajzában, vagy külalakjában, hanem beltartalmában keresendő és található fel. — A kezünk alatti pontra nézve is, pl. nem az a főkérdés, hogy vajjon látta-e, vagy, láthatta-e Konstantin azt, a mi róla irva vagyon; hanem a rajz tartalma; — a mi, hamarjában felfogva, nem más, mint ez: Konstantin lelkében hatalmasan küzdött s tusakodott egymással a keresztyénség és pogányság eszméje; kétkedett, aggódott, tépelődött, hogy jövőjét, ügyét, különösen most, az ütközet válságos pontján melyikre bizza. Sejtette, hogy a keresztyénségnek világtörténeti értéke, missioja van. Érzette, hogy választania kell, s ő választotta a keresztyénséget, valószinüen azért is, mert látta, hogy annak a birodalomban s épen az ő seregében is, már igen számos hivei vannak. — Julianus apostatáról azt irják, hogy a persák elleni hadban, hol elesett, a daemonok egész serege vette körül s követte őt. Kicsoda az, a ki ezt physicai realitasnak venné, s be ne látná, hogy ezen vonás tartalma s jelentése csak az, hogy Julian élte végső szakában is, a pogányság határozott hive vala.

[1]) Az ilyen zászló neveztetik labarumnak, melyet celta eredetű szónak tartanak. — Szinte labarumnak neveztetik, a római katholikusok által ünnepélyes járdalatok alkalmával használtatni szokott keresztes zászló is.

E győzelem után Konstantin főtörekvése az volt, hogy a keresztyén vallást az egész birodalomban uralkodóvá emelje. E végre a Vasárnap megünneplését az egész hadseregbe behozta; a keresztyének vallási oktatásáról gondoskodott, tanitókat állitott és azokat dusan fizette, számos helyeken templomokat épittetett; a szent irást több példányokban lemásoltatta, anyja Heléna által, ki Jeruzsálembe utazott, Jézus sirjának helyét felkerestette s ott egy templomot épittetett, mely mai napig fenáll; a vallástani viták eldöntése végett 325-ben Nicaeában egy nagyszerü zsinatot tartatott, melyen 250 püspök volt jelen, kik közül sokan magokon hordozták az üldözések alatt szenvedett kinzások nyomait.

Magában Rómában még, különösen a főcsaládok folyvást a pogánysághoz ragaszkodván, e miatt Konstántin, császári székét keletre, Byzáncba tette át s ő róla neveztetett e város Konstantinápolisnak, Konstántin városának.

Konstantin meg volt ugyan győződve a keresztyénség igaz voltáról, és arról, hogy az, az ő birodalmában ellene állhatatlan erkölcsi és társadalmi hatalommá lett: ő maga azonban még sem volt képes az evangyéliom elvei szerint élni, sőt heves szenvedélyei által gyakorta azokkal ellenkező tettekre ragadtatott.[1]) Ez lehetett oka, hogy ő csak kevéssel halála előtt vette fel előleges oktatás után a keresztséget 337-ben Nikomediában, hova gyógyulás végett utazott s hol egykor elődei a legnagyobb mértékben dühöngöttek a keresztyénség ellen. Letette tehát Konstantin élte végén a császári bibor palástot, s e helyett felvette a katekhumenusok fehér öltönyét, és ebben halt meg 337-ben, mint legelső keresztyén uralkodó.

Konstántin három fiai: Konstantius, és 2-ik Konstántin és Konstáns, kik a nagy birodalom felett osztoztak, mindhárman erőszakkal irtották a pogányságot. — Konstántius, ki testvérei halála után a birodalom felett egye-

---

[1]) Igy például saját fiát Crispust igaz ok nélkül megölette s több rendbeli erőszakoskodást követett el.

dűli urrá lett, bezáratta a pogány templomokat; halálos büntetés alatt megtiltott minden áldozatot, s a városokból már Róma, Alexándria és Athéne kivételével mindenünnen kiszorittattak a pogányok, anyira, hogy ők falusiaknak, vagy parasztoknak, pagánusoknak neveztettek.

Alig jutott tehát a keresztyénség uralkodásra, üldözöttből csak hamar üldözővé lőn.

27. §. A hitehagyott Julián s a pogányság végenyészete a római birodalomban.

Nagy Konstántin fiainak halálával, a pogányságnak még igen számos titkos barátai valának, s azon tömeg ellenében, melyet legnagyobb részben külső érdekek vittek a keresztyénségre, ott állott azok erőteljes osztálya, kik a pogány vallást, a classicus kor műveltségével és tudományosságával kötötték össze, s igy sokkal többre becsülték azt, mint a hitvitázatok és szerzetesi műveletlenség miatt már eltorzulni kezdő keresztyénséget. Ezen osztály az uj platonismusra támaszkodott, s ennek volt egyik kitünő tagja Nagy Konstántin unokaöcse Julián is, ki mint császár 361—363-ig uralkodott. Julián szigoru és vakbuzgó szerzetesi neveltetésben részesült; ez által akarták nevezetesen elnyomni az ő élénk és nagyratörő szellemét, de sikeretlenül. Midőn ugyanis engedelmet nyert arra, hogy Nikomédiában, majd Athénében tanulhasson: egészen a görög bölcsészet barátjává s a keresztyénség ellenségévé lett. Ellenszenvét egyideig képmutatással eltitkolta; midőn azonban császárrá lett, elvetette az álarcot; a keresztyénséget nyilván elhagyta s határozottan visszalépett a pogányság körébe. Az általános türelem elvét vallotta ugyan s nem adott ki egyenes tiltó parancsot a keresztyén egyház ellen; de még is határozottan éreztette azzal a maga ellenszenvét; megfosztotta azt előjogaitól, az eretnekeknek épen oly vallásszabadságot engedett, mint az ugynevezett igazhitüeknek; a keresztyének kezébe került pogány templomi javakat s jövedelmeket visszakövetelte, a keresztyéneknek a

hellen és latin remek irodalomban való oktatását megtiltotta; ellenben a pogány templomokat visszaállitotta és ujból felszereltette, a pogányok számára iskolákat állitott, isteni tiszteletöket az éneklés és népoktatás által igyekezett emelni, a pogány papok számára kitünő társadalmi állást biztositott, s a templomokat jótékonysági intézetekkel kötötte össze; mind ezek felett még, hogy az evangyéliomnak Jeruzsálem és a jeruzsálemi templom végpusztulására vonatkozó pontjait megszégyenitse: a jeruzsálemi templom ujbóli felépitétét megparancsolta és megkezdette, a mit azonban földrengés és a földből kitörő tüz meghiusitott. E mellett a keresztyénséget saját irodalmi müveivel is megtámadta, s mint pogány pontifex maximus áldozott és predikált. Azonban semmi erő nem lehetett már képes arra, hogy a pogányság életerejének elhamvadt tüzét ujból felélessze és megifjitsa, s ha sokan voltak is a kik épen oly könyelmüen elhagyták most a keresztyénséget, mint egykor annak kebelébe léptek: Julián erőlködéseinek, mint a haladó kor szellemével s az emberiség felsőbb érdekeivel ellenkezőknek, tartós eredményök még sem lehetett; nem sokára elkövetkezett halálával pedig mindenestől semmivé lettek azok. Julián ugyanis, 363-ban a persák elleni hadban elesett. Egy régi hagyomány szerint, midőn halálosan megsebesitetve lováról lefordult, végperceiben megemlékezve élte legfőbb törekvésének meghiusultáról: kezét haraggal az égfelé emelve ezt mondá: „Tandem vicisti galilaee!"

Juliánban a pogányság végső reménye s utolsó támasza is elesett. Egy ideig, nevezetesen 381-ig, csekély korlátoztatással, fennállott ugyan még a pogányság számára is bizonyos vallási szabadság a római birodalomban, a nevezett évvel azonban, megkezdődnek azon császári intézkedések, melyek előbb keletről, majd későbben nyugotról végképen kiszoritották a pogányságot. Theodosius császár, ki 379—395-ig uralkodott, halálos büntetés terhe alatt megtiltotta a keresztyén hittől való elszakadást s a pogányságra visszatérést. —

Dühöngve rajongó néptömegek s szerzetes csoportok vették át a pogányok elleni üldözés munkáját; a római forumon Victoria óltára feldulatott; Libanius jeles szónoknak a pogány templomok megkimélése ügyében tartott jeles beszéde, siker nélkül hangzott el; a hajdankor több nagyszerü s gyönyörü épitészeti müemlékei s ezek között a Serapis pompás temploma is Alexandriában,[1] földig leromboltattak; a pogányság egyes kitünő és tudós hivei büntetetlenül meggyilkoltattak,[2] s mindezek után egy századdal későbben, midőn 529. I. Justinian császár, a pogány bölcsészet utolsó menedékhelyét, az athenei uj platonicus iskolát bezáratta, s a régi vallás hiveit vérengző fegyverrel üldözte és irtotta: a pogányság az egész római birodalam területéről leszoritottnak tartható.

28. §. Az egyház terjedése.

A népvándorlásnak ezen korszakban már hatalmasan megindult árja, az előnyomuló népekben, a pogányság uj elemeit hozta a római birodalom belsejébe. Ezen vándornépek azonban, csak hamar meghódoltak a keresztyénségnek már külső körülmények s érdekek által is támogatott hatalma előtt; az egyház kebelébe léptek s természeti őserejökkel, mintegy felfrissiték annak már romlani kezdő vérkerengését.

A nyugoti gothok, már a mult korszakban kezdették megösmerni a keresztyénséget, s most, ők lettek ennek a keleti gothok körében is terjesztői. A nyugoti gothok keresztyénné létére nézve, legtöbbet tett Ulfilás, ki 348-ban Konstantinápolyban püspökké avattatott, s a szent irást góth nyelvre forditotta, miután ugyancsak ő, a goth betüirást létrehozta. A gothok példáját nem sokára követték a többi vándornépek is, mint pl. a burgundok Galliában, a svévek Spanyolországban, a vandalok Afrikában, a longobár-

[1]) Serapis, a régi égyiptomiak egyik istene, mint a Nil termékenyitő hatásának jelképe. Itt emlitett temploma, Serapeum-nak neveztetett.
[2]) Igy pl. Hypotia, kitünő bölcsész nő is Alexandriában. 416.

dok Italiában stb. Mindezek kezdetben, a gothokkal együtt az arianismus értelmében vették be a keresztyénséget, s maga Ulfilas is, az arian hitben mult ki; — későbben azonban mindnyájan az ugynevezett katholika vagy közönséges egyház kebelébe léptek.

A germán eredetü frankok, az ő Galliába nyomulásuk idején, 486. még pogányok valának; tiz év mulva azonban, követve fejedelmök példáját, keresztyénekké lettek. Chlodvig, a frankok királya ugyan is, kegyes nejének Chlotildnak inditására, s Zülpichnél az allemannokon vivott győzelem következtében keresztyénné lett s Remigius rheimsi érsek által kereszteltetett meg.[1] — A frankok példáját nem sokára követték az alemannok is a bajor földön. A Britaniába benyomult pogány ángol-szászok, 449-ben, a római uralommal együtt a keresztyénséget is kiszoritották a britt föld több pontjairól, s az most a hegyek között keresett menedéket. Az irlandiakkal, a közzéjek vetődött skot Patrick ösmertette meg a keresztyénséget, 430. Skóthon északi bérces csucsára pedig, az ott lakott piktekhez, az irlandi Columba vitte az evangyeliomot, 565. A hatodik század végén az ángol szászok keresztyénségre térése, egyik fejedelmök frankokhozi házasodása, s egy Rómából küldött missio müködése következtében történt.

A német földön már a 3- és 4-dik századok folyamán, tekintélyes gyülekezetek s püspökségek állottak több helyeken, mint pl. Kölnben, Trierben, Mainzban, Wormsban és Bazelben. Majd az irlandi Columba, vagy Columban, a hatodik század végén, itt is missiot s zárdákat alapit, de szabadelvü iránya, a Rómátóli függetlenségre törekedvén, a

[1]) Zülpich, hajdan Tolbiacum; ma a Rajna táján Poroszországban. — Rheims, franciaországi város Champagne megyében. — A fejedelmek keresztyénségre térésének történetét, rendszerint csudateljes legendákkal kötötte össze ezen kor. Igy nev. azon szent olajat, melylyel Chlodvig felkenetett, egy galamb hozta le az égből, egy palackban, melyből aztán a szent olaj sohasem fogyott ki, s a francia „christianissimus“ királyok, rendszerént Rheimsban, ezen szent olajjal kenettek fel. A nagy francia forradalom alkalmával azonban, 1792-ben széttörték a szent palackot a heves franciák, ugy gondolván, hogy nem lesz többé szükség királyra és annak felkenésére.

frankoknál üldözéssel találkozott, s helvét földre menekült, hol Columbán egyik tanitványa G á l (Gallus) alapitá a szent gáli zárdát. Columbánon kivül, F r i d o l i n és K i l i a n, mindketten irlandi szerzetesek; továbbá S e v e r i n a Duna mentén Bécs táján; mintszinte frank és angolszász missiok is működtek még német földön a keresztyénség terjesztése ügyében. Legtöbbet tett azonban e részben, a 8-dik század első felében az angol W i n f r i d vagy B o n i f á c, ki elhagyva hazáját, 718-ban, már másodszor lépett európai földre mint missionarius. Egyenesen Romára s az ottani püspökökre támaszkodva, s az által apostoli teljhatalmu téritővé, majd a német föld püspökévé neveztetve, sokat tett a keresztyénség és Róma érdekében, mignem 755-ben, 75 éves korában, egy dühös pogány népcsoport által megöletett. — A german törzsü népek között legtovább tartották magukat a pogányság mellett a szászok, mignem Nagy Károly kemény harcok után, saját uralmával együtt, megalapitotta közöttök a keresztyénséget, 804.

A keresztyénségnek a római birodalom s Európa határain tul ez időszakban tett hóditásai közül a következőket jegyezhetjük meg: A r m e n i á b a n a 4-dik században terjedt a keresztyénség, G r e g o r i u s I l l u m i n a t o r által, s az ötödik században az árméneк már betüirást s bibliaforditást nyertek a keresztyénség által. A r a b i á b a n, leginkább a zsidók ellenségeskedései miatt sok küzdelmek között terjedhetett, — K e l e t-I n d i á b a n már a 6-dik század folyamán szét vala hintve, I b e r i á b a n egy keresztyén rabszolga nő, — C h i n á b a n pedig a persa n e s t o r i a n keresztyének, — végre A b e s s y n i á b a n, s innen Afrika több pontjain F r u m e n t i u s és A e d e s i u s hajótörés következtében idemenekült keresztyén ifjak által terjesztetett a keresztyénség.

Mindezen téritések legnagyobb részének azonban, valamint célja főként csak az vala, hogy az egyház kebelébe minél nagyobb tömegek betömessenek: ugy eredménye sem lehetett más, mint az, hogy általa a keresztyénség név-

leges tagjainak száma szaporodott, külső ellenségeinek száma pedig kevesbedett. Csaknem általában el lehet mondani, hogy a fejedelmeket s ezek nyomain a tömegeket, nem tiszta ösmeret s belső meggyőződés, hanem hadi, politikai vagy házassági érdekek vitték vagy tolták az egyház kebelébe. Nem lehet felednünk azt sem, hogy azon keresztyénség, melyet ezen korszakban a tömegek felvehettek és felvettek, már nem az apostoli kor vagy első századok tiszta, romlatlan keresztyénsége, nem a lélek és élet vallása; hanem gépies szertartások és külsőségek hólt hideg halmaza volt, s épen ezért terjedhetett az oly könnyen és hamar a pogány néptömegeknél.

29. §. Az egyház és állam viszonya egymáshoz.

Nagy Konstántin keresztyénné léte következtében, az egyház és állam eddigi viszonya egymáshoz, gyökeresen megváltozott. — Az egyház, elnyomottból és üldözöttből most már uralkodóvá és üldözővé lévén, hivatalnokaival együtt belépett az eddigi államvallás javainak és jogainak élvezetébe; sőt e felett még, oly különös előjogokat is nyert, melyeknek vég alapja nem más, mint az ó szövetségi theocratiának a keresztyén egyházi és polgári viszonyokra alkalmazása, és azon gyakorlatnak folytatása, mely szerint a keresztyének, az üldöztetések idején a tisztán polgári ügyeket is egyházi hatóságok által intéztették el. Más részről az önkény hatalmával kormányzott s a pogány vallás felett századokon keresztül uralkodott állam, a keresztyén egyház ügyeire is oly erős befolyást gyakorolt, miszerint a császárok az egyházi ügyekben is majd nem korlátlan hatalmu urakká lettek, és a papi rend tagjai, minden méltóságuk és fényes állásuk mellett is, nem egyebek valának mint állam-hivatalnokok. Az egyház és állam egymáshozi ezen viszonya, már Nagy Konstántin korában, csakhamar kifejlődött. Az egyház nev. már ekkor a régi templomjavak egyrészét, s több rendbeli császári ajándékokon

felül, még azon jogot is nyerte, hogy bármiféle adományt és hagyatékot elfogadhasson; a papi rend tagjai az adófizetés alól felmentettek, s mindezek következtében, nem sokára igen tekintélyes egyházi vagyon jött létre. Tisztán polgári és csekélyebb bünügyi perekben egyházi törvényszékek itéltek; a püspökök bármi ügyben mint békebirák müködtek, a jótékonysági közintézetek és fogházak felügyelői ők valának; az egyházi fegyelmet bármi ranguak s magok a császárok felett is ők gyakorolták s általában kitünő társadalmi állásra és tekintélyre emelkedtek. A papi rend és a püspökök ezen világi előnyei azonban, az egyház szabadságának és függetlenségének feláldozásával vásároltattak meg; a mi ellen szólni csak igen kevesen, s nyilván fellépni még kevesebben merészeltek. Már Nagy Konstantin ugy tekintette magát, mint az egyház külügyeinek püspökét; a nagyobb egyházi gyüléseket vagy zsinatokat a császárok hivták össze és saját biztosaik által képviseltették magokat azokon, a végzéseket ők erősitették meg és hirdették ki; a püspöki igazság kiszolgáltatás az ő nevökben folyt, s papok ügyeiben is az ő kezökben volt a legfelsőbb döntő hatalom; a püspökök választására nagy befolyást gyakoroltak; sőt néha-néha kinevezték vagy letették a püspököket korlátlan hatalommal; hatalmuk alá vették még az egyházi tan ügyét is s nem sokára formaszerénti hitszabályzó parancsokat bocsátottak ki.

30. §. A papi rend s az egyház szervezet.

Az állam és egyház egymáshozi uj viszonya nem maradt hatás nélkül a papi rend állapotjára nézve sem. Azon kitünő világi előnyöknél fogva, a melyekkel most már a keresztyén papi hivatal egybekötve vala, seregestől tódultak arra az emberek, és pedig nagy részben olyanok, kik ahoz sem benső hivatással, sem kellő müveltséggel nem birtak; ugyhogy már a 4-dik században, törvényes intézkedésekkel kellett meggátolni a papi hivatalra való ezen tódulást. Ez által azonban a fenforgó bajon igen kevés mértékben történt segités; mert

a papságra lépőktől semmi szabályszerü képzettség nem kivántatott, és ezt megadni, az igen csekély számu iskolák nem is lehettek képesek. Mind e mellett is azonban, a papi rend a nép felett feltétlen tulsulyra és uralomra emelkedett, s mennél kevesebb müveltséggel birt, annál nagyobb volt elvilágiasodása és gazdagodási vágya. Mindezek felett még, a papi rend alsó fokozatai ujabb osztályokkal szaporodtak, mint pl. az archivárok, protokollisták, oekonomok, parabolánok (beteg ápolók) stb. osztályával. Az ordinatio letörölhetlen jellemet, character indelebilist adott; s 305-ben, az elvirai zsinaton Spanyolországban már kimondatott a püspökök, presbyterek és diakonok nőtlensége. Az egyházszervezetben a presbyteri kormányzat, csakhamar püspöki uralommá fajult. A püspökök valának az egyház egyedüli képviselői az állammal szemben, a nagy tanviták eldöntésének s általában az egyházi törvényhozásnak joga a csupán püspökökből álló gyülések kezében volt, s mennél inkább szaporodott a papi rend tagjainak száma, annál inkább előállott az összes egyházkormányzatnak a püspöki hivatalban való öszpontositása. A kitünő városok püspökei, folyvást nagyobb nagyobb hatalmat gyakoroltak, nem csak saját helybeli, hanem vidéki lelkész társaik felett is, s az egyes gyülekezetek önkormányzati joga már már végképen elenyészett, s a lelkész választás, vagy inkább kinevezés is, már a püspökök jogai közzé tartozott, s a gyülekezeteknek csak némi beleegyezési szerepök maradt fen.

31. §. A püspökök egymáshozi viszonya. Róma kiemelkedése.

A püspökök egymáshozi viszonyára nézve ez időtájban még folyvást megtartatott azon elv, miszerint ők, mint az apostolok utódai, a hivatali jogokra nézve egymással egyenlők, s a kisebb és nagyobb egyházi gyüléseken egyenlő szavazattal birnak. A közönséges vagy katholika egyház eszméje és érdeke azonban, mely ez időtájban az egyházi tanra nézve,

már határozottan kifejezve volt, azt hozta magával, hogy ezen egység az egyházalkotmányra és kormányzatra nézve is minél nagyobb mérvben kifejeztessék. Igy történt az, hogy most több oly tartományok, melyek eddig egy egy önálló püspökséget alkottak, egy nagy püspöki kerületbe olvasztattak be, s igy a püspöki hatóságok köre szélesebbre terjesztetett ki. Az eként megnevekedett hatalmu püspökségek közt viszont azok, melyeknek székhelye polgári és egyházi tekintetben kitűnőbb város volt, még nagyobb tekintélyre emelkedtek s rendszerént pátriárchaságoknak neveztettek Ily pátriárchaságok voltak keleten, az 5-dik század közepén: Konstantinápolyban, Alexandriában, Antiochiaban és Jéruzsálemben. Ezek között viszont leginkább az államhatalom általi kegyeltetés következtében a konstantinápolyi pátriárchaság emelkedett elsőségre s lett a keleti keresztyén egyház központjává, a nélkül azonban, hogy a konstántinápolyi pátriárcha tiszttársai felett egyedüli s korlátlan hatalmu urrá lett volna.

A püspökök egymáshozi viszonyára nézve, másként alakultak a körülmények a nyugoti egyházban, mely az államtól függetlenebb volt mint a keleti; tanviták által sem zaklattatott nagy mértékben; de annál hamarább megmozdult benne az egyházkormányzati függetlenségnek és központositásnak eszméje és vágya. Ezen eszme megvalósitásának kiválólag kedvezett azon körülmény, miszerént nyugoton Róma a főváros, mind gazdagsága, mind történeti multja, mind politikai helyzete tekintetében a legkitűnőbb volt, s tekintélyét egyházi szempontból még inkább nevelte azon körülmény, miszerént az egész nyugoton egyedül Róma volt azon város, melynek keresztyén egyháza, apostoli alapittatással dicsekedhetett. Ezen apostoli alapittatás s e tekintetben különösen Péterre, mint az apostolok állitólagos főnökére való hivatkozás volt különösen azon alap, a melyre a római püspökök az ő felsőbbségi igényeiket, már ezen korszak kezdetén leginkább épitették. A római püspökök igényei

nem maradtak határozott és heves ellentmondások nélkül, különösen a konstantinápolyi pátriárchák részéről; mind e mellett is azonban, lassan bár, de mégis folyvást haladtak a római püspökök az ő felsőségi igényeiknek kitüzött célja felé. — A negyedik század végén, 395-ben, Nagy Theodosius császár fijai Arcadius és Honorius között, két önálló részre osztatván a római birodalom, a nyugoti rész s illetőleg annak fővárosa Róma, miként polgári ugy egyházi tekintetben is teljesen függetlenné lett kelettől; s noha a 4-dik század folyamán még, a római püspökök metropolitai jogai, csak közép és alsó Itáliára terjedtek ki, mindamellett is, 347-ben, a sárdikai zsinat, s 378-ban Gratián császár, az egész nyugoti keresztyén egyház területén tartott zsinatok végzéseit, a római püspökök átnézése alá utasitották. Az 5-dik század közepén már, különösen I. vagy Nagy Leo római püspök erélyes és kitartó müködése következtében, pátriarchai méltóságra emelkedett a római püspökség, s a thesalónikai és árlesi püspökök a római püspök helyetteseinek vicariusainak tekinttettek s III. Valentinián császár, 445-ben, oly parancsot bocsátott ki, mely szerént a peres és kormányzati ügyekben a legfelsőbb s döntő itélet az egész nyugoti egyházra nézve a római püspökök kezébe volt letéve. I. Gelásius római püspök, az 5-dik század végén, azt merészelte állitani, hogy Péter utóda felett semmi hatóság nem létezik a földön, s midőn a tevékeny I-ső vagy Nagy Gergely, ki magát Isten szolgái szolgájának nevezte,[1]) ült a római széken, a római püspökség kelettőli teljes függetlensége s az egész nyugotoni felsősége, már bevégzett ténynek volt tartható. A római püspökök pápáknak, azaz kiváló mértékben atyáknak neveztettek, s minden oly törekvés, mely ezentul hatalmuk ellen intéztetett, még inkább megerősitette azt.

[1]) Servus servorum Dei. Tette ezt Nagy Gergely, Böjtölő János konstántinápolyi pátriárcha elleni gunyos viszonzásból, a ki magát egész komolysággal episcopus universalis-nak, vagy occumenicus patriarcha-nak nevezte. Nem sokára azonban, nev. 606-ban, a keleti császári bitorló Phokas, megtiltotta a konstántinápolyi pátriárcháknak a vitás czim viselését, s Rómát, minden egyházak fejének, caput omnium ecclesiarum, ösmerte el.

32. §. Szerzetesek.

A tulajdonképeni papi rend és a világiak közzé, e korszakban már teljesen szervezve lép föl egy harmadik, a szerzetesek rende, mely nem sokára nagy fontosságu történeti értékre emelkedett. A mult korszak végén szerepelt Thébei Antal nyomain, most Pachómius lép fel, s 340 körül megalapitja a Nil egyik szigetén Tabenneban az első zárdát, mégpedig mind férfiak, mind nők számára. Pachómius példáját ugyancsak keleten, nem sokára többen követték, és számos zárdákat állitottak, melyekben elzárkőzva, de mégis együttes, társaságos életet éltek azok, kik a világtól elvonulni akartak. A zárdákba lépők szüzességre, szegénységre s engedelmességre kötelezték magokat; de ezen kötelezettég nem volt még kezdetben az egész életre kiható s a zárdából való kilépés bárkinek is szabadságában állott. A zárdák főnökei, kinek a tagok feltétlen engedelmességgel tartoztak, abbásoknak vagy archimándritáknak, magok a zárdák pedig Coenobium, Monasterium és Mandra névvel neveztettek. [1])

Noha keleten a szerzetesek száma csakhamar anyira megnővekedett, hogy magához a tabennei főzárdához, mintegy 50,000 szerzetes tartozott: a remetei élet még sem szünt meg egészen e korszakban. Ezen remeték között igen sajátságosak voltak az ugynevezett oszlopon ülő szentek, ezek közt viszont a legkiválóbb Stylites Simon. Ez syriai pásztorfiu volt, s már gyermek korában elhagyván nyáját, egy zárdába vonult. Itt magát mindenféle önkinzások alá vetette, hogy minél szentebbé és boldogabbá lehessen; társai őt sokszor csak nehezen tudták megszabaditni az öngyilkosságtól. Miután azonban ugy érzette, hogy a zárdában már szentté

---

[1]) Άρχειν = elsőnek, főnek lenni. Mandra, uj görög szó; jelenti magát a zárdát. Abba, Abbas, syr eredetü szó, jelent atyát. — Coenobium = κοινος βιος = közös, együttes élet. μονος = egy, egyedüli, magános. μοναστηρ = maganosan, egyedül élő stb. stb.

nem lehet, elhagyta a szerzetes életet s 420-ban, Antiochia alatt Syriában, előbb egy 15—16 lábnyi magas oszlopra ült; ezt azonban magasra törő vágyaihoz s fenséges céljaihoz képest alacsonynak találván: egy 70—80 lábnyi magas és felyül csak 5 lábnyi kerületü oszlopra költözött át, s itt élt 30 évig, predikálván a bámuló tömegnek, mely őt mint föld és ég közötti közvetitőt tisztelte. Akadt nehány követője, de valóban nem mindennapi dicsőségét nem érte el senki.

Palesztinában Gáza mellett Hilárion állitott egy főzárdát, melynek számos mellékzárdái, egész Syriában szétterjedve valának. A zárdák és szerzetesek száma csakhamar roppanttá növekedett keleten. Az elnyomottak, üldözöttek, szegények s betegek menhelyet találtak a zárdákban, melyek egyszersmind, habár szüken is, leendő lelkészek és püspökök képzéséről is gondoskodtak. — A visszaélés és megromlás jelei azonban e téren is nem sokára kezdtek mutatkozni minthogy nem csupán vallási és müvelődési érdekek és célok, hanem szerencsétlen rajongás, hiuság, nagyravágyás, s a munkának, hadi szolgálatnak és adófizetésnek kerülése s több efféle, mind az egyház, mind a társadalom céljaival ellenkező érdekek vezették a nagy részt a zárdákba, ugy hogy Valens császárnak már 365-ben, erővel kellett az ilyeneket a zárdákból kihurczoltatni. Ily körülmények inditották a jelesebb püspököket, ezek közt különösen Baziliust arra, hogy a zárdákat már e korszakban célszerübb rendtartási szabályokkal s szigorubb felügyelettel reformálják és az egyházra nézve hasznosabbakká tegyék.

Nyugoton az éghajlat s a józanabb s gyakorlatibb népszellem, nem volt ugyan oly kedvező a szerzetesi élet elterjedésére, mint a keleti viszonyok valának: az idők hatalmánál fogva azonban, itt is csakhamar nagy elterjedést nyert az. Toursi Márton, ki a nép által még életében mint szent tiszteltetett, s ki a 4-dik század vége táján a szerzetes életnek Galliában megalapitója s buzgó terjesztője vala, már 2000 szerzetes által kisértetett sirjába. A szerzetes élet tu-

lajdonképeni megalapitója s egyszersmind reformátora nyugoton, Nursiai Benedek vala, ki Nápolytól nem messze a Casino hegyen, 529-ben alapitott egy zárdát. Ezen zárda tagjai is letették a már emlitett három fogadást, s még arra is kötelezték magokat, hogy egy ujonci év kitöltése után a szerzetesi rendben mindvégig megmaradnak; e mellett azonban puszta földek mivelésével, ige hirdetéssel, gyermekek oktatásával s tudományok és müvészetek ápolásával foglalkoztak, s e tekintetben a középkor s különösen a népvándorlás zivatarai között, a müveltség fentartása s az irodalmi emlékek megmentése által, az egyház és a müvelődés ügyének kitünő szolgálatot tettek. — Ezen szerzetesi rend, mely alapitójáról Benedictin vagy Bencés rendnek neveztetik, csak hamar szétterjedt nyugoti Európa több országaiban.

33. §. Isteni tisztelet. Egyházi szokások s rendtartások.

Az üldözések megszünte s a keresztyén egyháznak államegyházzá emelkedése következtében megváltozott, sőt elenyészett az apostoli kor s első századok isteni tiszteletének, egyházi szokásainak és szertartásainak nemes egyszerüsége is. A pogány néptömegek, melyek nem meggyőződésből léptek, hanem igen sokszor erőszakkal hajtattak az egyház kebelébe, behozták ide s épen az isteni tisztelet mezejére is a pogány nézeteket, babonát és müvészetet.

Az igehirdetés, keleten folyvást az isteni tisztelet főrészének tartatott ugyan, de a szónoki előadásra s a szinészi hatásra volt fektetve a fősuly, s a templomi hallgatók, sokszor tapsolással s kendőik lobogtatásával nyilvánitották tetszésüket a müvészi egyházi szónok iránt. Nyugoton már háttérbe szoritották a szertartások az igehirdetést, a mely legtöbbször csak rövid szózatokból állott. Ugyancsak a szertartások előtérbe nyomulása, s a számos ünnepek láncolatából kiképződött egyházi év hozta azt magával, hogy a szent

irás folyton folyó magyarázása megszünt, hanem az egyes kiszakasztott alkalmi részek, vagyis perikopák szerénti igehirdetés jött divatba.[1]) A mult korszak egyhangu és müvészietlen éneklése helyett, világias, müvészi s különösen keleten szinházias jellemü dallamok jöttek szokásba, melyeknek nyugoton mérsékelt és izletes képviselője s terjesztője Ambrus májlándi püspök vala. Az éneklés ezen elvilágiasodásának, a 6-dik század vége táján Nagy Gergely római püspök állott ellene, s behozta és elterjesztette a róla nevezett lassu, nehézkes s minden müvészi érték nélküli, hatástalan éneklési módot. Az egész gyülekezet közös éneklése megszünt, s csak a papok zártkörü chorusa énekelt.

Az urvacsorája ezen korszakban már, rendszerént nem minden vasárnap, hanem csak a főbb innepeken volt kiszolgáltatva. Az áldozat és átváltozás eszméje mutatkozni kezdett s divatba jött kiszolgáltatni, vagy csak a papoknak magoknak felvenni az urvacsoráját, a holtak idvességének eszközlése és a természeti csapások elháritása végett is. Az egy szin alatti azaz csupán kenyérreli urvacsorája azonban, ezen korszakban még merő eretnekségnek tartatott. Az agapék, melyek a 2-dik század után az isteni tisztelettől elkülönzötten, csupán a szegények étkezésévé lesülyedve állottak fen, a 4-dik század után lassanként megszüntek.

A keresztség, melynek felvételét sokan még most is éltök végére halaszták, s melyet rendszerént oktatás és hitvallás előzött meg, most már számos oda nem tartozó szertartásokkal vegyittetett. Ilyenek valának: ördögüzés, előbb nyugot majd kelet felé fordulás, az első a pogányságot s annak elhagyását, a második a keresztyénség felvételét jelképezvén; továbbá a kéznek főre tétele, s az olajjal való megkenés, mely azonban nyugoton mint csupán a püspök által kiszolgáltatható sacramentom, confirmatio-név alatt önállóságra emeltetett. A házasságkötések már egyházi

[1]) Περικοπτειν = körülmetszeni, elmetszeni.

szertartások kiséretében történtek; a mennyegzői koszoruk s más efélékkel való félékesitések azonban, mint pogány szokások darab ideig ellentmondásra találtak. Egyházi szertartásokká lettek a temetések is. Közös balsors s csapások idején s azok elháritása végett már az 5-dik században ünnepélyes egyházi járdalatokkal, processiokkal találkozunk. Az ugynevezett szent földre való búcsújárások Nagy Konstantin anyjának nyomain, általánosan divatba jöttek s üdv érdemlőknek tartattak. A képek a magánházakból a templomokba jutottak, s a 6-dik században már térdre borultak azok előtt, sőt kiváló mértékben tisztelték is, mint olyanokat, melyekről azt hitték, hogy azok csudákat tehetnek, betegeket gyógyithatnak és holtakat feltámaszthatnak stb. Ugyan ily tisztelet tárgyai valának az ugynevezett szentek és vértanuk testének vagy ruháinak maradványai az ereklyék is. Ezekkel sokan jövedelmes kereskedést üztek, ugyhogy ez ellen, már 386-ban Justinián császárnak egyenes parancsot kellett kiadni, a minek azonban nem sok sikere lett.

A vasárnapon kivül, melyet mint láttuk, már maga Nagy Konstantin különösen kiemelt, megülték még ez időszakban a következő ünnepeket: a karácsonyt, dec. 25-kén, és pedig először Rómában 350 körül; a husvétot, mely a 325-diki nicaeai egyetemes zsinat határozata következtében, ezentul a tavasz kezdetet követő holdtölte utáni vasárnapra esett, s melynek csillagászati kiszámitása s kitüzése az alexandriai püspökre bizatott, minthogy ez időben már az alexandriai iskolában a csillagászat is különösen virágzott;[1]) továbbá a pünköstöt, husvét után 50 nappal; az epiphániát, a keleti egyházban Krisztus bemerittetésének a nyugotiban pedig a keleti bölcsek általi imádtatásának emlékére; Keresztelő János születése napját junius 24-kén; Péter és Pál halála napját, különösen Rómában,

[1]) A husvétnak csillagászatilag kiszámitott és kitüzött napját, az alexandriai püspök, évenként jó előre, egy körlevélben szokta volt közölni, melyben egyszersmind a fenforgott egyházi korkérdések is, tudományosan fejtegettettek. — Némi első zsengéje az egyházi folyóiratnak!

junius 29-kén; a kereszt felemeltetésének napját különösen keleten sept. 14-kén, annak emlékére, hogy Heráclius császár, midőn 628-ban Jeruzsálemet a mahumedánoktól visszafoglalta, ott, állitólag a Krisztus keresztjét megtalálta. Mindezeken felül ültek még számos ünnepeket különbféle vértanuk és szentek főként pedig Mária tiszteletére, a ki ezen korszakban már istent-szülőnek és az ég királynéjának kezdett tartatni s igy a régi államvallás istenei, istennői és fél istenei már meglehetősen helyettesitve valának.

A templomok, melyek ezen korszakban már az épitészet és müvészetek minden lehető pompájával elláttattak, a gyülekezetet alkotó három rendhez képest három főosztályból állottak: az első osztályban vagy előcsarnokban a keresztséget felvenni készülő katekhumenusok állottak; a második és főosztály, mely alkatánál vagy jelvi jelentőségénél fogva a templom hajójának neveztetett, [1]) a már megkeresztelt hivek helye volt; a harmadik és pedig elkülönzött s emelt helyen lévő osztály, magának a papirendnek volt fentartva. Itt állott az oltár és a püspök kitünő széke; innen hirdettetett az ige is, mert a mai szószékek, csak a következő korszakban kezdenek feltünni.

Mindezekhez járultak még: a papok nőtlensége, melyet már zsinatok kezdének sürgetni sőt elhatározni, külön forma ruhája, és tonsurája, mely a szerzetes életből vétetett által; továbbá a gyertyák, a füstölés, harangok, orgonák, templomi zene s több efélék, melyeknek az apostoli korban s az első századokban még hirök sem vala. [2])

---

[1]) Alkatánál fogva, mert hosszukás volt; — jelvi vagy symbolicus jelentőségénél fogva, mert az egyház, gyakorta hasonlittatott a hajóhoz, t. i. a tengeren hánykódó, viharban küzdö hajóhoz.

[2]) A tonsura latin nevezet, jelenti a hajnak a fö hátsó tetejéről kerek téren való lenyiratását. A 398-diki kárthágói zsinat még határozottan megtiltja a papoknak a haj és szakáll lenyirását. Hieronymus illetlennek nyilvánitja azt, hogy a pap haja leborotváltassék, mert ekkor — ugymond — a pogány istenek, nev. Isis és Serapis papjaihoz lesz hasonló. — Az ötödik században a szerzetesek, bünbánat jeléül kezdették fejöket egészen kopaszra nyirni. Ezektől jött át a pa-

34. §. A visszaélések ellen feltámadt ellenzék. — Nagy vita és harc a képek felett.

Az isteni tisztelet s egyházi szertartások mezejére becsuszott visszaélések és ferde szokások ellen, már a 4-dik század közepén tekintélyes szózatok kezdettek emelkedni. Legfőbb ellenzőkül Rómából **Helvidius** világi egyént, **Jovinianus** szerzetest s a spanyol földről **Vigilántius** presbytert emliti fel a történelem. Az ellenzés azonban sem a népre, sem az egyház főnökeire nem gyakorolhatott reformáló hatást s egészen és minden nyom nélkül elenyészett volna, ha e korszak végén, különösen a **képek tisztelete** ügyében, maga a byzánti államkormány nem vette volna azt kezébe.

A keleti császárok egyik legerélyesbike **Isauriai Leo**, előbb a képeket csak magasabbra akasztatta, hogy a nép ne csókolgathassa azokat, 726-ban pedig már határozott irtóparancsot bocsátott ki azok ellen, ugy látszik, nem csupán a visszaélések miatt, hanem oly célból is, hogy a képeket szen-

pokhoz, mégpedig eleinte különböző alakban, mignem végre, a ma is divatban levő alak állapittatott meg, melyszerint, a fön megmaradt haj, koszoru alakot mutat, s épen ezért a tonsura, neveztetik **corona**-nak is, célozván, mint mondják, a Krisztus tövis koronájára. — A **gyertyák, füstölés és templomi zene** részint az ó szövetségi, részint a pogány szertartások mezejéről vétettek át. — A **harangnak** egyházi használata, egészen keresztyén találmány és szokás. Nem fordul az elő sem zsidóknál, sem pogányoknál, sem mahumedánoknál. — Alaptalan vélemény az, hogy a harang Nolából, Campaniaból vette volna eredetét. — Valószinü, hogy előbb a zárdákban, majd az egyházközségekben is, **csengettyű** szóval gyüjtettek össze a tagok, az előbb használatban volt futár — **cursor** és kürt vagy trombita — **tuba**, helyett. — A mai forma harangok egyházi használata csak a 7-dik század elején tünik fel, s nagyobb elterjedést Nagy Károly korában nyert. — Az **orgonának**, mint hangszernek eredete, megelőzi a keresztyénség korát. — Irják, hogy Konstantin Kopronym byzanti császár 757-ben ajándékozott egy orgonát Pipin francia királynak, de ez, egyházi célra nem használtatott még; hanem a mit már Nagy Károly, ugyancsak Konstantinápolyból Mihály császártól kapott, az, az aacheni dómban (domus Dei, főtemplom, püspöki vagy érseki székes templom) felállittatott. — Az orgonákkal későbben igen sok visszaélés történt, ugyhogy, még a tridenti zsinaton is, egy igen kemény inditvány, az orgonáknak a templomokbóli teljes eltávolitását sürgette. Rómában, a pápai palota templomában mai napig sincs orgona, miként nincs az egész keleti egyházban sem. — A szigoru reformátusok századokon keresztül nem szenvedhették.

vedélyesen gyülölő mahumedánoknak és zsidóknak, a keresztyén egyházba való lépést megkönnyitse. Törekvése azonban a konstántinápolyi pátriárkának, a szerzeteseknek és a néptömegnek rajongó ellentállása miatt meghiusult; sőt egy Kosmas nevü, népizgató kalandor, császárrá kiáltatván ki magát, a néptömeg éléh Leo ellen indult; de ezáltal legyőzetett és életével lakolt. Leo tehát 730-ban, egy második parancsot bocsát ki, mely szerént a képeket a templomokból kérlelhetetlenül el kellett távolitni, s most már megkezdődött a katonai hatalom által végzett dühös képrombolás. Az e miatt ismételve feltámadt néplázongások, vérengző fegyverrel fojtattak el. Leo fija és utóda V. Konstántin, még erélyesebben hozzá látott a képek kiirtásához, s e végre egy egyetemes zsinatot is tartatott, 754-ben Konstántinápolyban. E zsinaton keleti pátriárcha nem lehetett jelen egy seni, minthogy a konstántinápolyi pátriárchai szék épen üresen volt, a többi pátriárchák pedig már a saracénok hatalma alatt állottak, s Róma szántszándékból nem képviseltette magát, minthogy a képek ellenségeit már az egyházból is kirekesztette. A jelen volt 350 püspök azonban, csakugyan átkot mondott mindazokra, kik bármiféle módon Krisztust kiábrázolni merészlik, s mindennemü képtiszteletet határozottan kárhoztatott és megtiltott. Ezen határozat szigoruan végre is hajtatott; de az ügy egészen megfordult IV-dik Leo császár nejének, majd özvegyének Irénének uralkodása alatt, ki a képeknek határozott barátja vala. A 786-ban tartott konstántinápolyi zsinatot, mely által Iréne a képek visszahozatalát eszközölni akarta, szétkergette ugyan a császári testőrség; de a következő évben, tehát 787-ben Nicaeában tartott egyetemes zsinat, csakugyan megsemmisitette a 754-diki képromboló végzést; visszahozta a képeket s megállapitotta azok tiszteletét.[1]) A viszály azonban nem szünt meg vég-

[1]) A szent képek irányában csak üdvözlés és tisztelet, ασπαςμος και τιμητικη προσκυνησις helyeseltetett, s ettől megkülönböztették az egyedül Isten iránt tartozott valódi imádatot, αληθινη λατρεια. — A viszály folyamán a

képen, sőt a következő évtizedek folyamán, különösen a császári hadsereg részéről folyvást tünnek fel képrombolások; mignem egy század mulva, t. i. 842-ben Theodora császárnő müködése következtében, a konstántinápolyi zsinaton, csakugyan sikerült véglegesen megállapitni a képek tiszteletét s ezután már semmi ellenzés nem tünik föl ez ügyben; s a keleti egyház, az igazhitüség e zsinat által vett győzelmének emlékére ünnepet ül.

35. §. Közerkölcsiség. Egyházi fegyelem.

Az üldözések megszünte, a keresztyénegyház uralkodóvá léte s a valódi meggyőződés nélküli tömegeknek az egyház kebelébe lépése a közerkölcsiségre is káros befolyást gyakorolt. A keresztyén lelkület azon tisztasága, komolysága és szilárdsága, melyet az, az üldözések viharában nyert, s mely által az egyház ellenségein győzelmet vett, most már a nyugalom és uralkodás idején, nagy részben elenyészett, s helyét megszabott modoru külső, szolgai kegyeskedés foglalta el. — A társadalmi élet erkölcsi intézményeire való jótékony befolyását azonban, még e korszakban sem vesztette el a keresztyénség. A törvényhozásban és igazság kiszolgáltatásban a nép szokásokban és családi életben, folyvást látszának nyomai az evangyéliom jótékony hatásának. A humanitás elvei s az emberi jogok, még részesültek bizonyos tiszteletben; a gladiatorok iszonyu s a népélet erkölcstelen játékai, mintszinte a rabszolgaság is szükebb térre szorittattak; — jótékony intézetek emelkedtek; a családi élet értéke tiszteletben részesült, s a házasok végelválása erélyesen korlátoztatott, sőt, tulságig menve, későbben meg is tiltatott.

Az egyházi fegyelem azon komoly szigorusága, mely különösen a 3-dik század folyamán oly határozottan kiképződött és fenállott, ezen korszakban már a megváltozott

---

képek barátai εικονολατραι, ξυλολατραι; — ellenségei pedig εικονομαχοι, εικονοκλασται stb. nevekkel neveztettek.

viszonyokhoz képest tágulni, sőt enyészni kezdett, a mi azonban nem történhetett erős ellentmondások nélkül.

36. §. Viszálkodások s szakadások az egyházi tan mezején.

A jelen korszak kezdetét jellemző nagyszerü és mélyre ható változások, nem maradtak hatás nélkül az egyházi tan állapotjára nézve sem. Az üldözésektől s a pogány tudósok megtámadásaitól megszabadult lelkek, most már csaknem teljes erejökkel az egyházi tan s hitágazatok felé fordultak, fájdalom, az egyház valódi céljának inkább kárára, mint hasznára!

A legtöbb s legfontosabb hitvitázatok, a Krisztus személyének lényege körül forogtak, s a kitünő vitahősök, következők valának:

1. Arius, alexandriai presbyter, ki azt tanitotta, hogy az Istennek fija nem létezett öröktől fogva, hanem teremtetett az Isten által s nem bir az atyával egyenlő isteni méltósággal. Árius ezen tant, nemcsak tudós müvekben s egyházi beszédekben, hanem népszerü versezetekben is terjesztette s egész keleten igen számos követőkre talált. Miután az előidézett vita, több rendbeli békéltetési próbák után is le nem csendesült: Nagy Konstantin rendeletéből, 325-ben, ez ügyben tartatott Nicaeában[1]) egy nagyszerü zsinat, mely a keresztyén egyháznak első egyetemes zsinata. Itt, leginkább a még ifju Athanásius lépett fel győzedelmesen Árius ellen, s szótöbbséggel meg lőn állapitva, hogy a fiu egyenlő lényegü az atyával. A vitát azonban a nicaeai zsinat tekintélye meg nem szüntetheté, s miután a kérdés felett még folyvást zsinatok csatáztak zsinatok ellen, kiképződött mintegy párttöredék a semiáriánismus is, a mely szerint már, a fiu nem egyenlő, hanem hasonló lényegü az atyával.[2]) A

[1]) Nicaea név alatt, több város fordul elő a régi időben. Ez, a melyben az első egyetemes zsinat tartatott, Bythiniának volt egyik tekintélyes városa Kis Ázsiában.

[2]) A fiunak, az atyával való lényeges, lényegbeni egyenlőségét, egységét,

semiárianizmus hívei azonban, végre az orthodox párthoz csatlakoztak a szigoru árianusok legyőzése végett. Ezen vita következtében jött létre a nicaeai és az Athanásiusféle hitvallás.

2. Nestorius konstantinápolyi pátriárcha, tagadta azt, hogy Mária Istent-szülő[1]) volna, s Krisztusban az emberi természetet szigoruan megkülönböztetni akarta az isteni természettől. Nestorius tanai, melyeket különösen Cyrillus alexandriai pátriárcha támadott meg, a 431-ben tartott efezusi egyetemes zsinaton kárhoztatás alá vettettek; de a nestoriánok mindemellett is, mint külön egyházi párt folyvást fentartották magokat.

3. Eutyches konstántinápolyi abbás, a Nestorius tanának ellenzését egészen azon pontig vitte, miszerént azt állitá, hogy Krisztusban a két természet teljesen átvegyült egymásba, vagyis, hogy az emberi természet az isteni természetbe olvadt fel. Ezen nézetét a 449-diki efézusi zsinat, mely a kebelében kifejlett tettleges bántalmazások s ökölharc miatt rablók zsinajának neveztetik, elfogadta, de a 454-diki chálcedoni zsinat visszavetette. Kifejlődött tehát az ugynevezett monophysitai vita, mely több évtizedeken keresztülvonult s melynek eredménye egy önálló monophysitai egyház alapittatása lőn. — A monophysita viszály folytatásának lehet tartani az ugynevezett monotheléti harcot is, a 7-dik század folyamán, mely azon kérdés körül forgott, hogy vajjon a Krisztusban egy akarat volt-e vagy kettő.[2]) A 681-diki konstántinápolyi egyetemes zsinat elkárhoztatta s számüzte a monothelétákat, mint a kik t. i. azt állitották, hogy Krisztus-

egyházi müszóval ugy fejezték ki, hogy ő ʽομοούσιος = egy természetü, egy lényegü az atyával. ὁμος = valamivel egybekötött, valamivel egységes. Οὐσια = természet, lényeg. — Ez volt az orthodoxok álláspontja. — A semiarianismus csak egy betücskében különbözött az igazhitüektől, vagyis, csak egy betücskével toldotta meg azok müszavát, azt mondván, hogy a fiu; ὁμοιουσιος = hasonló természetü az atyához; ὁμοιος = hasonló.

[1]) Egyházi münyelven: Θεοτοκος.

[2]) Θελημα = kivánság, vágy, akarat stb.

ban csak egy akarat volt, s kinyilatkoztatta, hogy Krisztusban két akarat volt ugyan, de egymással a legtökéletesebb összhangzásban.

4. Coelestius és Pelagius britt szerzetesek, az eredendő bünről való tant támadták meg, és azt állitották, hogy az embernek folyvást van arra képessége, hogy idvességét saját erejével megszerezhesse. Ezen tant a 431-diki efézusi zsinat elkárhoztatta; — az irodalom mezején pedig Augustinus támadta meg azt legkeményebben, s azt vitatta, hogy az emberi természet teljesen meg van romolva s idvességünk egyedüli alapja az isteni kegyelem. A két rendszer között mintegy közvetitőül a semipelagianismus fejlődött ki, melynek különösen a franciák között számos követői találkoztak.

5. Donátus, kárthágói püspök a 4-dik század elején, a róla nevezett donatisták pártját hozta létre, mely szigoru egyházi fegyelmet sürgetett, és pedig a szakadásig menő tulzással. Konstántin kemény parancsokat bocsátott ki ezen párt ellen; Augustinus pedig a tudomány fegyverével támadta azt meg, védvén annak szakadási irányzata ellenében az egyház egységét és egyetemességét.

6. Priscillianus, magas rangu, gazdag és tudós spanyol, a 4-dik század második felében, a róla nevezett pártot hozta létre, melynek tanai a gnosticizmus és manicheismus keverékéből állottak. Ezen párt a legkegyetlenebbül üldöztetett s maga Priscillian is 385-ben lefejeztetett. — Ez volt az első vér, mely eretnekség miatt formaszerü törvényes itélet következtében ontatott ki.

Mindezen tanvitáknak, a keresztyén vallástanra nézve megvolt azon jótékony következésük, hogy a szentirás gyökeresebb tanulmányát s a keresztyénség tantételeinek rendszerbe foglalását előmozditották; de másrészről megvolt és folyvást fenáll megmérhetetlen káros következésük is, a menyiben épen a szigoruan megállapitott s kötelező erejü hitformulák vagy symbolumok által elnyomták a tudomány és

lelkiismeret szabadságát, az egyéni szabad vizsgálódást elfojtották, a keresztyénség egyik életélvének a tökélyesbülésnek gátat vetettek, s behozták azon embertelen s evangyéliommal ellenkező elvet, miszerint a megállapitott symbolumoktól eltérő, vagy azokkal ellenkező tanvélemény, erőszakkal fenyitendő, sőt halállal is büntethető.

37. §. Kitünő egyházi tudósok és irók.

Athanásius, ki a nicaeai zsinaton, még mint ifju alexandriai diakon csatázott az Arius tana ellen, néhány hónappal ezután már alexandriai püspökké lett. Hivatalát sok hányattatások s szenvedések között 46 évig folytatta, s meghalt 373-ban, Alexandriában. Több rendbeli müvei vannak az ugynevezett igazhitüség s különösen a Krisztus istenségérőli tan védelmére, melyek neki a Pater Orthodxiae nevet szerzették meg. Irataiból szerkeztették össze a róla Athanásiusinak nevezett hitvallást vagy sýmbolumot, mely az apostoli és nicaeai symbolumokkal együtt, az egész keresztyénség előtt igen nagy tekintélyre emelkedett.

Ambrósius, egy tekintélyes római császári hivatalnok fia Galliában; született 333-ban. Kitünő szónok és jogtudós, majd északi Itáliában császári helytartó, végre májlándi püspök vala, s mint ilyen az igazhitüségnek, de e mellett a tanvélemények iránti szelid türelemnek is kitünő bajnoka. — Ő ugyanis határozottan kárhoztatta a priscilliánisták elleni kegyetlen eljárást, s általában a vallásos kérdéseknek erőszakkal s fegyverrel való eldöntését. — Nagy Theodosius császárt, ki Thessalónikában néhány lázzadó miatt, 7000 embert leöletett, Ambrósius az urasztalához nem bocsátotta addig, mig bünéről az egész nép előtt nyilván és őszintén vallást nem tett, a minek a császár, alá is vetette magát; de teljes felmentést csak akkor nyert, midőn megujitott egy régi törvényt, mely szerént a császár által kimondandó bármely halálos itéletet, csak 30 nap mulva szabad végrehajtani, hogy idő legyen az ügy kellő meggondolására.

Ambrósius volt mint láttuk az énekügynek is egyik reformátora.[1]) Meghalt 397-ben, s hamvai a májlandi templomban nyugosznak.

Augustinus, született Tagastéban, Numidiában, 354-ben. Kegyes anyja Mónika nagy gonddal s keresztyéni szellemben nevelte őt, de sikertelenül, mert a mellett hogy könyelmü és zabolátlan, sőt erkölcstelen életet élt, zaklatott elméje különbféle bölcsészeti rendszerek felé csapongott. Mint az ékes szólás tanitója előbb Rómában, majd Májlandban élt, s itt Ambrósius szónoklatait hallgatva, különösen pedig Pál apostol leveleit tanulmányozva, egészen megváltozott s 387-ben, mint ujjászületett, Ambrósius által megkeresztelteté magát. Egy ideig csendes elvonultságban élt hazájában, majd akaratja ellenére előbb presbyterré, későbben püspökké választatott Hippo-Régiusban, Áfrikában, 395-ben. Ettől fogva majdnem négy évtizeden keresztül, az áfrikai egyházakat az ő szellemének hatalma vezette, mignem 430-ban, meghalt Hippó Régiusban, midőn e várost épen a vandalok ostromolták. Többrendbeli nagy fontosságu theologiai müveket irt, melyek nyugoton a tudomány és egyház sorsára még a reformatio korában is igen nagy befolyással valának.

Chrysostomus (aranyszáju) János, ki e nevet rendrendkivüli ékes szólásaért nyerte, született 347-ben, Antiochiában. Szülei jogi pályára neveltek őt s az ügyvédséget el is érte, de csakhamar elhagyta s lett szerzetessé, majd diakonná és lelkészszé hazájában, 386-ban. Tündöklő ékes szólásával oly nagy hirre tett szert, hogy 398-ban, már a konstantinápolyi püspökségre hivatott meg; a mely hivatallal megkezdődtek életének szenvedései is. — Chrysostomus ugyanis nem volt azon törpe és szolga lelkek közül való, kik a fejedelmi udvarok hibáit elnézik, vagy épen szépitik. Ő szólott bátran a maga meggyőződése szerint, minden világi

[1]) Ambrosius szerzeményének tartják azon éneket is, mely dicséreteink között, jelenleg a 229. szám alatt áll: Téged Ur Isten, mi keresztyének dicsérünk és áldunk, Atya, Fiu és Szent Léleknek vallunk. stb. Te Deum laudamus, te Deum confitemur stb.

tekintet és félelem nélkül. 403-ban bizonyos tévelygésekkel vádoltatván, elitéltetett és számüzetett; de a nép nagy lázzadással pártjára állott, s ő nehány nap mulva diadallal visszavitetett Konstantinápolyba. Egy év mulva ismét számüzetett Arméniába, s minden próba, mit tisztelői kiszabaditására tettek, még sulyosbitotta helyzetét. Egyik helyről a másikra kergettetett. Végre elérte szenvedésekkel teljes pályájának végét, s meghalt Pontus-ban, Komána városától nem messze, 407-ben. Három évtized mulva diadalünnepélylyel vitették hamvai Konstantinápolyba.

Hieronymus, született 330-ban, Dalmátia és Pannónia között Stridonban. A latin és hellen nyelvben kitünő alapos oktatást nyert. Előbb szerzetes, majd Antiochiában lelkész, s ezután Damasus római püspök mellett titkár volt. Több országokat beutazott, végre Betlehemben egy zárdát alapitott s meghalt mint annak abbása 420-ban. Nagy hirre tett szert a szent irásnak általa az eredeti szövegből készitett latin forditásával. Ez a forditás az, mely a római katholika egyház kebelében Vulgata név alatt mai napig használatban van s köztekintélylyel bir.

38. §. A keleti és nyugoti egyházak közötti szakadás jelenségei.

A keleti és nyugoti, vagyis görög és latin egyházak, ezen korszak folyamán egy ideig testvéri egyetértéssel müködtek a keresztyénség közjava érdekében. Az első nagyobb meghasonlás azon kérdés felett történt, hogy vajjon a Szentlélek csak az atyától származik-e, vagy a fiutól is? A nyugoti egyház, a 6-dik század végén, zsinati határozatok következtében, a symbolumokba is felvette azon kifejezést, hogy a szent lélek a fiutól is származik,[1]) s ezt a 809-diki aacheni zsinat szinte megállapitotta;[2]) a keleti egyház pedig

[1]) „Credo in spiritum sanctum, qui procedit a filioque."

[2]) Aachen, ma a porosz alsó rajnai tartományban; hajdan a frank birodalomhoz tartozott.

mindezt a symbolumok meghamisitásának tartotta. — A meghasonlás másik főpontja a 692-diki konstantinápolyi zsinatból vette eredetét. Ezen zsinatban nevezetesen, az egyetemes értékü egyházi törvények kijelöltetvén, e tekintetben a római határozványok[1]) figyelembe nem vétettek; keletre nézve a konstantinápolyi pátriárcha épen ugy első rangunak nyilvánittatott, mint a római püspök nyugotra nézve; a diakonoknak és presbytereknek a házasság megengedtetett stb. stb. A jelen volt pápai követek aláirtak ugyan ezen végzéseknek; de a római pápák nem ösmerték el azokat. Le voltak tehát téve alapjai a két egyház közötti szakadásnak, mely nem sokára csakugyan teljesen bevégezve lőn.

39. §. A muhamedánizmus.

A bel életében folytonos tanviták és különbféle meghasonlások által zaklatott s a nyugotiak által folyvást háttérbe szoritott keleti egyházat, kivülről is nagy vész érte ezen időszakban, a muhamedánizmus hatalmas előnyomulása és terjedése által.

Abdul-Kasem-Muhamed, született 571-ben, Mekkában, Arábiában, és pedig egy oly ősi család kebeléből, melynek örökségül nyert joga és tiszte vala az arabok egyik

[1]) Epistolae decretales. — Az egyházjog főbb forrásai ezen korban a következők valának: 1. az egyetemes zsinatok végzései; 2. tekintélyesebb részletes zsinatok végzései; 3. a történelmi tekintetben hibásan ugynevezett apostoli kánonok, — constitutiones apostolorum, — melyek a 3-dik század végén s a negyedik elején jöttek létre; — 4. a kánonszerü levelek — epistolae canonicae, — különösen az apostoli alapittatás tekintélyével birö gyülekezetek püspökeinek válaszoló levelei, a hozzájok intézett egyházjogi kérdésekre; — a római püspökök ily válaszai, epistolae decretales nevet viseltek; — 5. a császárok egyházjogi ügyekre vanatkozó törvényei; — Theodosian és Justiniánféle codexek, — az előbbi 440 tájáról, az utóbbi egy századdal későbben. — Keleten, az egyházi életre vonatkozó törvények első tárgyrendszerinti öszveszedője Scholasticus János konstantinápolyi patriarcha; kinek nyomaiba lépett későbben Balsamon Tódor. Nyugoton, e tekintetben Dionysius Exiguust (római szerzetes a 6-dik században) illeti a dicsőség, a ki az egyházi törvényeket, s ezek között különösen a pápai decretalisokat, oly teljes gyüjteményben állitotta öszve, mely minden korábbi gyüjteményeket felyül mult. Ezen Dénes volt a Krisztus születése idejének, s ez által a keresztyén időszámlálásnak is első megállapitója. Ezen időszámlálást állami tekiutélylyel Nagy Károly vette be legelőbb, mert az ő kora előtt még, nem a Krisztus születésétől számitották ám, magok a keresztyének sem az éveket.

szentségének a Kaabanak[1]) hü megőrzése. Korán árvaságra maradván, pásztorkodással s kereskedéssel töltötte idejét. Későbben egy gazdag özvegyet vett nőül s kereskedelmi utaiban a keresztyén, zsidó és pogány vallásokat közelebbről megismerni tanulta. Gazdagságánál s családi viszonyainál fogva, nagy tekintélyre emelkedett, ugyhogy ő lett saját törzsének főnökévé. Majd az emberektől elvonulva, egy barlangban élt Mekka mellett, vallásos elmélkedésekbe merülve. 611-ben, tehát 40 éves korában kezdett el egy uj vallást hirdetni, melyről azt állitá, hogy rendkivüli isteni kijelentés által jutott annak birtokába, s melynek mint a zsidó, keresztyén és pogány vallások sajátságos vegyitékének, főtételei röviden ide mennek ki: Csak egy Isten van, Allah,[2]) és Muhamed annak prófétája; — a zsidó és keresztyén vallás is isteni kijelentés eredménye; — Mózes és Jézus szinte próféták; minden ember sorsa kérlelhetetlen végzés által van elhatározva; könyörgés, bőjtölés és alamizsnálkodás főfőerények, de mind ennél nagyobb s egyenesen örök boldogságra vezérel: harcolni a hitért, s megölni annak ellenségeit. Mosódások, körülmetélkedés, búcsújárás, bortól s szerencsejátékoktól való megtartózkodás s több efélék szinte alkatrészei a muhamedanizmusnak, melynek tantételei és szabályai, Muhamed halála után a Koránba[3]) szedettek össze. Muhamed mindjárt kezdetben azt nyilvánitotta ugyan, hogy az ő vallása az egész földön tüzzel vassal szétterjesztendő; először azonban mégis saját nemzetsége körében lépett fel, majd szülő városának Mekkának lakosait igyekezett megnyerni, de ezek nem hittek neki, sőt nyilt harcban törtek ki ellene, ugyhogy ő futni kényszerült Medinába, 622-ben, julius 15-kén, s ez ai nap az, a melytől mai napig a Muhamedánok az éveket szám-

---

[1]) Az arabok, mint tudva van, Ábrahámtól származtatják magukat. — A Kaaba, az arab vallásos hagyomány szerint, azon óltárkő, a melyen Ábrahám Izsákot megáldozni akarta. E néven neveztetett aztán, maga azon mekkai templom is, melyben a Kaaba őriztetett.

[2]) Allah, jelenti az egyedül imádandót, az igaz Istent.

[3]) Korán, Al Korán, anyi mint: az olvasmány, a könyv. — Le van forditva minden müvelt nyelvre s épen magyarra is.

lálják.[1]) Medinában, melynek lakosai Mekkának a legdühösebb ellenségei valának, csakhamar igen sok követőkre talált s fejedelmi és papi méltóságra emelkedett Muhamed, s egy sereg élén Mekka ellen nyomult s reá kényszerité arra az uj vallást, melyet egyszerüen Izlamnak, azaz hitnek nevezett. Ezután meghóditá egész Arábiát, s további hóditásainak küszöbén, meghalt Mekkában, 632-ben, mint mondják, lassu méreg által, melyet oly célból adtak neki, hogy prófétai erejét megpróbálják.

Muhamed halálával nem lettek semmivé az ő merész tervei, sőt utódai a chalifák[2]) uj erővel s határtalan rajongással fogtak azoknak kiviteléhez. — A harcos muhamedán arabok, már 639-ben meghóditották Palesztinát és Syriát, s ezekkel együtt Jéruzsálemet is, 640-ben Egyiptom, 651-ben Persia felett terjesztették ki fegyverük és vallásuk uralmát; — majd, meghóditották Afrika északi partjait, 711-ben pedig Spanyolországot is, a honnan a francia földre vonultak, s annak már nagy részét elfoglalták, midőn 732-ben Martel Károly által Poitiersnél[3]) visszaverettek. Több izben megkisértett előnyomulásaiknak Nagy Károly vetett hatalmas gátakat; de Spanyolország déli részéből századokon keresztül sem lehetett őket kiszoritani. — Hatalmukat kelet felé is folyvást terjeszteni akarván, két izben vették kemény ostrom alá Konstantinápolyt; de ez időszakban még, sikeretlenül. A keleti egyház pátriárchái közül az alexandriai, antiochiai és jeruzsálemi már muhamedán uralom alatt nyögtek. A csak névvel keresztyének seregestől állottak az Izlám zászlói alá, s kik hitök mellett megmaradtak, mindenféle sanyargatások között, bizonyos fejadó fizetése mellett türettek.

„Muhamed védelmezte Jézust a keresztyének ba-

[1]) Ezen futás neveztetik arabul Hedschranak, melyet csak franciáson irnak hegira-nak.

[2]) Chalifa, jelent utódot, helytartót, t. i. Muhamed utódát, helytartóját. E néven neveztetnek a muhamedánok fönökei, az ozmán szultánok.

[3]) Poitiers, — Limonum, — Franciaországban, Orleans tartományban.

bonás és bálványozó imádása ellen, s a muhamedán hagyomány szerint, Jézus mint utolsó chalifa fog visszajőni a földre. A keresztyén apologéták pedig a muhamedánok ellenében, Krisztus istenségét s azon hittani tételt védelmezték, mely szerint Isten, nem szerzője a világban levő gonosznak. Az Izlám hivei azonban mindezekre csak fegyverrel feleltek.“ Hase.

40. §. Nagy Károly.

Azon államok között, melyek a 476-ban összeomlott nyugoti római birodalom romjain, s a népvándorlások megszüntével létrejöttek, mind általában Európa, mind különösen az egyház sorsára nézve, kétségen kivül a legnagyobb befolyású volt a frank birodalom, az ugynevezett Karolingek dynastiája alatt. Már a merovingek[1]) dynastiája is, mely Clodvig ólta, 486. mint keresztyén uralkodott Francia-ország felett, szoros egybeköttetésben állott Rómával s annak püspökeivel, a mennyiben a keresztyénséget nem az elterjedt arianizmus, hanem a nyugoti orthodoxia értelmében vette be és terjesztette, s a Róma érdekében müködő Bonifácot különösen pártfogolta. A merovingek dynastiájának azonban 752-ben vége lett. Ekor ugyanis az utolsó meroving, III. Childerich, Pipin által a trónról leszoríttatván, a királyi koronát barát csuklyával cserélte fel. Mind ez pedig történt Zakariás római püspök közremüködésével, vagy helybenhagyásával, a ki nem vonogatta magát, az elkövetett trónrablást Pipin királylyá felkenetése által is szentesiteni, s igy a karolingek dynastiájának megalapitásában hatályosan közremüködni.

Pipin nem volt háládatlan a római püspökség iránt, s viszontszolgálatát nem sokára tettleg megmutatta. Midőn ugyanis Olaszországnak azon részét, mely Exarchatus

[1]) A merovingek neve ered Merovigtól, vagy Merovaeustól, ki 448-ban lett a frankok fejedelme, s kinek egyik utóda volt, a keresztyénségre lépett Chlodvig is.

név alatt[1]) a keleti császárok felsősége alatt állott s melyhez tartozott Róma is, a longobárdok nagy részben meghóditották s már Rómát is haddal fenyegették: ekkor Zachariás utóda II-dik István római püspök, szent Péter nevében Pipint hivta segitségül a longobárdok elüzésére. Pipin meg is jelent, s a longobárdokat több csatában megverte és elüzte. Az eként megszabaditott Exarchátust pedig a római püspökségnek ajándékozta; mert a frankok, ugymond, nem a görögökért, hanem szent Péterért s ön lelkük idvességeért ontották véröket. — Ez történt 754 és 755-ben, s itt van eredete az ugynevezett egyházi államnak és a pápa világi hatalmának.

Pipin fia Nagy Károly, ki 768-ban lépett trónra, a római püspökség iránti kegyeletben is hü utóda volt atyjának. Midőn ugyanis a longobárdok, ismét fenyegették Rómát, I-ső Hadrián római püspök Nagy Károlyt hivta segitségül, a ki a longobárdokat most már teljesen és végképen legyőzvén, magát 774-ben az ugynevezett vaskoronával[2]) Itália királyává koronáztatta, s e mellett atyjának a római püspökség számára tett adományozását megerősitette s ez által a

[1]) A nepvándorlások folyama alatt nagyon változó sorsa volt Rómának. — I. Leo püspök Etele elötti könyörgése, megmentette e várost, a chalonsi csatamezőről visszafele vonuló hunnok dulásától. De a vandalok már elpusztitották azt, és semmivé tették az ott egybegyüjtve volt müremekeket, s ezek közt a jeruzsálemi templomnak Titus által Rómába vitt kincseit is, melyeket többekkel együtt, a vandalok hajókra raktak, de a hajók, egy viharban elsüjjedének. — Odoaker-nek, a herulok s más vándor népek vezérének jutott azon, már ólcsó dicsőség, hogy az utolsó nyugoti császár fiucskát, ki, elég jellemzően Romulus Augustulus nevet viselt, thrónjáról lebillentse, 476. Odoaker után csakhamar, nevezetesen 493-ban, a keleti góthok lettek Itália uraivá. Ezeket viszont, Belizar és Narses, I. Justinian keleti császár hadvezérei szoritották ki, és Itáliát s ezzel együtt épen Rómát és vidékét is. a keleti császárság uralma alá hóditották. Ez időből veszi eredetét az Exarchatus. Ἔξαρχος = kezdő, első, kitünő, fönök stb. E néven neveztetett a keleti vagy görög császár azon helytartója, ki különösen közép Itália felett, mint helytartó uralkodott. Az exarchatus pedig, az exarcha kormányzása alatt állott tartományokat jelentette. Az exarcha székhelye Ravenna volt.

[2]) Az ugynevezett vaskorona 593-ban készült az itáliai királyok számára. Vasnak csak anyiban neveztetik, a menyiben a különben aranyból készült és drága kövekkel rakott korona belsejében, valóban egy vas lemez karika is volt, melyről a későbbi eredetü hagyomány azt állitotta, hogy az Krisztus keresztfájának egyik szegéből kovácsoltatott. Napoleon hozta létre, 1805-ben, Itália királyává lett koronáztatása után, az ugynevezett vaskorona rendet és annak vitézeit, kik aztán az ő bukása után, a felső Itália felett uralkodott dynastia kegyéből is folyvást szerepeltek.

római szék és a frank királyok érdekeit még szorosabban összekapcsolta.

A római püspökség viszont szolgálata is nem sokára fényesen nyilvánult Nagy Károly irányában. — III-dik Leo római püspök hivására, bizonyos viszályos ügy elintézése végett, megjelenik Nagy Károly Rómában, a 800-dik évben, s az ügyet a pápa részére dönti el. Épen Karácson ünnepe következett, s Nagy Károly az isteni tiszteleten a főoltárral szemben foglal helyet; s im a pápa ünnepélyes léptekkel közeledik felé, s fejére egy koronát tesz. A nép örömkiáltásokban tört ki, s Nagy Károlyt mint egy uj Konstantint, mint római Imperatort, és Augustust üdvözölte, életet és győzedelmet kivánván neki.[1]) Nagy Károly előbb szerényen vonogatni látszott magát a rendkivüli megtiszteltetéstől; de a koronát s a római birodalmi császári cimet azért még is megtartotta, s a pápai széknek most már meg is nagyobbitott világi birtokaira nézve, egy adományozási oklevelet tett le az állitólag Péter apostol sirja felett álló főoltárra.

E nap eseménye világ történeti értékü vala. Most már nyugotnak kelettől való elszakadása s mind birodalmi vagy állami, mind egyházi tekintetben teljes önállóságra emelkedése bevégzett tény vala. Nyugot előtt szintugy polgári, mint egyházi tekintetben, egészen uj pálya nyilt, a melyen a római pápák, mint ezentul már világi fejedelmek is, nem is szüntek meg saját érdekökben győzelmesen haladni előre.

Nagy Károly, kinek császári birodalma a Tiszától az átlánti tengerig, s az északi tengertől alsó Olaszországig kiterjedt, s a germán és román népeket magába foglalta, e roppant birodalomban a legnagyobb buzgalommal terjesztette és erősitette a keresztyénséget. Udvarába tekintélyes tudósokat gyüjtött,[2]) a kik iránt, valamint általában a tudomány és

---

[1]) „A cuncto romanorum populo acclamatum est: Carolo Augusto, a Deo coronato, magno et pacifico Imperatori Romanorum, vita et victoria!" — mondja egyik forrás.

[2]) Ilyenek valának: Alcuin, vagy Albin, ki született Angolhonban, s Nagy Károlynak egyházi s tudományos dolgokban jobb keze volt, — több mü-

egyház férfiai iránt, kitünő tisztelettel viseltetett; püspöki és zárdai iskolákat állitott, a szerzetesi rendeket reformálni igyekezett; egyházi beszédek gyakori tartását rendelte, s e végre, hogy a papok tudatlanságán segithessen, egy beszédgyüjteményt készittetett; Róma egyházi szertartásait birodalmának légnagyobb részébe bevitte, a házasságkötést álamtörvényileg egyházi cselekménynyé emelte, s általában elmondható, hogy előtte és utána, századokon keresztül nem volt oly fejedelem, ki a keresztyénséget az államok és népek életével oly szoros és benső kapcsolatba igyekezett volna hozni, mint ő.

Manso. Leben Konstantins. Breslau. 1817.
Burchardt. Konstantin und seine Zeit. Basel. 1853.
Keim. Der Übertritt Konstantins d. Gr. zum Christenthum. Zürich. 1862.
Neander. Kaiser Julian und sein Zeitalter. Leipzig. 1812.
Strauss. Die Romantiker auf d. Thron der Caesaren. Mannheim. 1847.
Auer. Julian der Abtrünnige im Kampfe mit den Kirchenväter seiner Zeit. Wien. 1855.
Beugnot. Histoire de la destruction du Paganisme en Occident. Paris. 1835.
Chastel. Hist. de la destruction du Paganisme dans l' Empire de l Orient. Paris. 1850.
Lasaulx. Der Untergang des Hellenismus. München. 1854.
Lübker. Der Fall des Heidenthums. Schwerin. 1856.
Krafft. Die Kirchengeschichte der germanischen Völker. Berlin. 1854.
Rückert. Kulturgeschichte des deutschen Volkes in der Zeit d. Überganges aus d. Heidenthume in d. Christenthum. Leipzig. 1853.
Waitz. Leben und Lehre des Ulfila. Hannov. 1840.
Besselt. Leben des Ulfilas. Götting. 1860.
Aschbach. Gesch. der Westgothen. Frankfurt. 1827.
Manso. Gesch. d. ostgothischen Reiches. Breslau. 1824.
Möhler. Geschichte d. Mönchthums in der Zeit seiner Entstehung.
Mangold. De monachatus origine et causis. Marburg. 1852.
Callixtus. De conjugio clericorum. ed. Henke. Helmstädt. 1784.
Theiner. Die Einführung d. erzwungenen Ehelosigkeit bei d. christl. Geistlichen und ihre Folgen. Altb. 1828.
Carové. Vollständige Sammlung der Coetlibatgesetze. Frankfurt. 1833.

---

veket irt; meghalt Franciaországban, mint toursi abbás; — Warnefrid, vagy Paulus Diaconus, történetiró; Eginhard, Károly életirója; Pisai Péter és mások.

Hasse. Über die Vereinigung d. geistlichen u. weltlichen Obergewalt im röm. Kirchenstaate. Harlem. 1852.

Maassen. Der Primat d. Bischof zu Rom und die ältesten Patriarchalkirchen. Bonn. 1853.

Stark. Versuch einer Gesch. des Arianismus. Berlin. 1783.

Möhler. Athanasius der Grosse u. seine Zeit. Mainz. 1844.

Baur. Die christl. Lehre v. d. Dreieinigkeit. Tübbing. 1844.

Dorner. Die Lehre v. d. Person Christi. Stuttg. 1845.

Wiggers. Pragmat. Darstellung d. Augustinismus u. Pelagianismus. Berlin. 1821—23.

Bindemann. Der h. Augustin. Berlin. 1844.

Lübkert. De haeresi Priscilliani. Havniae. 1840.

Mnndernach. Geschichte des Priscillianism. Trier. 1851.

Eisenschmidt. Gesch. der Sonn- und Festtage. Leipz. 1793.

Müller. Gesch. d. christlichen Feste. Berlin. 1843.

Ranke. Das kirchliche Perikopensystem. Berlin. 1847.

Cellarius. De sanctorum reliquiis earumque cultu et veneratione. Helmst. 1656.

Jung. De reliquiis et profanis et sacris earumque cultu. Hannoviae. 1783.

Marx. Die Wallfahrten in der kath. Kirche. Trier. 1842.

Springer. Die Baukunst d. christl. Mittelalter. Bonn. 1854.

Schiller. Überblick d. Entwickelungsganges der Kirchenarchitektur. Braunschw. 1856.

Sorg. Geschichte d. christl. Malerei. Regensburg. 1853.

Ribbek. Donatus u. Augustinus, oder d. erste entscheidende Kampf zwischen Separatismus u. Kirche. Elberfeld. 1858.

Schlosser. Geschichte der bilderstürmenden Kaiser. Frankf. 1812.

Marx. Bilderstreit d. byzantin. Kaiser. Trier. 1839.

Maimbourg (Jesuita) Histoire du schisme des Grecs. Paris. 1677

Pitzipios. L' eglise orientale, exposé hist. de sa separation et de sa reunion avec celle de Rome. Paris. 1855.

Weil. Mohammed Leben und Lehre. Stutgard. 1843.

Döllinger. Mohammeds Religion nach ihr. inneren Entwickelung und Einfluss auf d. Leben der Völker. Regensb. 1838.

Sprenger. Das Leben und. d. Lehre Mohammeds. Berlin. 1861.

Nöldeke. Geschichte d. Korans. Göttingen. 1860.

Eginhardus. Vita et gesta Caroli, cognamento Magni Coloniae. 1521. Későbben is különböző helyeken, több izben.

Capefigue. Charlemagne. Pàris. 1840.

N i s a r d. Histoire de Charlemagne. Paris. 1843.
G a g e r n. Carl der Grosse. Darmstadt. 1845.
S p o t s c h i l. Carl der Grosse. Braunschweig. 1846.
P f a f f Leben u. Wirken des heiligen Winfried Bonifacius. Coblenz. 1835.
W a i t z m a n n. Bonifacius d. Heilige. Dilling. 1840,
S e i t e r s. Bonifacius der Apostel der Deutschen. Mainz. 1845.

HARMADIK KORSZAK.

NAGY KÁROLY HALÁLÁTÓL A REFORMATIOIG.

A PÁPAI HATALOM URALMA S AZ EGYHÁZ NAGY ROMLÁSA.

814—1517.

41. §. Az egyház terjedése.

E korszak kezdetén, a keleti és nyugoti császárságok s a britt föld lakói, már csaknem kivétel nélkül a keresztyén egyház kebeléhez tartoztak; de Ázsia nagy része, Afrika északi partjai, és Spanyolország lakosai már muhamedán hatalom alatt nyögtek s e pontokon a keresztyénség, inkább fogyóban, mint nevekedőben volt. E mellett az északi és a szláv népek roppant tömege, még folyvást a pogányságnak hódolt. Ezen népek között a téritők buzgósága, a keresztyén fejedelmek tekintélye, a keresztyén népek müveltsége és hatalma s gyakran a fejedelmek s főurak házassági viszonyai által gyámolittatva, nagy előhaladást szerzett a keresztyénségnek.

Azon tekintélyesebb népek, melyek e korszakban a keresztyénséget felvették, a következők valának:

a) A skándináv népek.[1])

A dánok elüzött királya Harald, Nagy Károly fijánál Kegyes Lajos császárnál keresvén védelmet s pártfogást, 826-ban, Mainzban, a kiséretében levő lovagokkal együtt megkeresztelkedett.[2]) A hazájába visszatérő Harál-

[1]) Skandinavia, az északeurópai felszigetet jelenti, mely Dániát, Norvégiát és Svéciát foglalja magába; — skandináv népek ezen országok lakosai.

[2]) E lovagok egyike, midőn a katekhumen öltönyt átveendő vala, igy szólott a császárhoz: „Én már huszszor keresztelkedtem meg, s mindannyiszor

dot s társait Ansgar francia szerzetes kisérte, oly szándékkal, hogy az egész dán népet megnyerje a keresztyénségnek. E végre iskolát alapitott, a melyben a dánok számára nemzeti téritők képeztessenek; de már 827-ben, midőn Harald ujból elüzetett, félben szakadt buzgó müködése. — 829-ben követek jöttek Svéciából kegyes Lajos császárhoz s téritőket kértek ő tőle. Ansgar tehát több társaival együtt a pogány svédek közzé ment s roppant akadályok és küzdelmek között is győzelemmel terjesztette az evangyéliomot. Az északi missio támogatására alapitotta kegyes Lajos 833-ban a hamburgi érsekséget, de a mely a normannok által nem sokára elpusztittatván, Ansgar egy időre ezen támasztól is megfosztatott. Nemsokára azonban I. Miklós pápa és Lajos császár, a brémaival egyesitett hamburgi érsekséget ujból felállitották, s Ansgart abba visszahelyezték; a ki is az általa képzett számos s legnagyobb részben nemzeti téritőket, Dánia és Svécia minden tájékaira szétküldötte; templomokat, zárdákat, iskolákat épittetett, rabszolgákat, hadi foglyokat megszabaditott, s azokat téritőkké képezte. Ő maga, érseki vagyona s méltósága mellett is, kenyérrel és vizzel táplálkozva, minden általa megtakarithatott vagyont, az egyház terjedésének előmozditására forditott. Meghalt 865-ben, Hamburgban, természetes halállal, noha folyvást a legnagyobb vágygyal ohajtotta s kereste a vértanui koszorut. Ansgar müködése éltal a skándináv népeknél nem volt még teljesen befejezve a keresztyén egyház megalapittatása. A X-dik és XI-dik századok folyamán, igen erős kitörései tünnek fel a pogányságnak; s Dániában Nagy Kanut király 1035-ben, s Svéciában Inge király 1075-ben, s Norvégiában Olaw 1038 táján s későbben szilárditották meg a keresztyénséget.

Az emlitett északi népektől jutott a keresztyénség Izland és Grönland szigetekre is. Izlandban a XI-dik szá-

---

egy szép, fehér keresztségi öltönyt kaptam; de az ilyen szürke zsák mint ez itt, csürhésnek tán jó lenne, de nem egy hadfinak, mint én vagyok." — Jellemző vonás, ezen kor téritési történeteiből!

zad elején már az egész nép a keresztyénséget követte; Grönlandban ugyan azon század közepén püspökség állott. Három századdal későbben az óriási jégtorlatok miatt minden egybeköttetés félbe szakadt a két sziget és Európa között s midőn későbben a két szigetet európaiak ismét megláthatták, az egykori keresztyénségnek ott már semmi nyomait nem vették észre.

b) Bolgárok, morvák, csehek.

A bolgárok, morvák és csehek keresztyénségre térése, Cyrillus és Methodius görög keleti szerzetesek buzgó müködésének eredménye. Ezek, téritési céljaik biztosabb elérhetése végett megtanulták a szláv nyelvet, s Cyrill még szláv betü irást is alapitott, s e nyelvre a szentirás nagy részét leforditotta.

Téritési müködéseiket a bolgároknál kezdették meg, kik a hun-scytha népcsaládhoz tartoztak; de eredeti nyelvöket elfelejtve, szlávokká lettek, s most Thráciában és Moeziában éltek, mint a görög császárok igen veszélyes, harcias szomszédai. Keresztyén fogoly görögök által már jutottak némi ösmeretére az evangyéliomnak, de annak terjesztőit, folyvást a legkegyetlenebbül üldözték; mignem Bogoris bolgár király nőtestvére, fogolyképen Konstantinápolyba jutván, ott keresztyénné, sőt apácává lett, s megszabadulása után 861, Methódius segélyével, a keresztyénségnek testvérét is megnyerni igyekezett. A két téritő müködése nem volt sikertelen a bolgár királyi udvarnál, s egy nagy éhség, mely állitólag a keresztyének könyörgése következtében mult el s Methodiusnak egy festeménye, mely az utolsó itéletet ábrázolta, szinte megtette a bolgár királyra hatását, [1]) a ki is 863-ban, nem csak maga bevette, hanem alattvalói között is terjesz-

[1]) Methodiust felszólitotta a bolgár király, hogy palotája ékesitése végett készitsen valami festményt, hanem olyat, a mi aztán valóban hatályos legyen. Methodius tehát lefestette az utolsó itéletet, s oly iszonyu módon adta elő az elkárhozottak gyötrelmeit, hogy a jó bolgár király kegyetlenül megijjedvén, tüstént megkereszteltette magát.

tette a keresztyénséget. Hite azonban, nem sokára kemény próbákra tétetett, mert pogányasághoz ragaszkodott alattvalói haddal támadtak fel ellene; de ő hű maradt és győzött. Későbben római téritők is meglátogatták a bolgárokat, kik politikai érdekekből egy ideig csakugyan Rómához csatlakoztak; de későbben ismét visszatértek a keleti egyházhoz.

Cyrillus és Methodius a bolgároktól 863-ban a morvákhoz mentek, kik a byzánti udvarral barátságos viszonyban állottak, s kiknek fejedelme Radizlaw maga hivta őket magához. Itt is nagy sükerrel müködtek, melynek egyik főoka kétségen kivül az volt, mert nemzeti nyelven hirdették a keresztyénséget és szolgáltatták ki a szertartásokat. De a szomszéd német püspökök épen e miatt panaszolták be a két szláv téritőt a római pápa előtt, s azt követelték, hogy az isteni tisztelet mezején, a morváknál is az egyházi, azaz a latin nyelv használtassék. A pápa az élő nyelv érdekében válaszolt s megengedte a morváknak, hogy isteni tiszteletöket saját nemzeti nyelvökön tarthassák, s ez által eszközlötte egyszersmind azt is, hogy több szláv népek inkább Róma, mint Konstantinápoly felé hajlottak. Cyrill meghalt Rómában, hova társával együtt a pápa által hivatott 867-ben, Methodius pedig, mint a morvák részére kinevezett érsek, tért vissza Rómából.

Methodius vitte a keresztyén vallást a csehekhez is, kik ekkor a morvák uralma alatt állottak. A csehek hercege Borziwoi, egykor a morva hercegnéli látogatása alkalmával kereszteltetett meg Methódius által. Visszatérte után saját pogány alattvalói miatt, nem csekély küzdelmeket kellett kiállania; de ő nejével Ludmilliával együtt, ki a keresztyénségért halált is szenvedett, mind végig hü maradt. A kegyetlen Bolèzlaw cseh herceg, tüzzel vassal pusztitotta a terjedező keresztyénséget, 938-ban, mignem I. Otto német császár erélyes fellépése, szabad folyást eszközlött a csehek közt az evangyéliomnak. A kegyes Bolezlaw alatt már, különösen a prágai érsekség alapittatása által,

973-ban, állandó alapokra lőn épitve a csehek között a keresztyénség.

c) Lengyelek, Oroszok, Wendek, Poroszok, Lithvánok.

A lengyelekhez a csehektől jutott a keresztyénség, s Micislaw volt az első lengyel herceg, ki magát 966-ban, nejének a cseh hercegnő Dambrowkának inditására megkeresztelteté. Ő alapitotta a poseni püspökséget, mely a lengyel földön az egyháznak kitünő támasza vala. Utódai is hű terjesztői voltak a keresztyénségnek, ugyhogy a lengyel földön a XI-dik században, már két érsekség és hat püspökség volt.

A IX-dik századtól kezdve, több izben tettek próbát Konstántinápolyból az oroszok megtéritésére, de darab ideig sikeretlenül; mignem végre Olga hercegnő 955-ben, Konstántinápolyban keresztyénné lett; de csak az ő unokája Wladimir, kinek neje egy görög hercegnő volt, alapithatá meg biztosan a XI-dik század elején az oroszok között a keresztyénséget. Utóda Jarozlaw, a XI-dik század első felében, anyira megerősité az egyházat, hogy az, minden későbbi viharok között is, rendületlenül fenállhatott. Az oroszok folyvást Konstantinápolyhoz és az ottani pátriárchákhoz tartották magokat, s a római pápáról tudni sem akartak.

Az Európa északi tájain élt wendek, darab ideig mélyen gyülölték a keresztyénséget, mint a melynek elfogadása több népeknél a nemzeti jellem elvesztésével járt. I. Ottó német császár, több püspökséget s Magdeburgban egy érsekséget is alapitott közöttök. Biztosan azonban, csak a XII-dik század közepe táján szilárdulhatott meg közöttök a keresztyénség.

A poroszok között 996-ban Adalbert prágai érsek kezdette terjeszteni a keresztyénséget; ki a következő évben vértanui halált halt. Ugyan ezen sors érte 1008-ban a buzgó téritőt Brunó szerzetest is. Csak a XIII-dik század elején

Krisztian szerzetes müködése következtében lett a keresztyénség a poroszok között szilárd alapokra épitve.

A szláv eredetü népek között, a lithvánok legkésőbben vették be a keresztyénséget s ekkor sem meggyőződésből, hanem egészen külső érdekek miatt, fejedelmöknek Jagellónak példájára, ki 1386-ban, csak azért lett keresztyénné, hogy Hedwig lengyel királyné kezével együtt a lengyel koronát is elnyerhesse.[1])

d.) A magyarok.

Valószinü, hogy őseink, már mielőtt Árpád vezérlete alatt e hazát elfoglalták volna, megösmerték a keresztyén vallást. Ezt következtethetjük részint a byzanti udvarral s birodalommal való érülközéseikből, részint azon szomszédi és néprokonsági viszonyból, a melyben a chazarokkal állottak, a kik között a IX-dik s X-dik században a keresztyének nemcsak szabad vallásgyakorlattal birtak, hanem hivatalokat is viselhettek. Elfoglalván pedig e hazát, itt már számos keresztyéneket találtak, és azok iránt teljes türelemmel viseltettek. — 948-ban Bulcsú magyar vezér Konstantinápolyba menvén, ott megkereszteltetett, a görög udvar által pátriciusi méltóságra emeltetett, s gazdag ajándékkal bocsáttatott haza. Bulcsú példáját csakhamar követte Gyula vezér is, ki szinte Konstantinápolyban megkereszteltetvén, Hierotheus szerzetessel tért vissza, ki a magyarok számára Konstantinápolyban püspökké avattatott. Bulcsú nem sokára eltántorodott a keresztyénségtől, de Gyula hiven megmaradt a mellett s Hierotheus téritési munkája, mint byzanti történetirók emlitik, nem maradt siker nélkül. A már keresztyén Gyulának keresztyén leányát Saroltát, Gejza fejedelem vette nőül, a ki megunván a nemzet erejét emésztő harci kalandokat, azon határozatra birta a magyar főrende-

---

[1]) A lithvánokról is irva vagyon, hogy fejedelmök példájára seregestől tódultak a keresztviz alá, mert mindnyájan egy-egy jó gyapju öltönyt kaptak. — Ez is ismét egy érdekes és jellemző vonás, ezen kor téritési történetéből! — Mit mondott volna az ilyenekre maga az ur, és az ő nagy apostola Pál ? ? ?

ket, hogy ezentul békében s a szomszéd népekkel barátságos egybeköttetésben éljenek, s valóban a német történetirók, mintegy örömmel emlegetik, hogy már 973-ban, midőn II. Otto német császár Quedlinburgban[1]) a husvéti ünnepeket ülte, magyarok is számosan voltak ott jelen, s ajándékokat vittek oda magokkal. Gejzának és nejének az idegenek iránti engedékenysége következtében, nyugoti Európa több tartományaiból, egyházi férfiak is nagy számmal jöttek hazánkba, s magának a magyar népnek felhivására Pilgrin passaui[2]) püspök, buzgón és szép sikerrel hozzá látott a térités munkájához, ugyhogy 974 táján azt irhatá VI. Benedek római pápához, hogy a kitünőbb magyarok között, csakhamar mintegy 5000-en kereszteltettek meg; a keresztyén papok szabadon járhatnak s kelhetnek, templomok épittetnek s a dolgok ugy állanak, hogy az egész magyar nemzet hajlandó a keresztyénség elfogadására. Maga Gejza azonban, még most csak egy részben vette be a keresztyénséget, s a pogány szertartásokat is megtartotta; a miért midőn a keresztyén papok által megróvatott, azt felelte, hogy ő elég gazdag és hatalmas; tehát jogában és módjában van mindkét vallásnak szolgálni. Nem sokára azonban, a németekkel ismét harcba keveredvén őseink, a térités munkája félben szakadt, mignem 994 táján, miután a béke helyre állott, sőt Gejza nejének eszközlésére III. Ottó császárral oly szoros szövetség köttetett, melynek egyik célja volt az is, hogy Gejza fia, ki későbben Vajknak s Istvánnak neveztetett,[3]) a császári csa-

[1]) Quedlinburg, ma Poroszországban, a magdeburgi megyében.

[2]) Passau, ma alsó Bajorországban.

[3]) Szalay László emliti, — Magyarország története I. köt. 48. l. — hogy „az angol irók Istvánt, Salamonnak nevezik." — Milner, kinek egyháztörténelmi müve — The history of the church of Christ. London. 1827, — az e nemü angol eredeti müvek között. ez ideig körülbelől a legterjedelmesebb és legtekintélyesebb, a III-dik kötet 291—292 lapjain beszél Istvánról, de azt, hogy Salamonnak neveztetett volna, egy igével sem emliti; — továbbá Crabb, Universal historical dictionary. London. 1833. két nagy kötetben, temérdek történelmi tárgyat felvesz, s megösmerteti István magyar királyt s annak atyját stb. is, de Salamon nevét semitt, sem másutt nem emliti. — Az angol iróknál tehát, nem egyetemes, hanem csak kivételes eset lehet az, hogy Istvánnak Salamon eredeti, tehát keresztyénség előtti neve emlittetik, és ez is aligha tévedésen nem alapul, miután a Salamon név sokkalinkább a szentirás és a keresztyénség, mint a magyar pogányság körébe esik.

ládból nyerhessen nőt: Adalbert prágai püspök, a császár meghagyása következtében, megjelent hazánkban, s Gejzát, emlitett fiával s egész családjával együtt megkeresztelte. — Ez történt 993 és 995 között. — Gejza egyuttal felhivta az ország főrendeit, hogy kövessék példáját, s családjaikkal együtt vegyék fel a keresztyénséget; ezen felhivásnak azonban, noha az a keresztyénség védelmére behivott német zászlóaljak fegyverére is támaszkodhatott, egyelőre nem sok sikere lett; sőt az ősi vallás iránti ragaszkodás oly erélyesen kezdett jelentkezni, miszerint Gejza jónak látta a téritési buzgalommal egyidőre felhagyni. Gejza fia István azonban, ki már nehány év óta az ország kormányzásának gondjaiban atyjával osztozott, 995-ben csakugyan nőül vette Henrich bajor herceg leányát, Gizelát. Gejza 997-ben meghalván, fija István lépett helyébe, a ki miután 998-ban az ősi vallás mellett feltámadt somogyi vezért Kupát a németek segélyével legyőzte, már nemcsak buzgalommal, hanem erélylyel és szigorusággal is látott a térités munkájához. Az országot tiz egyházmegyére vagy püspökségre osztá, melyeknek fejévé az esztergomit tette;[1]) a bencés szerzetesek számára a szentmártoni zárdát felépittette, több apátságokat állitott, s mindezeket gazdag adományozásokkal látta el. Téritési buzgalmaért II. Sylveszter római pápától koronát, kettős keresztet s apostoli királyi cimet nyert.[2])

---

[1]) A püspökségek ezek valának: esztergomi, kalocsai, bácsi, veszprémi, pécsi, győri, egri, csanádi, váci és gyulafehérvári.

[2]) Nemzetünk keresztyénségre térésének története, több lényeges pontokra nézve, mai napig sincs teljesen kitisztázva irodalmunkban. — A mult század közepe táján, Schwarz Gottfried, magyarországi származásu s német földön megtelepedett evang. tudós superintendens, éles birálati eljárás alapján, azon véleményt állitotta fel, hogy hazánk lakói s épen őseink is, nem a nyugoti vagy latin, hanem a keleti vagy görög egyház értelmében vették be a keresztyénséget, s csak későbben lettek a nyugoti egyház tagjaivá. — Müve álnév alatt jelent meg: Initia religionis christianae inter hungaros, ecclesiae orientali adserta; eademque a dubiis et fabulosis narrationibus repurgata. Dissertatio historico critica. Auctore Gabriele de juxta Hornad. hung. Frankofurti et Lipsiae. 1740. — Ez ellen, a hazai római katholikus tudósok, mint pl. Stilting, Katona, Kollár, Salagi tüstént feltámadtak, s nagy buzgalommal és erőfeszitéssel igyekeztek bebizonyitani az ellenkezőt. Megujult a vita még a közelebb mult időkben is Hetényi Janos és Somogyi Károly között. Schwarz véleményét rendszerént a protestáns, az ellenkezőt pedig a róm. kath. irók vitatták. — Anyi bizonyos, hogy hazánk délkeleti tájékain csakugyan a byzantiak, vagyis a keleti egyház értelmében kezdett

e.) Európán kivüli népek.

Egy a XII-dik század közepén Rómába a pápához utazott őrmény püspök, rendkivüli dolgokat beszélt ott, a tatárok közt létező igen boldog és virágzó keresztyén országról, mely Chinától északra, János pap kormányzata alatt áll. Ez a János pap elhirhedt országa. Az egész dologban igaz csak anyi volt, hogy a XI-dik század kezdetén, egy tatár herceg, nestorián kereskedők által megesmerkedvén a keresztyénséggel, magát megkereszteltette s pappá avattatta. Ezen papkirályságnak azonban a mongolok már a XIII-dik század kezdetén véget vetettek. E mellett azonban a mongolok szabad müködést engedtek magok köztt a keresztyén téritőknek, kiket a francia kormány is különösen támogatott, de minden siker nélkül. — Chinában is müködtek a XIII-dik század végén s a XIV-dik kezdetén keresztyén téritők; de eredmény nélkül. — A muhamedánok sem maradtak keresztyén missio nélkül, s különösen Raimundus Lullus; egy megtért világfi, sok küzdelmek és szenvedések között hintette az evangyéliom magvait a saracének között, főként északi Afrikában, s téritői pályáját vértanui halállal zárta be.

---

terjedni a keresztyénség; de ez, kivált a magyar fajra nézve, nagyon mulékony volt, s a nyugoti vagy római irány által csakhamar leszorittatott a térről. Pilgrin, Adalbert és István, már bizonynyal római irányban müködtek. — Hazai iróink többsége Gejzának Sarolta nevü nejét szerepelteti mint a keresztyénség buzgó terjesztőjét. Szalay László elösmeri, hogy Sarolta Gejzának neje s Istvánnak anyja volt, de egyszersmind határozottan állitja, hogy nem ez, a ki csakhamar meghalt, hanem Gejza második neje Adelhaid, Micislaw vagy Mesko lengyel herceg testvére volt az, ki honunkban a keresztyénséget terjesztette, s ezen állitását leginkább külföldi krónikások közleményein alapitja. Ezen vélemény sem maradt kifogások nélkül; de megdöntöttnek mégsem tartható. — II. Sylvester pápának azon oklevelét, melylyel István királyunk téritői müködését megkoronázza stb., az emlitett Schwarz és mások egyenesen koholtnak, költöttnek nyilvánitják. E véleményt az ujabb időkben tüzetesen cáfolta Szalay László: Magyarország története. I. köt. Pest. 1861. 2-dik kiadás 78 stb. lapok.

42. §. Végszakadás a keleti és nyugoti egyházak között.

Azon viszály és ellentét, melynek alapjai a keleti és nyugoti egyházak között, már a mult korszakban le valának rakva, ezen korszak folyamán már, egy ledönthetetlen választó-fallá emelkedett.

III. Mihály keleti császár kis korusága alatt annak nagybátyja Bardas vitte a kormányt, s ugyan ekkor Ignác volt a konstantinápolyi pátriárcha, ki a császári udvar erkölcstelenségeit nyilván ostorozni merte, s 857-ben épen Bardasnak is megtiltotta az urasztalához való járulhatást. A buzgó és szigoru Ignác számüzetett s helyébe a kitünö tudományos képzettségü Phócius tétetett, ki eddig államtitkár s a császári testőrség parancsnoka volt. Phócius I. Miklós római pápához folyamodott pártfogásért; ez azonban egyenesen Ignácot nyilvánitotta törvényes pátriarchának. A vita szenvedélyes és ingerült iratokban folytattatott, s az elkeseredés még nagyobbá lett, midőn Rómának a bolgárokat maga részére megnyerni sikerült. Phocius tehát 867-ben Konstantinápolyba egy zsinatra hivta össze a keleti pátriarchákat, s itt Rómát több rendbeli eretnekséggel vádolta, mint pl. a közhitvallás meghamisitásával, a szentlélek származása feletti tévelygéssel s több efélékkel; és a zsinat csakugyan átkot és hivatalvesztést mondott ki Miklós pápa felett. Ámde Mihály császár még azon évben, t. i. 867-ben, meggyilkoltatott, s gyilkosa és utóda Basilius Macedo, nemcsak Ignác mellett nyilatkozott, hanem egyszersmind felkérte II. Hadrian római pápát, hogy az ügyben uj nyomozást tétessen s annak eldöntése felett intézkedjék. A 869-dik évi konstantinápolyi zsinat csakugyan kárhoztató itéletet mondott Phocius felett; a rómávali barátság azonban mindemellett sem lehetett tartós. A nem sokára elhunyt Ignác után ugyanis, ismét Phocius lépett a pátriarchai székbe, a ki miután Róma részére

a bolgárokat semmi szin alatt átengedni nem akarta: Róma által minden követőivel együtt ismét átokkal sujtatott. Ezután a vita mintegy másfélszáz esztendeig nyugodott, mignem Cerulálius Mihály konstantinápolyi pátriárcha, 1053-ban ujból felélesztette azt. Ő ugyanis a nyugotiak ellen a Phócius által felhozott eretnekségi vádakon felül még egy ujat emelt, t. i. a kovásztalan kenyér használatát az urvacsorájában. Heves vitairatokkal csatáztak a pártok egymás ellen; azonban maga a keleti császár is ohajtván a kibékülést, annak eszközlése végett, három pápai követ csakugyan megjelent Konstantinápolyban. De a pátriárchát, kinek az egész nép és a klerus mellette állott, sem fenyegetés, sem erőszak engedékenységre nem birhatta. A pápai követek tehát semmire nem mehetvén, egy ünnepélyes kirekesztési iratot tettek le a Zsófia templomának oltárára, melyre Mihály és az ő pátriárcha társai hasonló kirekesztési irattal válaszoltak, 1054-ben. Ettől fogva a szakadás bevégzett ténynek tartható s a kölcsönös idegenkedés a keresztes hadak ideje alatt még inkább növekedett.

43. §. A keresztes hadak.

A muhamedán arabok még 639-ben elfoglalták Jéruzsálemet; de uralmuk szelid és türelmes vala, mind az ott lakott, mind az oda zarándoklott keresztyének iránt, kik igen sokan voltak, minthogy a szent föld meglátogatását már ezen korban is bünbocsátó és üdvérdemlő hatásunak tartották. A XI-dik század közepe táján azonban, a muhamedán népek egyike a seldschuckok hóditván meg Syriát és Jéruzsálemet, ezek az ott lakott vagy oda zarándoklott keresztyéneket a legkegyetlenebbül háborgatták és üldözték. A szomoru hir csakhamar eljutott nyugotra, s már VII. Gergely pápa szándékozott a szent földet megszabaditani a muhamedánok uralma alól. 1093-ban Amiensi Péter nagy hirü remete, visszatérvén a szent földről Európába, lángoló szavakkal hirdette az ott lakó keresztyének nyomorát s csudaszerü isteni

megbizatásokra is hivatkozva,[1]) II. Orbán pápa engedelmével átjárta Franciaországot, a szent föld visszafoglalására lelkesitvén a népet. A csudakóros és babonás nép rendkivül megindult a remete szavaira s II. Orbán pápa szabad menetelt engedett az árnak, 1095-ben Clairmontban, Franciaországban, szabad ég alatt egy nagy népgyülést tartván s teljes bünbocsánatot és örök üdvet igérvén azoknak, kik fegyvert ragadnak a muhamedánok ellen. A vállalkozók jobb vállára egy veres kereszt tüzetett, melyet a tömeg, rajongva s ezen kiáltással vett fel: „Isten akarja ezt." A keresztes hadak megindult árja mintegy két századon keresztül tartotta mozgalomban nyugotot és keletet. — A hadjáratok közül kitünőbbek a következők:

a) Első keresztes hadjárat. 1096—1099.

Az első hadjárat fővezére Bouilon Gotfried alsó lotharingeni herceg, tagjai pedig legnagyobb részben a clairmonti gyülésből vállalkozott franciák valának. 1096. aug. havában indult meg, a több mint félmillio emberből álló sereg, s sok küzdelem és nyomor után a következő év tavaszán érte el Kis Ázsiát. Chálcedon városánál a már jó részben megfogyatkozott de rendbeszedett tábor megkezdé a harcot a törökök ellen, kik a legnagyobb elszántsággal állottak ellent a keresztyéneknek. A nicaeai sikon egy magas pyramist találtak már a keresztesek, melyet a muhamedánok, a korábban ott járt keresztyének csontjából raktak volt. Antiochiát csak hat hónapi ostrom után s rohammal foglalhatták el s igen nehezen tarthatták meg a hirlelt csudák által ismételve felizgatott keresztesek.[2]) Végre 1099 junius 6-kán az emmausi magaslatokról, megláthatták vágyaik tárgyát, az

[1]) Péter remete nevezetesen, a ki Kuku Péternek is neveztetett, azt állitotta, hogy neki Jéruzsálemben, a szent sir templomában, maga a Krisztus megjelent, s megparancsolta, hogy a nyugoti keresztyéneket, nagy hadjáratra lelkesitse a kegyetlen törökök ellen. — Mutogatott továbbá egy levelet is ez ügyben, melyet maga Krisztus irt az égben s onnan lökött alá a földre stb. — Jellemző vonásai a kornak!

[2]) A mint Antiochiát elfoglalták a keresztesek, a muhamedánok fogták azt körül 200,000 emberrel. Az iszonyu éhség által gyötört keresztyének végképen

előttök fekvő szent várost. Térdre borultak s zokogva sirva imádkoztak; elfeledtek minden szenvedést, s a törökök által megerősitett és hősileg védett Jéruzsálemet 1099 julius 15-kén rohammal elfoglalták. A mészárlás iszonyu volt, ugyhogy a város 70,000 lakosából alig maradt meg annyi, ki a holtakat eltemethesse. A győzelmes sereg diadallal vonult, hálákat adni a feltámadás templomába; Jéruzsálemben egy keresztyén királyság alapittatott s Bouilon Gotfried kiáltatott ki annak királyává; de ő nem akart királyi koronát elfogadni ott, hol a megváltó tövis koronát hordozott, s csupán a szent sir védőjének nevezte magát. A következő évben már elhunyt, s hamvai, mint mondják, mai napig a szent sir templomában nyugosznak. Utódává testvére Báldu in lett.

b) Második keresztes hadjárat 1147—1149.

A szent földön megalapitott keresztyén államot a muhamedánok folyvást háborgatták. A seldschuckok egyik fejedelme, a keresztyének uralma alatt állott Edessa[1]) városát elfoglalta s 46,000 keresztyént koncoltatott fel ez alkalommal. Ekkor Clairvauxi Bernát[2]) lépett Péter zarándok nyomaiba s ujból harcra lelkesitette a nyugoti keresztyénséget. III. Eugén pápa előmozditotta az uj hadjáratot s III. Konrád német császár s VII. Lajos francia király vezérlete alatt, nagy sereg indult meg a szent föld felé;

csüggedni kezdettek. Ekkor előáll egy István nevü pap s azt mondja, hogy neki a Krisztus megjelent s igen nagy haragját nyilvánitotta a keresztesek bünei felett; Máriának és Péternek kérésére azonban mégis megengesztelődött s győzelmet igért azon feltét alatt, ha nyilvános bünbánatot tartanak. A keresztesek tehát mezitláb s hamuval behintett fedetlen fővel tódultak a templomba bünbánatot tartani. Még ez nem volt elég, mert most már egy másik pap, Bertalan nevü állott elő s azt mondá, hogy neki meg András apostol jelent meg s felfedezte előtte, hogy Antiochiában a szent Péter templomában van elásva azon dárda, melylyel az ur oldala a keresztfán általdöfetett, s ez az, a melylyel most győzni fognak. — Megásták tehát a templomban a kijelölt helyet s megtalálták a dárdát; — a sereg előtt vitték azt egy kirohanás alkalmával s elüzték a muhamedánokat. Ismét jellemző vonásai a kornak!

[1]) Edessa, Mesopotamiában.

[2]) Clairvaux, város Franciaországban, Champagne megyében. Itt alapitott a szentnek nevezett Bernát, francia szerzetes egy zárdát, melynek apaturja ő maga volt. Azt irják róla, hogy 160 zárdát alapitott mindössze, e mellett még temérdek csudákat is tett. Meghalt Clairvauxban 1153-ban, s ez után hét évvel már szentté tétetett.

de a törökökkel szövetségben állott görögök árulása, éhség, döghalál s a vészes időjárás miatt, még a célhoz jutás előtt, legnagyobb részben semmivé lett az. Jéruzsálembe csak a két vezér juthatott be, mint zarándok, s az egykor szép seregnek csak nyomorult romjaival, dicstelenül tértek vissza hazájokba.

c) Harmadik kereszteshadjárat. 1189—1190.

A nyugoti hitfeleiktől semmi támogatást nem nyert szent földi keresztyének, a legvészesebb helyzetbe jutottak. Az egyiptomi szultán Szaladin, 1187. elfoglalta Jéruzsálemet. III. Kelemen pápa inditására tehát, ismét egy uj sereg indult meg Barbarossa Fridrik német császár vezérlete alatt a szent föld felé; de csak Syriáig juthatatt, a hol maga a császári fővezér, midőn a Száleph nevü sebesen rohanó hegyi folyamon átusztatni akart, életét vesztette. Ezzel együtt elenyészett, a döghalál miatt különben is tetemesen megfogyatkozott sereg bátorsága is; megfordult tehát s viszszatért az, a nélkül, hogy Jéruzsálemet látta volna.

d) Negyedik keresztes hadjárat. 1191—1192.

Ugyancsak III. Kelemen pápa inditására, II. Filep francia s oroszlán szivü Richard angol király egyesiték seregeiket egy uj hadjáratra. 1191 közepén már anyira előnyomultak, hogy Ptolemaist[1]) kemény ostrom alá vehették. Szaladin szultán nagy summa pénzt igért a felszabaditásért, de a türelmetlen Richárd ezen igéret beváltását be nem várva, megrohanta s bevette a várost. A vezérek közti meghasonlás miatt azonban ezen hadjáratnak csak anyi eredménye lőn, hogy három évre fegyvernyugvás köttetett s a zarádokoknak szabad járás-kelés engedtetett a szent földön.

A VI. Henrich német császár által 1196-ban, s II.

---

[1]) Ptolemais a hajdankorban több volt; az, a melyről itt szó van, másként Akkonak neveztetett, s feküdt a földközi tenger partján Galilea földén.

András magyar király és Leopold osztrák herceg által 1217-ben meginditott hadjáratok még csekélyebb eredményüek valának. — Szomoru sorsa lett az 1212-dik évben a gyermekek keresztes hadának is. A nevezett évben mintegy 40,000 francia és német fiu s. leány gyermeket inditott a rajongás a szent föld felé. Közülök sok ezeren az éhség és fáradalom miatt még Európában elhullottak; a megmaradottak aljas emberek kezébe jutottak s rabszolgákul adattak el Egyiptom számára.

e) Ötödik keresztes hadjárat. 1228—1229.

Sok idő telt el, mig a keresztyének ismét arra gondolhattak, hogy a szent föld visszafoglalására nézve erélyesen és sikerrel tegyenek valamit. II. Fridrik német császár, az ő megkoronáztatása alkalmával ünnepélyesen megigérte ugyan, hogy uj hadat fog inditani: igéretét azonban éveken keresztül késett beváltani s e miatt IX-dik Gergely pápa által ismételve átok alá vettetett. Végre az átok sulya alatt csakugyan megindult, s az egyiptomi szultánnal kötött szerződés következtében megnyerte Jéruzsálemet, Betlehemet és Názárethet s magát jéruzsálemi királylyá koronáztatta. Ezen szerződés eredménye sem vala tartós.

f) Hatodik keresztes hadjárat. 1248—1254.

Már 1244-ben ismét és egészen a muhamedánok hatalma alatt volt a szent föld. IX. Lajos francia király tehát, a ki szentnek is szokott veveztetni, egy betegségben tett igérethez képest, uj hadjáratot inditott, de a mely igen szerencsétlen volt. Lajos ugyanis, a szent föld urát, az egyiptomi szultánt, saját országában akarván megtámadni, nagy sereggel nyomult Egyiptom földére s ott kevés ideig győzelmes is volt; midőn azonban épen Kairót akarta megtámadni, éhség és döghalál által már elgyötrött seregét, az ellenség semmivé tette, s őt magát is fogságba ejtette, a melyből másfél év mulva, roppant pénzösszeggel válthatta ki magát, s

nyomorult zarándok ruhában látogatta meg a szent sirt, a mely felett királylyá koronáztatni akart, s csak évek mulva tért vissza elhagyott hazájába.

g) Hetedik keresztes hadjárat. 1270.

IX. Lajos francia király a szenvedett vesztegségek után sem mondott le azon reményről, hogy a szent földet meg fogja hóditani; s vén korában ismét hadat inditott. Most már nem Egyiptomban, hanem az áfrikai partokon akarván megtörni először is a muhamedánok hatalmát, Tunisnál kiszállott s a jelentéktelen Kárthágót elfoglalta; azonban csakhamar dögvész pusztitotta el seregét s ő maga is annak áldozatjává lett 1270. — Ez időn tul Jéruzsálem folyvást a muhamedánok hatalma alatt maradt, s egypár évtized mulva azon néhány csekélyebb erősség is, a mi még keresztyének kezében volt, mind elveszett.[1])

44. §. A keresztes hadak eredményei.

Mindazon rendkivüli erőfeszitések és áldozatok, a melyekbe a keresztes hadak kerültek, a keresztyén vallás terjesztésére nézve egészen eredménytelenek valának; sőt a keresztesek zabolátlansága, kicsapongása és bünei, inkább megutáltatták, mint megkedveltették a keresztyénséget a nem keresztyén népekkel.

A két századon keresztülvonult hadjáratok, mintegy hat millio ember életébe kerültek; és ez valóban roppant áldozat volt, egyedül azon balhiedelemért, hogy a szentföldre való zarándoklás, rendkivüli üdvnyerő erővel bir; mert ezen balhiedelem, nem pedig az eredeti tiszta kereszt-

[1]) A keresztes hadjáratokat különböző módon szokták a történetirók számbavenni. — A több történetirókkal egyezőleg általunk is elsőnek felvett valódi keresztes hadjárat előtt, már 1096 tavaszán, Amiensi Péter, Habenichts Walter és mások vezérlete alatt, több rendbeli gyülevész és zabolátlan csoportok kerekedtek fel s indultak a szent föld felé; de mielőtt azt elérték volna, jó részben semmivé lettek. — Ezeknek utja hazánkon is vonult keresztül, s hogy itt mi sorsuk volt, miképen fenyittettek meg őseink s különösen a derék Kálmán király által: azt megolvashatod történetiróinknál, pl. Szalay Lászlónál: Magyarország története. I. köt. 2-dik kiad. Pest. 1861. 206 stb. lapokon.

tyénség s annak alapitója iránti öszinte lelkesültség inditotta és vezette a kereszteseket a szent föld felé. A nagy áldozatoknak, ugy látszik, legtöbb hasznát vette a pápai hatalom, a menyiben a pápák állami befolyása a keresztes hadak folyama alatt igen megnövekedett, minthogy a népeknek a szentföldérti rajongását, gyakorta a világi fejedelmek tekintélyének és hatalmának csökkentésére használták fel. E mellett az egyházak és zárdák igen meggazdagodtak, mert ezek jutottak birtokába nemcsak a hadban elesettek vagyonának, hanem azon nagy összegeknek is, melyekkel azok, kik a harcokban személyesen részt nem vehettek, a vállalatot előmozditani akarták.

Tagadni nem lehet azonban, hogy a keresztes hadaknak volt némi jótékony eredményök is; a menyiben több népeket közvetlen érülközésben hoztak egymással s ez által mind általában a tudományoknak, mind különösen a népismereteknek terjesztésére, a kereskedés élénkitésére, a polgári osztály kiképződésére és megszilárditására sokat tettek, s mind ezek felett még, az ugynevezett lovagi életnek is sajátlagos irányzatot adtak, és több egyházi célzatu lovag rendeket hoztak létre. Ilyenek valának nevezetesen a következők:

A Johanniták, kik nevöket a Keresztelő Jánosról nevezett jéruzsálemi ápoldától — hospital — vették. Ezen ápoldát némely jámbor kereskedők még 1048-ban alapitották, beteg zarándokok ápolására; későbben egy francia lovag Du Puy Raymund az ápoldai társulatot, egyházi lovag renddé alapitotta, a melynek tagjai a rendes szerzetesi fogadásokon kivül még a betegek ápolására, vendégszeretetre s a hitetlenek elleni folytonos harcolásra kötelezték magokat. Formaruhájok fekete volt, s mellökön egy nagy fehér keresztet viseltek. Ezek legtovább harcoltak a törökök ellen; mert a szent föld elvesztése után is előbb Rhodus, majd Málta szigetét birva, a harcokban folyvást részt vettek. Ezen rend, mely rhodusi és máltai vitézi rendnek is neveztetik, mai napig is fenáll, de hajdani jelentőségét teljesen elvesztette.

A Templáriusok, kik nevöket egy oly jéruzsálemi palotától vették, mely Salamon hajdani templomának közelében állott. Ezen rendet, melynek tagjai a rendes szerzetesi fogadásokon kivül, szakadatlan harcra esküdtek a törökök ellen, francia lovagok alapitották, s az alapitók egyike, a rend első nagy mestere De Payens Hugo volt. A Templáriusok formaruhája fehér volt, mellökön egy nagy veres kereszttel. Nem csak keleten, hanem nyugoton is igen számos és nagy birtokaik valának, a melyeken a törökök elleni harcok után, visszavonulva éltek. A birtokaikra vágyó Szép Filep francia király elhatározta, hogy országában a Templáriusok rendét megsemmisitse. A XIV-dik század elején tehát rejtelmes hirek kezdettek támadni a Templáriusok titkos bünei felől; állitották, hogy ők sem Istent, sem Krisztust nem hisznek, hanem egyenesen a gonosz szellemet imádják, és bálványozók. Filep tehát V. Kelemen pápával egyetértve, a Templáriusokat elfogatta s birtokaikat lefoglalta. A foglyok iszonyu kinzások alá vettettek, hogy tőlük vallomást lehessen csikarni; nagy részök elevenen megégettetett s ezek közt a rend utolsó s már késő vénségre jutott nagy mestere Molay Jakab is 1314.[1]) Maga a rend, a pápa részéről még 1312-ben, a viennei zsinaton eltöröltetett.

A német lovagok 1190-ben vették eredetöket, egy olyan ápoldából, melyet a szent földön brémai és lübekki német polgárok alapitottak; valódi lovagrenddé azonban az emlitett ápolda társulatát Walpoth Henrich alakitotta. E rend tagjai legnagyobb részben németek voltak, s a többi rendekkel azonos fogadást tettek le. Formaruhájok fehér volt, mellökön egy nagy fekete kereszttel. A keresztes hadak bevégződése után, a még akkor pogány poroszok ellen fordultak, hogy azokat fegyverrel kényszeritsék a keresztyén-

[1]) Irják, hogy a tüzhalmon állott Molay Jakab, igy kiáltott fel: „Él egy igaz biró az egekben, ki meghallja az elnyomottak kiáltását. Téged oh pápa, 40 nap mulva, ezen biró eleibe idézlek én, és tégedet király, szinte ott foglák találni egy év alatt.“ — A pápa néhány nap, a király pedig néhány hónap mulva ezután, csakugyan meghalt.

ségre. E rend, jelentését vesztve, századokon keresztül fenállott, mignem 1809-ben Napoleon által eltöröltetett.

45. §. A pápai hatalom emelkedése és tetőpontra jutása.

A római püspökök kelettőli teljes függetlensége s nyugotoni felsősége, már a VIII-dik század folyamán bevégzett ténynek vala tartható. E függetlenséget és felsőségi hatalmat a Pipin és Nagy Károly birtokadományozása mégiukább nevelé és biztositá, elanyira, hogy a most már államfejedelmi hatalommal és tekintélylyel is biró római pápával az összes keresztyénség egyik főpapja sem mérkőzhetett. Azonban épen ezen világi birtok lehetett volna egyik hatalmas gát a pápák államtóli függettlenségre és egyetemes uralomra törekvése előtt, miután ama birtok által a császárral hűbéri[1]) viszonyba léptek, s annak felsőségét elösmerni tartoztak. Mig Nagy Károly ült a thronon, valóban eléggé korlát vettetett a pápai hatalom terjedésének, de a nagy fejedelemnek hosszu időn keresztül nem támadtak méltó utódai, s a népek és fejedelmek gyengeségeit, s a kor tudatlanságát, saját hatalmuk növelésére, minden alkalommal, a legnagyobb ügyességgel és erélylyel fölhasználták a pápák.

A IX-dik század pápái között, kétségen kivül I. Miklós volt a legerélyesebb, s reá nézve már nem hiányzott az alkalom sem, hogy hatalmát tettleg megmutathassa. II. Lothár lotharingeni herceg ugyanis, a végre, hogy egy nővel, kivel törvénytelen viszonyban élt, házasságra léphessen, a maga törvényes nejétől, a törvénynyel és erkölcsiséggel keveset gondoló püspökök által, elválasztatta magát. I. Mik-

---

[1]) Hűbér, középkori ó german eredetü szóval: feudum, — jelentett használatra kölcsönzött birtokott, mely felett az épen birtoklónak vagy használónak nem volt korlátlan szabad rendelkezési joga. A főuraság, a nyugoti császári birodalom feudumai felett pl. magát a császárt illette, ki iránt a vazalloknak is nevezett hűbéresek, bizonyos hüséggel, kötelmekkel tartoztak. Vasallus. kelt eredetü középkori szó, jelent szolgát, alattvalót, hűbérest. — Eredetileg tehát a pápák lettek volna a császárok vazaljai; késöbben ők tartották a fejedelmeket hűbéreseiknek, vazalljaiknak.

lós pápa a megsértett nő panaszára, a törvénytelen eljárásu püspököket hivataluktól megfosztotta, a törvénytelen jegyest átok alá vetette, és Lothárt törvényes nejének visszafogadására kényszeritette. Szinte ily győzedelmes volt I. Miklós az erélyes rheimsi érsek Hinkmár ellenében is, a menyiben annak ellenére egy, az által letett püspököt, hivatalába viszszahelyezett. Ezen utóbbi harcban, már nagy sikerrel hasznát vette Miklós az Izidor neve alatt álló pápai határozmányok koholt gyüjteményének is. A IX-dik század első felében ugyanis, egy eddig ösmeretlen egyházi törvénykönyv merült fel, mely némely hiteles pápai határozmányokon kivül, még mintegy száz költött határozmányt tartalmazott, és pedig olyanokat, melyeket állitólag a négy első század római püspökei bocsátottak volna ki. — A nagyrészben költött gyüjteményt a tisztelt nevü spanyol püspök Izidor neve alá helyezték.[1]) Ezen csalás főcélja az vólt, hogy a papi rend s különösen a püspökök, a világi hatalomnak és a tartományi zsinatoknak minden lehető megtámadásai, korlátozásai és ellenőrködése ellen biztosittassanak. E végre a pápák a korlátlan önkény tetőpontjára emeltetnek fel, a püspökök közvetlen az ő hatóságuk alá helyeztetnek, a metropolitán püspökök s érsekek hatalma megtöretik, s általában a papi rend tekintélye és hatalma sérthetlennek nyilvánittatik. A költött gyüjtemény szerzőjeül Otgár mainzi érseket tartják, a ki egy a császár elleni lázzadásban részt vévén, ezen költött gyüjtemény által akart magának és büntársainak, a világi hatalom bosszuállása elől menekülést szerezni.[2])

[1]) Isidorus Hispalensis, sevillai püspök Spanyolországban, Nagy Gergely pápa buzgó hive; irt több rendbeli nyelvészeti, történelmi és irásmagyarázati müveket. Meghalt 636-ban. — A neve alá tolt gyüjteménynek egyik régi példányában, az elöszó igy kezdődik: Isidorus Mercator, servus christi, stb. Másik, szinte régi példányban a Mercator helyett Peccator áll, mit azon korbeli egyházi irók, gyakorta szoktak, alázatosságuk kijelentése végett nevök mellé tenni. — Az ál-Izidorféle gyüjteménybe csusztatták későbben, a Nagy Konstantin ugynevezett donatiáját is, mely szerént t. i. a pápai birtokot már Nagy Konstantin ajándékozta volna, s csak azért tette volna át császári székét keletre, hogy a nyugot feletti uralmat a római püspököknek hagyja.

[2]) A IX-dik század folyamára, nev. IV. Leo és III. Benedek közzé 847—855, szokták volt tenni VIII. János név alatt az elhirhedt pápa nőt, vagy inkább

A X-dik század a legmélyebb erkölcsi elaljasultság pontján mutatja fel a pápákat. — Azon dühöngő viszályok folyamán, melyek ezen század kezdetén az olaszországi főemberek közt kitörtek, Adalbert toskánai gróf s ennek kéjtársa Theodóra az ő erkölcstelen leányaival Marosiával és Theodórával jutottak hatalomra s a pápai széket több izben a saját undok környezetökből származott legaljasabb jellemü emberekkel töltötték be.[1])

nőpápát, Johannát. A reformatio tájáig, sőt azontul is, századokon keresztül formaszerint hitték, hogy a nevezett időben csakugyan élt és uralkodott egy nő pápa. Ez, állitólag egy ángol missionár leánya volt; Mainzban vagy Ingelheimban született, s neve eredetileg Gilberta, vagy Agnes vólt. Fuldában férfi ruhát öltve, szerzetbe lépett; egy baráttal tiltott szerelmi viszonyban élt s azzal együtt elszökött. Athenaeban megtanulta a görög nyelvet s tudományos ösmereteket szerzett. Későbben Johannes Anglus név alatt Rómában élt, ott iskolát alapított; a római udvar jegyzőjévé, majd bibornokká, végre VIII. János név alatt 854–ben pápává lett; mint ilyen is azonban, férfiakkal lévén titkos viszonyban, teherbe esett, s egy ünnepélyes járdalat alkalmával, az utcán fiat szült s azzal együtt nemsokára meghalt. — Az eféle botrány elkerülhetése végett hozták vólna aztán divatba a pápaválasztásokhoz az ugynevezett sella stercoraria–t, melynek segélyével t. i. nyilvánvaló legyen, hogy vajjon az elválasztandó csakugyan férfi–e? Mindezt, mint emlitém, századokon keresztül komolyan hitték. Legelőbb a derék Blondell Dávid, amsterdami ref. tanár (lásd 18. l.) lépett fel e hagyomány ellen, s annak merőben alaptalan vóltát, önálló müvekben teljesen bebizonyitotta: Question, si une femme a été assise en siége papal de Rome. Amsterdam. 1649. Joanna papissa. etc. Amsterdam. 1657. A kérdéses Johanna idejéből az egykoru levelek, pénzek, s általában a történelmi emlékek azt bizonyitják, hogy III. Benedek előtt nyomban IV. Leo áll pápaként, s igy Johanna számára hely nem marad. A legelső és pedig igen csekély irodalmi emlék, mely ezen hagyományról szól 1086 tájáról való, tehát kétszáz évvel későbbi az állitólagos eseménynél. — Az egész monda nem egyéb, mint egy satyra, a pápai széknek X-dik századi nagy romlottsága felett. A sella stercoraria rendeltetése pedig csak az vólt, hogy tudva legyen, vajjon az elválasztandó nem eunuch-e, mert a kánoni határozmányok az ilyet a pápai székből kizárják. — A legujabb protestans egyházi történetirók közzül a forrásokra való támaszkodásban kitünő Gieseler és Baur határozottan tagadják a monda történelmi értékét; — Hase szinte kétkedik, de megjegyzi mégis, miszerént fel lehet tenni, hogy az egyház, mely soha meg nem történt dolgokat, megtörténtteknek vett, a valóban megtörténteket megsemmisitette. Kurz, szinte mondának veszi az egészet; szerinte azonban, a kérdés feletti vizsgálatok még bezárva nincsenek. — A korábbi protestans történetirók közzül, különösen Spanheim védi a monda történelmi értékét. A legujabb időben Döllinger, müncheni r. katholikus tudós — Die Papstfabeln des Mittelalters. München. 1863, — szinte költeménynek tartja az egészet. Azon emlékek és szokások eredetét azonban, melyeken némelyek a történeti valódiságot alapithatónak vélték, aligha mindenben helyesen veszi fel. Anyi bizonyos, hogy a kritikátlan korban, századokon keresztül épen maguk a pápák is történeti valódiságnak tartották a dolgot, s véleményem szerént ezen korban, nem pedig a pogányság korában kell keresnünk amaz emlékek eredetét.

[1]) A pápaság történelmének ezen korszaka szokott neveztetni a pornokratia korszakának. Ennek egyik hőse XII. János, kit I. Ottó császár a római zsinat altal 963. tisztéből letétetett, vérfertőztetés, hamis esküvés, istenkáromlás, gyilkosság s több eféle miatt. Több római katholikus iró, s ezek közt maga Caesar Baronius is (16. l.) elösmeri a pápaság iszonyu romlottságát e korszakban. „E században — ugymond — látható vólt a pusz-

III. Henrich német császár alatt még, a ki 1039—1056-ig uralkodott, a császári hatalom teljes erőben állott; az állam uralkodott az egyház felett is s a római pápa nem vólt egyéb, mint a császár egyik vazalja. III. Henrich vetett véget, a sutrii zsinat által, — Róma közelében — 1046. azon botránynak is, melyet IX. Benedek pápa okozott. Ez ellen ugyanis, ki 1033-ban, mint még 12 éves, de minden gonoszságban kitünő gyermek ült a szent székbe, ellenpápául III. Sylvester választatott 1044-ben, Benedek azonban, a pápai hatalmat pénzért eladta VI. Gergelynek, maga azért le még sem mondott. Igy tehát egyszerre három pápa vólt, kik közül aztán Gergely lemondott, a másik kettő pedig az emlitett zsinat által letétetett és elüzetett.

Mindemellett is azonban, két szerzetes rend kebelében, már ekkor mutatkoztak olyan törekvések, melyeknek céljok nem egyéb vólt, mint az egyházat s különösen a pápai hatalmat az államtól függetlenné tenni s a korlátlan önkény tető pontjára emelni fel. Ezen szerzetes rendek egyikéből, a clugnyi zárdából[1]) tünik föl a világtörténeti nevezetességü Hildebrand, egy saonai[2]) kovácsnak fija, — rendkivüli észtehetséggel és ügyességgel, törhetlen szilárd lelkülettel és szigoru erkölcsi élettel. — Korán felösmerve az elaljasultságot és vészt, melybe a pápaság jutott, életének egyedüli törekvése az vólt, hogy ennek véget vessen s a pápai hatalomra nézve egy lényegesen uj korszakot alkosson. 1048-ban mint diakón müködik Rómában, s ezen időtől kezdve több pápák uralkodása alatt az ő szelleme és akaratja

titó utálatosság az ur templomában és szent helyén, s Péter székében a legistentelenebb emberek, nem pápák, hanem szörnyetegek ültek" stb. stb. — Az ilyen korszakokat a kiskoru protestans polemica különösen szerette kizsákmányolni, azt vélvén, hogy mennél több szenyfóltot mutathat fel a pápaság történetéből: a protestantismus igazoltságát és dicsőségét annálinkább kitüntetheti.

[1]) Clugny, franciaországi város, a saonei és loirei megyében, mely a középkorban Burgundia egy része vala. — A másik szerzetes rend, melyre a ponton célzás van, a kamalduliaké. Lásd: alább.

[2]) Saona, vagy Siena, toskánai város az olasz földön. Vannak, kik Rómát mondják Hildebrand születése helyének. A katholikus irók pedig, kitünő nemesi családból származottnak állitják őt, mig a protestans irók, folyvást közrendi születésünek hirdetik.

vezérlette a római curia ügyeit. Midőn II. Kelemen pápa 1047-ben meghalt, követek mentek Rómából III. Henrich német császárhoz, hogy tőle egy uj pápát kérjenek.[1]) A wormsi birodalmi gyülésen, a császár közel rokona, a touli[2]) jámbor püspök Brunó, egyhangulag pápává választatott, s mint ilyen IX. Leó név alatt kikiáltatott. Az uj pápa igen fényes kiségettel közeledett Róma felé; de imé egy szerzetes előáll s szemére veti választatásának törvénytelen voltát, amenyiben az nem az egyházi törvényeken; — t. i. az Izidor féle koholt határozmányokon, — hanem a világi hatalom akaratján alapul. Brunó megrendült s elhagyva a fényes kiséretet, mint egyszerü zarándok ment be Rómába s itt választatott aztán a papi rend és a nép által pápává 1048-ban. A szerzetes ki ezt eszközlötte, nem más mint Hildebrand vólt. — IX. Leo halála után már az uj pápát II. Victort, a nép megbizásából a subdiakon Hildebrand választotta. II. Victor utódja X. István, halálos ágyán szigoruan meghagyta a rómaiaknak, hogy helyébe addig pápát ne válasszanak, mig Hildebrand, ki jelenleg mint pápai követ a német földön van, vissza nem tér. A rómaiak erre nem hallgatva, uj pápát választottak, de a ki aztán csakugyan nem állhatott meg annak ellenében, kit a visszatért Hildebrand választott. Ez II. Miklós vólt, ki 1058—1061-ig, és pedig mindenben a Hildebrand akaratja szerént uralkodott. Ezen pápa hozta létre 1059-ben a római zsinaton, azon törvényt, miszerént a pápát ezentul sem a császár, sem a római nép, sem semmiféle világi egyének teljességgel nem, hanem csupán a papi rend tagjai, nevezetesen hét olaszországi püspök és 28 római lelkészek választhatják. Ezek alkották az ugynevezett cardinálisok collégiumát;[3]) s a né-

[1]) Ez történt épen az emlitett sutrii zsinat értelmében, a melyen t. i. megujittatott azon korábbi törvény, hogy a pápaválasztáshoz a nyugoti császár beleegyezése elmulhatlanul szükséges.

[2]) Toul, franciaországi város a Mosel folyam mellett.

[3]) Cardinalis, a cardo-tól, anyi mint sarkalatos, főfő. Igy neveztettek kezdetben a rendes vagy állandó lelkészek, ellentétben azokkal, kik csak ideiglenesen szolgáltak. Későbben e nevezet csak a római, rómavidéki püs-

met császár számára nem maradt fen egyéb, mint a már bevégzett pápaválasztásnak egyszerü megerősitése. II. Miklós halála után, az emlitett 35 cardinálissal együtt II. Sándort választotta Hildebrand pápává; de ezen választást IV. Henrich német császár nem hagyta helyben, s maga részéről egy ellenpápát választott; de a császár nem csak győzelemre nem juthatott a Hildebrand pártja ellenében, hanem ekkor már meg történt az, a mi eddig hallatlan volt, hogy t. i. a császárt saját alattvalói, a nép elnyomása s több rendbeli állitólagos igazságtalanságai miatt a pápai szék előtt, mint Istennek törvényszéke előtt forma szerint bevádolták. II. Sándor elfogadta a panaszt, és a császárt számadásra idézte Rómába. A pápa azonban csakhamar, nevezetesen 1073-ban meghalt, s most már annak helyére VII. Gergely név alatt, maga Hildebrand lépett, kit a nép, már elődjének temetése alkalmával, mint maga szent Péter által választott pápát üdvözölt és kiáltott ki.

A célt a mely felé eddig Hildebrand törekedett; most mint pápa teljes mértékben elérni akarta és el is érte, — nem gondolva semmit a császárok haragjával és a papirend ellenszegülésével. Az általa tartott első zsinaton, Rómában 1074-ben létre hozta, illetőleg megujitotta és teljes szigoruságra emelte azon törvényt, mely megtiltja a lelkészek házasságra lépését, s azoknak a kik jelenleg házasságban élnek megparancsolja, hogy tüstént váljanak el; a második zsinaton, 1075-ben keményen megtiltja, hogy bármiféle egyházi hivatalt valaki ezentul világi hatalom kezéből fogadjon el, anyivalinkább hogy pénzen szerezzen, s ki mondatott, hogy a ki ezen törvényeknek nem engedelmeskedik, az tüstént átok alá fog vettetni. Ezen két törvény célja nem más vólt mint az, hogy az egyház és papirend, a világi hatalomtól egészen függetlenné tétessék, sőt még az azzal való

pökökre, presbyterekre és diakonokra terjesztetett ki, s ezekből alakult meg először az emlitett cardinalisi testület. — A cardinálisok egyik formaruhája a biborveres palást és veres kalap. — A cardinálisok kollégiuma nyomban a legfőbb egyházi hatóság a pápa után, — t. i. a római katholika egyházban.

érülközéstől is lehetőleg elzárattassék. Az alsóbb papság, melynek tagjai még legnagyobb részben házasságban éltek s azon fő urak és világi hatóságok, melyek eddig az egyházi hivatalokat s jövedelmeket osztogatták, ellenszegültek kezdetben ama törvényeknek; de Hildebrand vas akaratja s kérlelhetetlen szigorusága, minden akadályon fényes győzelmet vett. Öt ellenszegülő császári tanácsost átok alá vetett s éreztette hatalmának és átkának sulyát nem sokára, magával a császárral IV. Henrikkel is.

Ezen császár valóban igazságtalan, zsarnok s erkölcstelen fejedelem volt, s miután alattvalói s azok közt különösen a szászok, a kegyetlen zsarnokság ellen folyvást panaszolkodtak, s midőn a pápai átok következtében hivatalt vesztett öt tanácsos a császár által hivatalába vissza állittatott s az egyházi hivatalokkal és jövedelmekkel való üzérkedés nagyban folytattatott, s midőn végre a vallás és erkölcsiség megtapodása a császár környezetében anyira ment, hogy a császári kéjhölgyek a templomi eszközökről lerablott aranyokkal és drága gyöngyökkel diszelegtek: ekkor, 1076. VII. Gergely átok alatt számadásra hivta a császárt Rómába. A császár e miatt haragra gyuladva, még azon évben a Wormsban tartott gyülés által a pápát, mint zsarnokot s az Isten felkentjének, tudniillik a császárnak megtámadóját, hivatalvesztettnek nyilvánittatja. Gergely erre átokkal felelt s a császár alattvalóit, hüségük s kötelezettségük alól feloldozta. Ezen pápai átok, egyszersmind az elnyomott nép érzületének is kifejezése lévén, a zsarnok császár a pápa ellenében sohol pártfogást nem találhatott, sőt a triburi birodalmi gyülésen[1]) elhatároztatott, hogy ha egy év alatt a pápai átok alól fel nem óldattatik, trón vesztettnek fog tekintetni. E nagy szükségben, a legvégsőbb önmegalázásra szánta el magát a nyomorult császár. Téli időben átzarándokol az Alpokon, hogy a pápa elébe járulva, kegyelmet és az átok alóli

[1]) Tribur. Trebur, város a hess nagy harczegségben, a német földön.

feloldozást könyörögjön attól. A pápa épen Canossa várában volt,[1]) látogatóban Mathild grófnőnél. Három napig, jan. 25—27-ig 1077-ben a legkeményebb hideg időben, hajadon fővel, mezitláb s a bünbánók durva öltönyében állott és várt a császár a várkastély udvarán. A negyedik napon, és ekkor is a grófnő különös kérésére bocsátotta őt maga elébe a pápa, s az átok alól feloldozta ugyan, de egyszersmind kijelentette, hogy fejedelmi hatalmába a német hercegek helyezhetik őt vissza.

IV. Henrichet, e szégyenletes önmegalázás miatt mindenfelé méltán megvetették; a birodalmi hercegek pedig már méltatlannak itélvén őt a császári trónra, helyébe császárrá Rudolfot választották. E választást a pápa is helyben hagyta, s az uj császárnak egy koronát küldött ajándékba, melynek ezen nevezetes felirata volt: „Péternek adta az Isten; Péter pedig adja Rudolfnak.“ Rudolfnak azonban nem kedvezett a szerencse, mert ő, 1080-ban, a Henrich elleni harcban elesett; a megszégyenitett Henrich pedig most akarván a pápán boszut állani, egy ellenpápa kiséretében, haddal nyomult Itáliába s magát Rómát ostrom alá vette. A pápa az alsó olaszországi normannok fejedelmét Guiscard Róbertet hivta segitségül, a ki meg is jelent, s Rómát ugyan nem menthette már meg, de a pápát magát, kiről a végveszély idején a rómaiak már tudni sem akartak, mégis megszabaditotta. A hatalmas pápa alsó Itáliába a normannok földére menekült s ott halt meg Salernóban, 1085. máj. 25. Utolsó szavai ezek valának: „én az igazságot szerettem, a gonoszságot gyülöltem: és azért halok meg számkivetésben.“

A következő pápák, kisebb nagyobb szerencsével folyvást haladtak VII. Gergely nyomain. A püspökök közül sokan már nyilván és ünnepélyesen ugy kezdék magukat irni, mint a kik az Istennek és az apostoli széknek kegyéből birják hivatalukat; s a papok nőtlensége, VII. Gergely halála

[1]) Canossa, a korábban ugynevezett modenai herczegségben, Parma határánál.

után, már általában meg volt szilárdulva. Sokan azonban a püspökök közül, egyszersmind birodalmi hereegek is lévén, mint ilyenek, alattvalói viszonyban állottak a császárhoz, a ki a maga felsőségi jogát az ugynevezett Investitura vagyis a hivatalba való ünnepélyes beállitás által gyakorolta, mely alkalommal a püspököknek jelvényül pálca és gyűrű szokott átadatni.[1]) Ezek azonban nem a polgári, hanem az egyházi hatalomnak lévén jelvényei, már VII. Gergely pápa alatt nyilvánvalóvá lett azon törekvés, hogy a világi fejedelmek investiturai joga eltöröltessék. Az e feletti vita az 1122. évi wormsi birodalmi gyülésben döntetett el, és pedig a papi rend s különösen pedig a pápai hatalom javára, a mennyiben az ekkor létrejött Concordatumban nyilván mondatik, hogy a császár minden investiturai jogot által ád az Istennek, Szent Péternek és Pálnak, s megengedi, hogy az egyházi választások és felavatások, mindenütt az egyházi törvények szerint intéztessenek. stb. stb.

A pápi rend világi birtoka s azzal együtt polgári tekintélye és befolyása, s a pápáknak a császárság feletti hatalma folyvást növekedőben volt. Egy derék szerzetes Bresciai Arnold nyilván fellépett ugyan, s hatályos beszédekben bátran hirdette, hogy a papi rendnek világi javakkal nem kellene birnia s az egész egyházszervezetet az apostoli kor egyszerüségére kellene vissza vinni; — minthogy azonban sem a pápai, sem a császári felsőségről tudni sem akart, hanem az egyházban is köztársasági elveket és intézményeket ohajtott volna létre hozni: ennélfogva eszméinek elnyomására IV. Hadrián pápa s Barbarossa Fridrik német császár, egyesült erővel mindent megtettek. Arnold 1155-ben Rómában felakasztatott, holt teste megégettetett s hamvai a a Tiberisbe szórattak.

Az emlitett Barbarossa Fridrik, ki második csá-

[1]) A pálca a püspöki hatalmat, a gyürü pedig azon lelki szövetséget ábrázolja, melyben a püspök az egyházzal áll.

szár volt a Hohenstaufenek hősi nemzetségéből,[1]) csakhamar észrevette azt, hogy a kor eszméi és küzdelmei, azon nagy kérdés körül forognak, hogy vajjon a pápa legyen-e a népek és országok ura, vagy a császár. Ő, természetesen a császári hatalom megszilárditására törekedett; de a pápákban és azok hivében igen hatalmas ellenségekre talált, és csakugyan kitört azon, több mint egy századra terjedt harc, mely Európát császári és pápai pártokra szakitá, s mely a Hohenstaufenek nemes sarjának kiirtásával s a pápai hatalomnak tetőpontra jutásával végződött.[2])

E tetőponton III. Incét mutatja fel a történelem.

III. Ince, ki 1198—1216-ig uralkodott, mindenesetre a legszerencsésebb és a leghatalmasabb vólt mindazok között, kik valaha a római széken ültek vólt. Észerőre s vasakaratra nézve nem vólt kisebb VII. Gergelynél; tudományosságra, mély belátásra és ügyességre nézve pedig felyül multa azt. Az ő élettörténete egyszersmind korának európai története is; mert az európai államok ügyeire folyvást irányzó és döntő befolyást gyakorolt. Hatalmának biztos megszilárditása és terjeszthetése végett, magát legelőször is önálló s a császárságtól független világi fejedelemmé emelte, s ő kivánt hüségi esküt a császárnak Róma városi főhivatalnokától. Célja azonban nem csak fejedelmi függetlenség, hanem az államok és fejedelmek felibe emelkedés is lévén: minden érülközéseit és összeütközéseit e célra használta fel.

Legfontosabbak valának a német császársággal s angolhonnali összeütközései. — VI. Henrich császár özvegye,

[1]) Hohenstaufen, egy magas hegy neve a würtembergi királyságban. Erről neveztetett azon vitéz nemzetség, melynek tagjai 1138—1254-ig ültek a nyugoti császárság tronján. — Első császár volt közöttök III. Konrád, az utolsó IV. Konrád.

[2]) A császári pártiak neveztettek a német földön Weibling-eknek, a Hohenstaufenek ily nevü kastélyától, az olaszok között pedig Gibelineknek. — a pápa pártján levők pedig egy szász hercegi család nevéről a németek közt Welfeknek, az olaszok közt Gvelfeknek. — A tetőponthoz közeledő pápai hatalom sujját, kiváló mértékben érzette a többek közt II. Henrich angol király Erről ugyanis azt hivén a pápapártiak, hogy ő vólt eszközlője a hildebrandismus buzgó bajnokává lett Becket Tamás angol primás meggyilkoltatásának: e miatt nem csak átok alá vettetett, hanem arra kényszerült, hogy a meggyilkoltnak sirja felett kellett nyilvános bünvallást és bünbánatot tartania.

kiskoru fia Fridrich számára gyámul Incét kérte föl, s ő e bizalomnak, a császári ifju fényes és szabad elvü nevelésével meg is felelt; egyuttal azonban gyámi hatalmánál fogva, a császárság ügyeit is, intéző befolyása alatt tartotta. Igy pl. midőn a német fő urak egy része IV. Ottót, más része Filepet akarta a császári trónra emelni, Ince pártfogása az elsőt juttatta győzelemre. Ottó azonban, mindjárt uralkodása kezdetén Itália felett is kezdvén kiterjeszteni császári igényeit, e miatt a pápa átok alá vetette őt, s helyébe növeltjét II. Fridrichet emelte. — Még nagyobb mértékben éreztette Ince a maga hatalmát és tekintélyét az ángolokkal. A XIII-dik század elején a kánterburyi érsekség betöltése felett, pártokra szakadván az ángolok, két választott érsek állott szemben egymással. Ince mindkettőt visszavetette, s nem választatott, hanem önhatalmulag nevezett ki egy harmadikat s az egész Angolhont interdictummal sujtotta. Az ellenszegülő és zsarnoksága miatt saját alattvalói által is méltán gyülölt ángol királyt Jánost átok alá vetette, királyi méltóságától megfosztotta s arra kényszeritette, hogy az nyilvános bünbánatot tartott és az országot mint pápai bizományt fogadta el Ince kezéből, 1213. — A fellázadt ángol rendek, jogaik biztositására 1215-ben az ugynevezett magna chártát kicsikarván a királytól, ennek Ince szinte ellene mondott de sikertelenül. — A francia királyt Filep Ágostont szinte átok alatt kényszeritette, eltaszitott nejének visszafogadására. — A keresztes hadak alkalmával a Konstántinápolyban leginkább franciák által alapitott latin császárság, a mely ugyan nagyon rövid életü vala, az alapitók által jobbágyi hódolattal, az Ince lábaihoz tétetett le. [1]) — Halála előtt egy évvel 1215-ben, egy nagyszerü zsina-

---

[1]) Minthogy a görögök rendszerént ellenségeik és árulóik voltak a kereszteseknek, annálfogva egyik kereszteshad 1204-ben elfoglalta Konstántinápolyt s megalapitotta ott a latin császárságot, első császárul egy flandriai grófot Balduint állitván abba. Az egész birodalom azonban csak 1261-ig tartott, mert ekkor III. Mihály — Palaeologus — elüzte a latinokat s ő lett görög vagy keleti császárrá.

tot tartott Rómában a Laterán templomban.[1]) Megjelentek e zsinatra csaknem minden keresztyén királyok követei; több mint ezer püspök és abbás; a jéruzsálemi és konstántinápolyi pátriárchák személyesen, az antiókhiai és alexándriai pátriárchák pedig követeik által, s igy ezen zsinat alkotó tagjai mint egy tettleg nyilvánitották azt, hogy Incében a római pápát a keresztyén világ fejének ösmerik el, s ő valóban elmondhatá, miszerint „a pápai hatalom a nap; a császári hatalom csak hold, mely fényét ama naptól kölcsönzi." Az emlitett zsinaton egyébiránt az egyházi tanra, jogviszonyokra és fegyelemre vonatkozólag 70 kánont terjesztett elő Ince, melyeket a zsinat kivétel nélkül hű tagjai, minden ellenmondás nélkül elfogadtak.

III. Ince korában, s az ő hatása következtében, az egyház szervezetének alapját a következő elvek alkották: A pápa a Krisztus helytartója, minden hivők feje, s az egyháznak korlátlan hatalmu kormányzója. Ő köthet és oldhat, az emberi intézményekre való minden tekintet nélkül. Ő alatta áll a püspökök, érsekek, primások és pátriárchák fokozatos testülete, egyedül ő tőle vévén hatalmat és erőt. Az egyház bármely részében s bármi ügyben, ő intézkedhetik teljhatalommal. A conciliumok csak puszta tanácskozó testületek, s a pápa ellenében semmi önállósággal nem birnak. — Ezen elvek szerént idomultak a pápa iránti tiszteletre nézve a közszokások is. A lábcsókolás divatba jött. Nem egyszer, császárok tartották a kengyelt a pápák számára, s általában a fejedelmek, még polgári ügyekben is, mintegy szolgáivá lettek a pápaságnak.

III. Ince legközelebbi utódának Honoriusnak, legtöbb bajt szerzett az ő növeltje II. Fridrich, ki, mint a középkor egyik legkitünőbb fejedelme, 1215—1250-ig uralkodott, s követte ősei

[1]) Laterán, a pápai palota egy része Rómában, azon helyen, melyet hajdan a Lateran nevü régi család birt. A Lateran palota mellett áll Sz. Jánosnak egy temploma, s ezt szokták nevezni Lateran templomnak, a mely a tulajdonképeni székes egyház, kathedral-templom Rómában, ezen jellemző felirattal: Omnium urbis et orbis ecclesiarum mater et caput.

példáját a pápák világi hatalma elleni küzdelemben is. A keresztes hadak iránti részvétlensége miatt átokkal sujtatva, ő azonban erre igen keveset figyelve, végre mégis megindult s hatalmába keritvén Jéruzsálemet és a jéruzsálemi királyságot, miután a jeruzsálemi pátriárcha, az ő megátkozott fejére a koronát feltenni nem merte: tehát ő maga tette azt fel, 1229 márt. 17. — Mig Fridrich a szent város vissza nyerésében fáradozott, addig a pápa csapatai, az ő olaszországi birtokait pusztitották. A melyeket a visszatért Fridrich győzelmesen elüzve, a pápát békére kényszerité. A béke azonban nem tartott sokáig, mert Fridrichet, ki a maga olaszország feletti uralmából semmit nem engedett sőt azt szigoruan fentartotta, ujból átokkal sujtotta a pápa most már hitetlenség és istenkáromlás vádját is emelvén fel ellene.[1]) Fridrich viszont, eretnekséggel vádolta a pápát, ki akkor IX. Gergely vólt, sőt harcra kelt az ellen s meghóditva annak birtokait, egészen Róma falai alá nyomult. — IX. Gergely 1241-ben meghalván, a pápai szék két évig üresen állott s csak 1243-ban töltetett az be IV. Incével, ki egykor Fridrichnek barátja, most pedig már halálos ellensége vólt, ellenében azonban átokkal sem boldogulhatott, sőt Rómából menekülni vólt kénytelen annak bosszuállása elől. Fridrich pedig elveihez hiven, és le nem győzetve halt meg 1250-ben.

Azon veszteségekért, melyeket a pápák II. Fridrichtől szenvedtek, az ő utódán, s az egész Hohenstaufen családon állottak bosszut. IV. Incc az egész családot trónvesztettnek nyilvánitotta s Nápolyt és Siciliát ennek uralma alól kivette s a pápai birtokok közé kebelezte. Fridrich fija, IV. Konrád császár, ki ama tartományok visszavétele végett harcra kelt, méreg miatt halt meg 1254. Fridrich másik fija, Man-

[1]) Irják nev. hogy a pápa azzal is vádolta Fridrichet, miszerént ez azt mondotta vólna, hogy három nagy impostor, csaló — vólt a világon: Mózes, Krisztus és Muhamed; — holott azt nem Fridrich, hanem Tournay Simon francia theologus s párisi tanár mondotta vólt, ki aztán, ezen szörnyeszme feletti tépelődésében meg is tébolyodott, mint a hagyomány tartja.

fréd, egy ideig szerencsés volt a küzdelmekben, mignem a pápai hatalommal szövetkezett, Anjoui Károly francia herceg elleni harcban elesett 1266. De még élt Fridrichnek egy utóda, illetőleg unokája, Konrád fija Konradin, a ki még ifju korában elkezdett küzdeni elődei nyomain, de szerencsétlenül, mert ugyancsak Anjoui Károly által legyőzetve, futni kényszerült s futása közben elfogatva, vérpadra hurcoltatott Nápolyban s hóhér bárdja alatt veszett el 1268. okt. 29.

Konradinban vége lett a Hohenstaufenek hősi nemzetségének. A pápai hatalom győzelme teljesnek látszott; de gyökerén ott rágódtak már a mindjárt következő hanyatlás férgei.

46. §. A pápai hatalom hanyatlása.

Azon küzdelmekkel, melyeket a pápák, az egyház és állam feletti korlátlan hatalomért vivtak, saját közvetlen céljokat elérték ugyan, de egyszersmind feldulták a német császárság és Olaszország békességét és erejét, s épen e miatt kezdődött meg a pápaihatalom hanyatlása is, mert a romokon Franciaország emelkedett fel, mely ezentul folyvást készen állott a pápai hatalom és dicsőség porba tapodására.

IX. Lajos francia király, ki szentnek is neveztetik, az 1269-ben kötött prágmatica sanctio[1] által gátot vetett országában a pápák pénzzsarolásainak. A keresztes vállalatok iránti buzgalom tüze elhamvadt s ezzel együtt elenyészett a pápai hatalom egyik kitünő támasza is. Az ugynevezett keleti latin császárságnak Palaeologus Mihály 1261-ben véget vetett s a XIII-dik század végén a keresztesek keleti birtokai végképen semmivé lettek. A pápa választások alkalmával, rendszerént kitört a különféle cselszövények és pártok harca is, s a szentszék több izben

[1]) Pragmatica sanctio nevet viselnek több országokban s különböző időkben, több rendbeli nagyobb fontosságu törvények vagy szerződvények, az az egyházi szintugy, mint a polgári élet mezején. Πραγμα — tény, ügy, foglalkozás stb. Πραγματικος = gyakorlati, használható, tanulságos, közhasznu.

évekig üresen állott. X. Gergely a végre, hogy ezen a bajon segitve legyen, az 1284-dik évi lyoni zsinaton azt rendelte, hogy a pápa választás ezentul a Conclavéban[1] történjék; de ezen rendszabály is sikeretlen maradt. 1294-ben a pápai szék két évi üresen léte után, sikerült végre a cardinálisoknak egy jámbor, de együgyü remetét, V. Coelestin név alatt elválasztani, a ki azonban még azon évben a ravasz és nagyravágyó Cajetán cardinál javára, székéről lemondott.

Cajetán, ki mint pápa VIII. Bonifacius név alatt szerepel, 1294—1303-ig uralkodott, hires elődeiéhez hasonló ügyességgel és erélylyel, de már sokkal kisebb szerencsével. Midőn ugyanis a franciák és angolok között ez időben kitört harci viszályba, közbenjáró és biróként be akart avatkozni, Szép Filep francia király a leghatározottabban visszautasitotta őt, s e mellett a hadi költségeket a francia papokra is reájok róvta. Bonifác erre 1296-ban a clericis laikos cimü bullával felelt,[2]) melyben átok alá veti mindazon világiakat, kik a papokra adót vetnek, sőt még azon papokat is, kik az ily adót megfizetnék. Erre Filep minden pénznek, nemes ércnek és drágaságoknak s igy a pápa számára fizettetni szokott adónak is Franciaországbóli kivitelét szigoruan megtiltotta. Bonifác ekkor béküllni kivánt, de sikertelenül, mert a viszály nem sokára odáig ment, hogy Filep a pápának Franciaországban levő követét, felségsértés miatt fogságra vettette. A pápa egy ünnepélyes iratban, melylyel a francia papokat a viszály feletti tanácskozás végett Rómába hivja, egyenesen eretnekeknek nyilvánitja mindazokat, kik nem hinnék azt, hogy a király mind egyházi, mind polgári ügyekben alatta áll a pápának. Filep pedig, a francia rendekkel egyetértve,

---

[1]) Conclave, általában elzárt, elzárható hely; — con — clavis; — különösen a pápa palotájának a vatikannak azon osztálya, a melyben a bibornokok pápaválasztás végett összegyülének s ott tartózkodának mindaddig, mig a választás bevégezve nincs. — Vatikan, a mons vaticánustól, melyen a pápai palota áll.

[2]) A bullák cimét, rendszerint kezdő szavaik alkotják. — Az itt idézett bulla első pontja pl. ez: Clericis laicos infestos tradit antiquitas. — A bulla egyébiránt jelent buborékot, domboru valamit, pl. domboru pecsétet az okleveleken, s különösen az ily pecséttel ellátott pápai rendeleteket.

bolondoknak mondja azokat, kik nem hinnék azt, hogy a francia király polgári ügyekben senkinek alatta nem áll. Erre a pápa Filepet átok, Franciaországot pedig interdictum alá vetette; a megátkozott király azonban, a hatalmas pápát formaszerint elfogatta s fogságra vettette, a melyből három nap mulva olasz fegyverek kiszabaditották ugyan, de ő a szenvedett megaláztatás miatti bujában, még azon évben, 1303-ban, meghalt.[1] — Bonifác volt az első pápa, ki az egyházi és világi uralom jelvényeül kettős koronát kezdett viselni, de ez már, valamint azon önérzet és elszántság is, a melylyel ő teljes diszben és trónon ülve fogadta az elfogatására küldött fegyvereseket, meg nem állithatta a pápai hatalom és dicsőség hanyatlásnak indult napját.

Bonifác egyik közelebbi utóda V. Kelemen, kit francia hatalom emelt a pápai székre, már Rómát nem is láthatá, hanem francia földön Avignonban székelt, a mely város 1309—1378-ig, tehát 70 évig, folyvást pápai székhely volt, s ezen időszak, mely alatt a pápák egészen a franciák uralma alatt állottak, a pápaság történetében, babylloni számkivetésnek szokott neveztetni. — A roskadozó pápai hatalommal a német birodalmi rendek is kezdék éreztetni visszatért erejöket s bosszuállásukat. 1338-ban ugyanis elhatározták, hogy a ki ezentul a választó fejedelmek által császárrá választatik, — azt maga ezen választás, a római szent birodalom császárjává teszi, és ezen ügyben a pápának semmi legkisebb beleszólási vagy megerősitési joga nincs.

A rómaiak mélyen fájlalták azt, hogy a pápát oly sok ideig körükben nem láthatták, igyekeztek tehát, hogy a pápa visszatérte által, Róma a maga egykori fényét ismét visszanyerhesse. V. Orbán pápa 1367. csakugyan el is ment a

[1]) Azt irják, hogy az öreg Caelestin, kit Bonifác ravaszul szoritott le a pápai székről, előre megmondotta erről, miszerint: Intrabit ut vulpes, regnabit ut leo, morietur ut canis. — Bonifácban a pápai hatalom meg utoljára összeszedte minden erejét. Az ő koronáztatásának ünnepélye fényesebb volt minden eddigieknél. — Fehér lovát, melyen megkoronázva ült, jobb felől az apuliai, balfelől a magyar király — III. Endre — tartotta, kantáránál fogva. — A díszlakománál a pápa háta megett szinte ezen két király állott s ezek szolgáltak neki.

kietlenné lett Rómába, de onnan, az Olaszországot folyvást zaklatott lázzongások miatt, csakhamar visszatért a számkivetés helyére. Ugyan ezen pápa volt az is, ki a kettős koronával már meg nem elégedve, a krisztus prófétai, papi és királyi tisztére célozva, hármas koronát készittetett és kezdett viselni,[1] — de ugyancsak ő volt kénytelen hallani Avignonban egy jeles francia theologusnak[2]) azon hatalmas beszédét, melyben az egyház jelenlévő nagy romlottságáról, mint az enyészet kétségtelen előjeleiről értekezett.

Az olaszok már végre nem birván tovább nélkülözni a pápát, 1378-ban elválasztották pápául VI. Orbánt Rómában; azonban a franciák sem akarván megfosztatni a pápai szék közöttök létének dicsőségétől, ők is választottak egy másik pápát VII. Kelemen név alatt 1378. — Ez időtől fogva 30 évig, azaz 1409-ig, folyvást két pápa volt, az egyik Rómában, a másik Avignonban, s mindegyik magát tartván igaz és valódi pápának, külön cardinálisokat és udvart tartott, az egyházi méltóságokat tetszése szerint osztogatta és árulta, s egyik a másikat rendszerint átkozta. E miatt az egyház kebelében rendkivüli zavar állott elő, s ezt nevezik nagy schismának[3]) vagy szakadásnak a pápaság történetében. A pápáknak, kik a babylloni számkivettetés miatt világi hatalmukat elvesztették, most a schisma miatt már egyházi hatalmuk s tekintélyök is, halálos csapást szenvedett.

Az egész egyház kezdé végre megunni e visszás helyzetet, s magok a cardinálisok gyüjtöttek össze a baj orvoslása végett Pisában[4]) egy közönséges zsinatot, a melyre körül-

---

[1]) Ez az, a mit tiarának szoktak nevezni, mely eredetileg a persák s különösen a persa királyok diszfövegét jelentette. A tiara hármas vóltát szokták vinni a pápának a harcoló, szenvedő és győzelmes egyház — vagy a földi, purgatoriumi s mennyei lelkek feletti hatalmára is. Az ünnepélyes felavatás alkalmával, a tiarát ezen szavakkal szokták átadni az uj pápának: „accipe tiaram tribus coronis ornatam, et scias te esse patrem, principem ac regem, rectorem orbis in terra, vicarium salvatoris nostri Jesu Christi."

[2]) Ez Oresin Miklós párisi tanár, majd püspök vólt, — több tudós munkák szerzője.

[3]) Schisma, görög szó, jelent szakadást. σχίζω = hasitom, szakasztom, elválasztom, pártokra osztom stb.

[4]) Pisa, olasz város Toscanában.

belől ezer egyházi férfi s a fejedelmek követei is nagy számmal jelentek meg. E zsinat előtt Gerzon, a párisi egyetem kancellárja,[1]) azon tételt fejtegette, hogy az egyház a krisztusi elvek szerint önjogusággal bir a pápa nélkül is, és a zsinat ezen tételt magáévá tette. Az ekkor uralkodott két pápa, t. i. XII. Gergely Rómából, és XIII. Benedek Avignonból a zsinat eleibe idéztetett, s minthogy egyik sem jelent meg, formaszerü igazság kiszolgáltatás után, engedetlenség és hütlenség miatt, mindkettő letétetett, s helyökbe V. Sándor név alatt, egy uj pápa választatott. Ez elválasztatása előtt ünnepélyesen reformot igért ugyan, de igéretét beváltani épen oly kevéssé volt komoly szándéka, mint a másik két pápának hivataláról leköszönni. Igy hát ez időben egyszerre három pápát tisztelhetett a keresztyén világ. — 1414-től 1418-ig egy uj egyetemes zsinat tartatott Kostnitzban.[2]) E zsinat az akkor létezett mindhárom pápát letette, a kik közül egy volt XXIII. János is, kit a nép megtestesült sátánnak nevezett, s ki e nevet elvetemedett erkölcstelen élete miatt, valóban meg is érdemelte.[3]) A zsinat által választott pápa V. Márton, szinte megcsalta a benne helyezett reményeket; megigérte a mindenek által ohajtott s követelt reformot, de e részben nem tett semmit sem.

1431—1443-ig ismét egy közönséges zsinat tartatott Bazelben, de viszont sikeretlenül. — Az egyháznak fejében és tagjaiban való reformálásáról, az eretnekek kiirtásáról és a török vészről, mint a keresztyénség ezen korbeli aggodalmai-

---

[1]) Gerson János, — Charlier, született Gersonban Franciaországban, 1363, — meghalt Lyonban, 1429. Nem csak szóval, hanem irodalmı művekkel is védelmezte az egyház jogait: Tractatus de unitate ecclesiae; — Libellus de auferibilitate papae ab ecclesia; De modis uniendi ac reformandi ecclesiam stb. stb.

[2]) Kostnitz, vagy Konstantz, ma a badeni nagy hercegség déli részében. — Az itt tartott zsinat, fényre és népességre nézve minden addigi zsinatokat felyülmult. Mintegy 18,000 pap, s átalában több mint 50,000 idegen s ezek közt számos szinészek és komédiások és több ezer oly nők látogatták meg és lakták e várost a zsinat alatt, kiknek ott léte a legvilágosabb bizonyiték vólt arra nézve, hogy az egyháznak s különösen a papi rendnek csakugyan gyökeres reformatiora vólt szüksége in capite et membris.

[3]) Irják felőle, hogy ifju korában tengeri rabló vólt; elődét V. Sándort méreggel ölte meg, s pápa korában, egy nápolyi nővel, egész nyilvánsággal tiltott viszonyban élt.

nak legfőbb tárgyairól, sokat tanakodott e zsinat, de sikerre nem juthatott. — Az ekkori pápa IV. Eugen, látva a zsinat reformra törekvő szellemét, előbb Bolognába, majd Florencbe s Ferrarába való áthelyezéssel akarta annak erejét megtörni. A bazeli zsinat darab ideig bátran tartotta magát, s e miatt a pápa által átok alá vettetett. A zsinat pedig a pápát tette le, s helyébe V. Felixet állitotta. Végre önkebelében pártokra szakadva, több tekintélyes tagjai által elhagyatva és elárultatva, ezen zsinat is eredmény nélkül oszlott fel. — Azok egyike, kik a szabadszellemü bazeli zsinatot hütlenül elhagyták, a tudós, erélyes és ügyes, de feslett életü Aeneas Sylvius volt, ki aztán II. Pius név alatt 1458—1464-ig ült a pápai széken. Ő egyike volt még ezen korban a legalább türhető pápáknak; de a keresztyénség ügyében, melyet belső romlottság s a már Konstantinápoly felett is uralkodó török hatalom, végveszélylyel fenyegetett, semmi üdvös fordulatot nem eszközölhetett. Utódai pedig, évtizedeken keresztül, az erkölcsi romlottság hősei valának. — VI. Sándor pápa, egyenesen a török szultánnal lépett szövetségre Franciaország ellen, s e mellett a legelvetemedettebb emberek egyike volt; — megölette saját testvérét, önnön leányával Lucretiával vérfertőztetésben élt, s az egyházi hatalmat csak arra használta, hogy magának és undok jellemü fijának Caesar Borgiának, pénzt és birtokot szerezhessen. Végre meghalt 1503-ban, az emlitett fija által egy gazdag bibornok számára készitett, de tévedésből általa kiüritett méreg pohár miatt, miként ő maga is többeket méreggel végzett ki.[1]) Utóda a dühöngő indulatu, bosszut és vért szomjazó

[1]) VI. Sándorra még életében, ily epigrammot irtak:

Vendit Alexander claves, altaria, Christum,
Emerat ille prius, vendere nonne potest?

Leányára Lucretiára pedig ily sirverset:

Hic jacet in tumulo Lucretia, sed re
Thais, Alexandri filia, sponsa, nurus.

Általában bizvást állithatjuk, hogy az erkölcsi érzettel s izléssel biró történetirás csak a legmélyebb borzalommal emlékezhetik az ezen korbeli pápák iszonyu erkölcsi romlottságáról. — Nekünk sem kedvünk, sem időnk ennek e helyeni

II. Julius lett, ki szerette a harcot, s felfegyverkezve személyesen vezette seregét, előbb Caesar Borgia, majd Velence ellen. Ennek utóda X. Leo lett, 1513—1521, ki keveset aggódott az egyház és annak romlása felett, de annál inkább szerette a világot és annak örömeit, különben okos, jószivü s tudósok és müvészek iránt bőkezü ember volt. Az ő pártfogása alatt éltek Angeló Mihály és Raphául a legnagyobb olasz festők, kiknek müveit mai napig méltán csudálja a világ. Ő tartotta 1517-ben a fényes lateráni zsinatot, mely a reform felé törekedett kostnitzi és baseli zsinatokra kárhoztatást mondott; de épen ez évben zendült meg a német földön Luther szózata is; s az isteni gondviselés elhozta a rég ohajtott, valódi reformatió hajnalának teljes felderültét.

47. §. Papi rend. Szerzetesek. Egyházi társulatok.

A pápai hatalom felemelkedése s tetőpontra jutása következtében, változást szenvedett a papi rendnek s különösen a felső papságnak jogi állása is. Az érsekek és püspökök, kik eddig bizonyos jogi önállósággal birtak, most már egyenesen a pápa alárendeltjei valának, s ettől, mint legfelsőbb és egyetemes püspöktől nyerték hatalmukat s annak jelvényét a palástot. A pápák után következtek rangban a cardinálisok vagy bibornokok, a kik közül és által választatott a pápa, s neveztettek ki a pápák által különböző országok számára, az ugynevezett apostoli követek vagy nunciusok [1]) is. Ezen korszakban tünnek fel a hitetlen orszá-

---

feszegetésre. — A ki az ilyenekben gyönyörködik, olvassa meg a többek között: Das Pabsthum im Wiederspruch mit Vernunft Moral und Christenthum, nachgewiesen in seiner Geschichte. Stuttgard. 1838. 1—3 köt.

[1]) Ezek tiszte általában, a pápaság érdekeinek képviselése és előmozditása volt. Innen apostoli nunciusoknak is szoktak neveztetni. Későbben különös és állandó tisztökké lett a protestantizmus elleni küzdelem, s a tridenti zsinat végzéseinek végrehajtására való felvigyázás. — Szoktak az ilyenek követeknek — legati — is neveztetni; mégpedig született követeknek — legati nati — akkor, midőn ezen tiszt, valamely egyházi főméltósággal rendszerént együtt jár; igy pl. hazánkban az esztergomi érsek, mint ilyen, egyszersmind a szentszék született követe is; legati a latere, — kik mintegy a pápa oldala mellől közvetlen környezetéből küldetnek ki valamely egyes nagyfontosságu ügyben, stb.

gok püspökei is, — episcopi in partibus infidelium. — A törökök által meghóditott országokban ugyanis, sok püspökségek megszüntek, s a püspökök elhagyták székhelyeiket, a pápák azonban, az ilyenek halála után is, folyvást neveztek ki ama megszünt püspökségek számára cimzetes vagy névleges püspököket. — A püspöki törvényszékek hatósága kiterjedt nem csak a papi rendre s a szorosan egyházi ügyekre, hanem a házasság, végrendelet és eskü ügyeire is.

A káptalanok, melyekben a püspöki székhely különböző templomaiban szolgált papok, egy közös szabályzat — kánon — szerént, tudományos és lelkészi foglalkozások között tartoztak volna együtt élni, ezen eredeti rendeltetésökkel keveset gondoltak.[1] A dús jövedelmü kanonoki állomásokra, legnagyobb részben nemesi családok világias érzelmü tagjai jutottak, kik a székhelytől távol, a világnak élve, egyházi tisztöket zsoldos helyettesek által végeztették. — Tizedek, hagyományok, ajándékozások s fejedelmi alapitványok következtében, különösen az érsekek, püspökök és káptalanok, több országokban roppant birtokok uraivá lettek, s ez által a polgári ügyekre is igen erős és közvetlen befolyást gyakoroltak.

Vallástani müveltség és tudományosság, különösen az alsó papság kebelében a legritkább tünemények közé tartozott. Nagy számmal voltak olyan papok, kik irni nem tudtak s még nagyobb számmal olyanok, kik a szentirást magyarázni s az igehirdetés által a népet oktatni egészen képtelenek valának. A nőtlenség kényszere következtében, a papság erkölcsisége a leggyászosabb pontra sü-

---

[1]) Chrodegang metzi püspökről irják, hogy ő, ki a 8-dik században élt, reformálni akarván a püspöki székes templomához tartozott papok életét, arra kényszerité azokat, hogy egy közös helyen, szerzetesi módon együtt lakjanak — monasterium, münster — együtt étkezzenek, tanuljanak és imádkozzanak. A szabályzat, mely az intézet szervezetének alapját alkotta, görögösen kanonnak neveztetett; innen a canonicus, kanonok nevezet. — A kanonokok szabályszerü összejövetelei alkalmával, a szentirásnak egy bizonyos fejezete capitulum a szokott felolvastatni s innen neveztettek az ilyen összejövetelek, majd későbben maga az összejönni szokott kanonokok testülete is, capitulumnak, kapitelnek, magyarosan káptalannak.

lyedt le, s a megtiltott házasság helyét oly bünök foglalták el, melyeket a történetirás emliteni is szégyenl.

A kor egyetemes romlottsága kiterjeszté hatását a szerzetes életre is. — A benedictinek szerzete, mely a X-dik századig egyedül állott nyugoton, elfeledkezve szép rendeltetéséről, a tudomány és közoktatás ápolása helyett világi foglalkozásokba s kedvtöltésekbe merült; több izben reformáltatott tehát, s ezen reform következtében jöttek létre annak uj hajtásaiként a következő rendek:

A cluniacok rende, mely igy neveztetett első zárdájának helyéről Clugnyról Burgundban.[1]) E rend tagjait szigoru élet, s a tudomány és nevelés mezején buzgó és sikeres munkásság jellemzi. Ezen szerzet, melynek neveltje volt Hildebrand is, a XII-dik század folyamán csak magában Franciaországban 2000 zárdával birt s a közép korban az egyház ügyeire kitünő befolyást gyakorolt.

A cisterciták rende, mely nevét vette alapittatása helyétől Cistercium vagy Citeaux nevü zordon tájéktól Franciaországban Dijon mellett. Ezen rendet, mely a hanyatlani kezdő clugnyi rend vetély társául 1098-ban Robert francia nemes által alapittatott, szigoru önmegtagadás, minden pompának kerülése s az isteni tisztelet és egyházi élet mezején a lehető legnagyobb egyszerüség jellemzette.[2]) Az eleinte jelentéktelen rendet Clairvauxi Bernát emelte kitünő tekintélyre s róla neveztetik az Bernhárdinnak is.

A karthausiak rende, mely Franciaországban, egy Grenoble melletti vadregényes sziklás völgyben Karthausban, — Chartreuse — Bruno rheimsi iskolaigazgató által 1084-ben alapittatott, a szigoru életmódra nézve minden más rendet felyülmult. Ezen rend tagjai a bencések kötelmein felyül, még folytonos hallgatásra kötelezték magokat, melyet

[1]) A középkorban Franciaország délkeleti része neveztetett Burgundiának.

[2]) Igy pl. szabályzatuk mondja: „tantummodo cruces ligneas coloribus depictas retinerent, neque candelabra nisi unum ferreum, neque thuribula nisi cuprea et ferrea."

csak a gyónás szakasztott félbe hetenkint egyszer; hust nem ettek soha; hetenkint három napon csak kenyérrel és vizzel éltek, adventi és bőjti napokban korbácsolással kinzották magokat; évenkint ötször magokon eret vágattak, s meztelen testökön durva szőr ruhát viseltek.

A camaldulensek rendét 1018 körül a ravennai hercegek egyik sarjadéka Romuáld alapitotta az Apennin vadonjainak egyik pontján Camáldóliban.

A premonstratensek rendét 1121-ben Franciaországban Laon mellett a Prémontré vagy Praemonstrátum nevü zordon völgyben Norbert alapitotta, kit egy mellette lecsapott villám téritett meg kicsapongó életéből. Ezen rend tagjait tulzó szigoruság jellemzi. Formaruhájok fehér vala.

A kármeliták rende Berthold kalábriai keresztesnek köszöni lételét, a ki a szent földön 1152-ben a Kármel hegyén, Ilyés barlangja mellett nehányad magával megtelepedve, kunyhókban éldegélt, melyek idővel zárdává alakultak. E rend tagjai a győzelmes saracénok által a szent földről elüzetve, Európában nyertek uj telephelyeket s későbben a kolduló rendekhez csatoltattak.

A középkori szerzetes rendek között több tekintetben legnagyobb fontosságuak voltak az ugynevezett kolduló szerzetek, s ezek közt viszont a dominicanusok és franciscanusok szerzete.

A dominicánusok szerzetének alapitója, a Guzman családból származott spanyol nemes Domonkos, ki 1170. született ó Kástáliában. Az általa igaznak tartott vallás mellett, már ifju korában rendkivüli buzgalmat mutatott, s hogy e buzgalomnak eredményét is láthassa, 1208-ban néhány barátjával déli Franciaországba ment, hogy az igehirdetés fegyverével, s az apostoli szegénység és önmegtagadás példájával a pápa által kárhozat alá vetett Albigens eretnekeket az egyház kebelébe visszatéritse. Az általa alapitott szerzetet 1215-ben III. Ince pápa megerősitette. E szerzet tagjai az ösmeretes három fogadalman kivül még arra is kötelezték ma-

gukat, hogy semmi birtokot nem szereznek, hanem egyedül koldulás által szerzett alamizsnából élnek, és hogy a népnek s különösen az eretnekeknek az igaz hitet predikálni fogják, s épen ezért neveztetik e rend predikátorok rendének is. Formaruhájok hosszu fekete s bő ujjú öltöny volt, mint a milyet ma is az evangélicus lelkészek több országokban viselnek. A dominicanusok predikáltak is ugyan folyvást, de minthogy tapasztalták, hogy ennek az eretnekek megtéritésében ohajtott sikere nincs: nemsokára a kényszer és erőszak fegyveréhez nyultak az ugynevezett igaz hit terjesztése végett.

A franciscanusok szerzetének alapitója Ferenc, született 1182-ben, az olasz föld egyik kis városában Assisiban. Atyja gazdag kereskedő volt, s ő maga egy élvhajhászó világfi. Állitólag csodaszerü események következtében egészen más ember lett belőle, s elhagyva földi javait, életét a szegények szolgálatára és bünbánat hirdetésére szentelte.[1] 1208-ban már tiz bajtársa volt, kiknek szigoru életrendi szabályokat adott és a kik egyszerü szürke formaruhát viseltek, melyet kötéllel szoritottak magukhoz, s melyen felyül, egy föveg, caputium függött. A szerzet tagjai egymást rendszerént ezen szózattal köszöntötték: „memento mori.“ Maga Ferenc átjárta Olasz Francia és Spanyolországot, s meghalt 1226-ban, s halála után nem sokkal a szentek közé soroztatott. Ő maga az általa alapitott rendet csekély vagy kis testvérek, minoriták rendének nevezte; későbben azonban rendszerént az ő nevéről neveztetett az; a német földön pedig, az emlitett caputiumtól capucinus nevet nyert. — E rend tagjai különösen kitüntek sajátlagos népszerü egyházi szónoklataik által.

Az emlitett szerzetes rendeken kivül, még számos más rendek is jöttek létre ezen korszakban. Ilyen volt a servitták rende, mely 1233-ban gazdag kereskedők által alapit-

[1]) Irják pl. hogy neki a Krisztus megjelent, mégpedig a keresztfán függve. Későbben is megjelent, de már seraf alakban, s reányomta ő reá, t. i. Ferencre, saját sebének helyeit, s ezek valóban ki is tüntek a Ferenc testén.

tatott Florencben a boldogságos szüz szolgálatára s különösen annak fájdalmai emlegetésére. E rendet IV. Sándor pápa erősitette meg 1255-ben. Ilyen volt továbbá az ágostoniak vagy augustinián remeték rende,[1]) melyet 1255-ben IV. Sándor pápa több töredék szerzetesi társulatok egyesitése által alapitott. Ezen rend is a koldulók szabadalmaival ajándékoztatott meg.

A franciscánus szerzet kebelében az életrendi szabályok felett nem sokára meghasonlások támadtak, a menynyiben azokat némelyek lágyitani, mások teljes szigoruságukban fentartani akarták, s az utóbbiak, kik spirituales névvel neveztettek, határozott ellentétbe léptek az uralkodó egyházzal és megromlott papi renddel. Részint ezekhez csatlakozva, részint ezektől függetlenül, még több oly egyházi vagy vallásos társulatok is jöttek létre ezen korszakban, a melyek mint ilyenek, a pápai hatalomtól függetlenek valának, sőt az ellen s általában az egyház romlottsága ellen küzdöttek, de legnagyobb részben idétlen fegyverekkel és kevés szerencsével. Ilyen volt a Beghárdok és Beghinek társulata, a XII-dik században.[2]) E társulat tagjai, kik leginkább buzgólkodó világiak valának, az egyház romlottsága ellen predikálva s bünbánatot hirdetve járták be a német földet és Hollandiát. Ilyen volt továbbá a Lollhárdok társulata, melynek tagjai a betegeket ápolták, s a holtakat különösen dögvész idején, énekelve eltakaritották.[3]) Ezek is rajongva ostromlották az egyház romlottságát s e miatt gyakorta érezték az uralkodó hatalom bosszuállását. — Az emlitett két társulat kebeléből keletkezett a korbácsolók rajongó csoportja is,[3]) melynek tagjai befedezett arccal, sűrű könyhulla-

[1]) Állitólag már maga Augustin egyházi atya, szedett össze remetéket Áfrikában, és adott azoknak bizonyos szabályokat.

[2]) A beghardok nevét származtatják Beghe Lambert lüttichi paptól, mint állitólagos alapitójoktól, mások a beggen szótól, mely imádkozást jelent stb. A beghinekét a begutten, — bigott szóból, mely vakhitüt, képmutatót jelent. — Bigot, régi németséggel: Istennél: Bey Gott?

[3]) A lollhardok neve éneklőt jelent. Lollen: énekelni.

[4]) Latinul: flagellantes.

tások és keserves bünbánati éneklések között, meztelen hátukat korbácscsal csapkodva járták keresztül az országokat. Nagy erélyességgel szerepeltek különösen a harcok, döghalál, éhség és törökvész idején, hirdetve a világ végének közeledését. Némelyek közülök az egyház romlottságát s különösen a hierarchiát, mint antikrisztust dühöngve megtámadták, s tüzhalmon végezték életöket. A közös élet testvérei, — fratres de communi vita, kiknek társulatát Groot Gerhárd alapitotta 1384-ben, Hollandiában, — oly jámbor lelkészek és világiak voltak, kik minden szerzetesi fogadás és szabályzat nélkül együttesen éltek, munkálva lelkök üdvét s buzgón és nagy sikerrel fáradozva az ifjuság és a nép oktatásában. A kolduló szerzetek halálos gyülölete ellen a kostnitzi zsinat, s maga V. Márton pápa is védelmezte őket. A reformatio, melynek e társulat tagjai mintegy előhirnökei valának, nagy részben önmagába olvasztotta fel őket.

48. §. Isteni tisztelet. Egyházi szokások.

Azon nagyszerü alkotmánynak, a melylyé a hierarchia a közép kor folyamán kiképződött, s melynek sulyával az öszszes egyházi életre reánehezedett, teljesen megfelelt ezen korszak isteni tisztelete is, a maga titokteljes latin nyelvü miséjével, temérdek innepeivel, nagyszerü templomaival s megszámlálhatatlan külsőségeivel.

A közönséges istenitisztelet legfőbb részét és köz pontját a mise alkotta;[1]) az ige hirdetés, a papok leg-

[1]) Mise, latinul missa. — Láttuk, hogy az egyház első századaiban, az urvacsorája rendszerént a közönséges isteni tisztelet után szolgáltattatott ki, és hogy abban, t. i. az urvacsorájában, nem vehettek részt a katekhumenusok, vagyis a keresztyén vallásra még csak most oktatott keresztyének, mint szinte a gyülekezet bünbánó tagjai sem. Ezek tehát a közönséges isteni tisztelet végén, a lelkész ezen szózata által bocsáttattak el: Ite, missa est, scilicet: concio, vagy ecclesia; — azaz: menjetek el, mert el van bocsátva a közönséges isteni tisztelet gyülekezete; vége van a reátok is tartozott isteni tiszteletnek. Későbben maga az egész isteni tisztelet s az urvacsorája is missa nevet nyert, s innen van e kifejezés: missa fidelium; — missa catechumanorum. (κατηχειν = visszhangozni, kérdezéssel tanitni stb. Innen a katechesis, katecheta s a ketechumenus stb. nevezet.) Későbben jelentette és ma is jelenti a római katholica egyház isteni tiszteletének azon legfőbb és legfontosabb részét, melyben a Krisztus valóságos teste és vére.

nagyobb részének mélységes tudatlansága miatt, csaknem egészen elenyészett, s az eretneküldöző franciscanusok és dominicanusok tartották azt fen némi részben, az uralkodó egyház védelme és terjesztése végett. — Az éneklés mesterségesebbé lett, de az isteni tiszteleten folyvást a zártkörü papi chorusok sajátja és latin nyelvü vala. A gyülekezetek együttes és nemzeti nyelveni éneklését, épen ugy, mint a nemzeti nyelvü egyházi beszédeket is, az uralkodó egyház által üldözött eretnekek és egyházi társulatok hozták divatba e korszak végén, saját körükben.

Az urvacsorájában, a XII-dik századtól kezdve a poharat megvonták a világiaktól, hogy az ur véréből valami el ne cseppenjen s e rendtartás védelmére kigondolták azon taut, melyet concomitantiának neveznek, mely szerént t. i. a testtel vér is lévén egyesülve, az utóbbinak különleges kiszolgáltatása felesleges. Magok a papok azonban, folyvást használták a poharat is. Szinte azon félelem miatt, hogy az ur testéből valami el ne essék, a kenyér és annak megtörése helyett, divatba hozták az ugynevezett ostyát.[1])

Számos uj ünnepek jöttek létre, melyek már nem a Jézus életére vagy a váltság munkájának tényeire, hanem szentekre, hittani titkokra s különösen az imádat tárgyává emelt Máriára vonatkoztak. Ilyenek valának: Mária szeplőtlen fogantatásának ünnepe, melynek alapját Lombárd Péter tette le, a Krisztus büntelen voltának minél szilárdabb biztositása végett azon tételt állitván föl, hogy már maga a Krisztus anyja Mária is bünnélkül fogantatott. Ezen véleménynek s az ezen alapitott ünnepnek azonban a dominicanusok határozottan ellene mondottak, de a győzelem, ellenfeleiké, a franciscanusoké lőn. A korszak vége felé jöttek még

— a mely t. i. a kenyérből lett ilyenné, — élőkért és holtakérti áldozatul mutattatik be a pap által Istennek. A mise egész folyama, mintegy 30—40 különféle szertartási cselekményekből van összealkotva, melyek, leginkább a Krisztus szenvedésére és halálára vonatkozó jelvi értelemmel birnának.

[1]) Ez kétségenkivül a hostiából lett, mely eredetileg áldozatot, megáldozandó valamit jelent.

létre más szinte Máriára vonatkozó ünnepek is.[1]) A Mária iránti kiváló tisztelet emelte egyik főimádsággá, az ugynevezett angyali üdvözletet is,[2]) s ennek gyakori használata hozta divatba az olvasót,[3]) mely mintegy ellenőrzi,

---

[1]) A Máriára vonatkozó ünnepek, melyeknek nagy része ma is szokásban van, az egyházi év folyama szerint, a következők:

a. Boldogasszony, vagy Mária fogantatása. Conceptio Beatae Mariae Virginis. Tárgya az, hogy már maga Mária, minden bün, minden szeplő nélkül fogantatott. Immaculata conceptio. Dec. 8.

b. B. A. szülésének várása. Exspectatio partus B. M. V. Tárgyát, mutatja neve. Dec. 18.

c. M. eljegyeztetése. Desponsatio B. M. V. Tárgyát mutatja neve. Január 23.

d. Gyertyaszentelő B. A. vagy M. tisztulása. Festum candelarum, seu purificationis B. M. V. Tárgya: Mária Jézust, születése után 40 nappal a jéruzsálemi templomban bemutatta. Luk. ev. II. 22. 27. Ez ünnepen szokta a pap megszentelni a templomban a viaszgyertyákat is.

e. M. értesittetésének ünnepe. Festum annunciationis B. M. V. Gyümölcsoltó B. A. Tárgya: az angyal hirt ád Máriának, Jézus fogantatása felől. Neveztetik: Festum conceptionis Christi névvel is. Márc. 25. — tehát tavaszszal, s innen van magyarul gyümölcsoltó neve.

f. M. hét fájdalma. Fest. Septem dolorum M. Tárgya: Mária részvéte s fájdalma a kinszenvedő J. felett. Azt hitték, hogy mindaz, a mit M. Jézusért türt, szenvedett, hét főpontra vihető vissza. Számos oly Mária képek, melyeken hét éles kard van szegezve M. keblének. A vén Simeon szava: „a te szivedet is átjárja az éles tőr.“ — Volt Mária hét örömének ünnepe is. F. Septem gaudiorum.

g. M. látogatása. Festum visitationis. Tárgya: Mária meglátogatta Keresztelő János anyját Erzsébetet. Luk. I. 41. stb. — Julius 2. tehát aratás tája, s ezért a magyaroknál: Sarlós B. A.

h. Kármelhegyi M. F. B. V. M. de monte Carmelo; — mert a karmeliták különösen tisztelték Máriát. Előbb csakis ezeké, később az egész egyházé lett az ünnep.

i. Havazó M. M. ad nives. — János gazdag és gyermektelen római patricius különösen tisztelte Máriát, s minden jószágát felajánlotta annak számára, hanem, várt valami rendkivüli isteni kijelentést, a mely által erre mintegy felszólíttassék. Egykor tehát, egy legforróbb nyári napon Rómában egy piacon hó esett. Ez lett a jel, s a helyen egy szép templom épült.

k. M. mennybemenetele. F. assumptionis M. Nagy B. A. Tárgya: Mária szent halála s mennyei diadala, vagy erősen kimondva, testestől lelkestől mennybemenetele. Aug. 15. Allitják, hogy különösen a magyarok nevezték Máriát Nagy asszonynak, Nagy B. asszonynak.

l. M. születése. Kisasszony napja. Nativitas B. M. V. szept. 8.

m. M. Neve napja. F. de sanctissimo nomine. Ez ünnepnek, neve által jelölt tárgyához csatolták későbben a törökök Bécs alól 1683. történt elüzetésének emlékét is. Szept. hóban, változó napokon.

n. Olvasós B. A. napja. F. rosarii B. M. V. egy, a törökökön 1571-ben vett győzelem emlékére, melyről azt hitték, hogy az olvasós társulat imádsága következtében történt.

[2]) Voltak s illetőleg vannak még: Maria de mercede; — patrocinium B. M. V. festum praesentationis B. M. V. stb. stb.

[3]) Az olvasó alkatrészei: egy sinór, a melyre százötven apró s tizenöt nagyobb golyó van felfüzve, oly formán, hogy minden tiz kis golyó után következik egy nagy, középen pedig van egy kereszt, Ez, a nagy olvasó; mert van kicsi is, a melyen már öt nagy és ötven kis golyó van. — A ki már az olvasó szerint imádkozik, annak minden kis golyónál egy Ave Máriát — Üdvözlégy Mária — minden nagy golyónál egy Paternostert, vagyis Miatyánkot kell mondania. —

hogy az elmondandó Ave Maria-k, üdvözletek számából egy is el ne maradjon valahogy. Behozták még a minden szentek, minden lelkek s a szent háromság ünnepét is, stb.[1]) Azon mindinkább elterjedő hittani nézet következtében pedig, hogy a kenyér és bor, valóságos testté és vérré változik át az urvacsorájában, létre jött az ur testének ünnepe 1264-ben, s a XIV-dik századtól kezdve ez alkotta mintegy az ünnepek koronáját.[2])

A búcsújárások s a képek és ereklyék tisztelete, noha az ellen ottan-ottan méltó és tekintélyes szózatok emelkedtek fel, mégis oly nagy erőre és terjedtségre jutott, s az egyházi élet és isteni tisztelet mezejére oly sok képtelenséget hozott be, hogy maga ez eléggé mutatja azon gyászos állapotot, melyre ezen korszakban a keresztyénség lesülyedt.[3]) E gyászos állapot jelenségei a nép vallásos életének mezején

Neveztetik az olvasó Szüz Mária zsoltárának, a menyiben az Ave Máriás kis golyók száma a nagy olvasón, épen anyi mint a zsoltároké; — továbbá Rosariumnak, mert rózsafából, vagy rózsalevelekből is szokták késziteni a golyókat, vagy mert Máriát rózsának is szokták nevezni. — Az olvasó a keleti pogány népektől jött át a keresztyénekhez. — Az imádságok számára fektetni a fősulyt, már a IV-dik század végén sem volt példátlan dolog. — Pál remetéről irják, hogy naponként 300 darab kis kövecset tett kebelébe s a mint egy imádságot elmondott, kilökött egy kövecset, hogy a napszámra kiszabott háromszáz imádság közül valahogy egy is el ne maradjon.

[1]) A minden szentek ünnepét, mely november 1-ső napjára esik, általában a nagy számu szentek egyetemének tiszteletére ülik; a minden lelkekét pedig, nov. 2. a végre, hogy az Isten a purgatoriumban gyötrődő lelkeket szabaditsa ki. A X-dik században egy sicilliai kegyes ember, látta a pokolnak föld mélyéből kitörő lángjait, és hallotta az elköltözettek iszonyu kinos üvöltését, kik egyszersmind azt is megmondották, hogy a kinokból különösen a clugnyi szerzetesek imádsága fogná őket kiszabaditani. Nem is késett tehát az emlitett szerzetesek apátja Odilo, 998-ban egy ünnepet rendezni e végre, mely aztán, az egész római egyházba bevitetett. — A szent háromság ünnepét eleinte ülték csak a szerzetesek a zárdákban. Darab ideig több tekintélyes egyesek s pápák ellentmondottak ez ünnepnek; végre XXIII. János pápa állapitotta azt meg 1334-ben.

[2]) Az ur teste ünnepének, F. corporis Christi, — tárgya azon dogma, miszerint az oltári szentségben a megszentelt ostyának szine alatt valósággal és igazán jelen van a Krisztus. — Juliána lüttichi apáca és több társai bizonyos foltot látván a teljes holdon: azt oda magyarázták, hogy az egyház ünnepsorozatából még hiányzik valami. IV. Orbán pápa tehát 1264-ben elrendelte az ur teste ünnepének egyetemes megülését, mondván ide vonatkozó bullájában, hogy ez ünnep: fuerat quibusdam catholicis divinitus revelatum, — és hogy ez, festivitate ac celebritate praefulgeat speciali.

[3]) Mutogatták pl. egy fogát azon lajtorjának, melyet Jákób látott s melyen az angyalok fel s alá jártak földről az égbe. Mutogattak egy darabot az egyiptomi sötétségből; egy tollat a szentlélek galambszárnyából; egy oldalbordáját azon cethalnak, mely Jónást elnyelte; egy darabot azon kövek közül, melyekről a sátán azt kivánta, hogy az ur változtassa kenyerekké; Mózes pálcáját, melynek ütésével a verestengert ketté választotta stb. stb.

e korszakban több helyen divatozott bolondok ünnepe s a szamár ünnep is.[1])

Ezen korszak isteni tiszteleti intézményéhez s egyházi szokásaihoz számithatók még az Isten békéje s az Isten ítéletek vagy ordáliák is. Az Isten békéje által, a kor ököljogát s vérengző durvaságait akarta korlátozni az egyház, a menyiben megállapitotta, hogy adventtől vizkeresztig, a bőjti napokban s minden héten Szerda estvéjétől Hétfő reggeléig, a személyes bosszuállások s erőszakoskodások kemény büntetés alatt tiltva vagynak.[2]) Az Istenitéletek már, melyeknek alapeszméje azon hit volt, hogy az Isten természetfeletti cso-

---

[1]) Igen érdekes és a keresztyén egyház ez időbeli állapotát jellemző két ünnep! A bolondok ünnepe a pogányok saturnaliája volt, keresztyén kiadásban. Valamint a saturnaliak ünnepén, az ős aranykor emlékeül a szolgák vitték az ur szerepét: ugy a bolondok ünnepén, mely karácsony és vizkereszt közé esett, a misénél szolgálni szokott gyermekek vették által a miséző papok és püspökök szerepét, ugyanezért ez ünnep, melyről már a XII-dik század folyamán van emlékezet, — kezdetben aldiaconok ünnepének, — festum hypodiaconorum — neveztetett. Későbben azonban, nagy gyermekek, rendes papok is bevegyültek a játékba. Felöltöztettek az alsóbb papok, vagy szolgák és gyermekek közül valakit pápai, érseki, püspöki stb. diszruhába, s ezt egy nevetséges álarcokba s torzalakokba öltözött csoport kisérte a templomba, a hol az álpápa, érsek vagy püspök, az egész nép jelenlétében végezte a papi teendőket. Mindjárt a templomba-lépés után el kezdtek táncolni, szennyes dalokat mondani, némelyek a miséző pap előtt kolbászt stb. ettek, mások az oltáron kockáztak vagy kártyáztak, — a füstölő edénybe bőrt, vagy más rosz szagu valamit löktek. A mise után táncra kerekedett az egész közönség, és a templomban aljas, undok dolgok is történtek, melyeket a templombóli kijövetel után az utcákon is folytattak. — Néhol külön, néhol a bolondok ünnepével együtt ülték a szamár ünnepet is, a melyen egy valóságos szamár szerepelt az isteni tisztelet folyamán, mégpedig vagy mint a Bálám szamarának képviselője, s ez esetben a Krisztus születését emberi szóhanggal jövendőlte meg, — a mi ugy esett, hogy a szamár lábai között egy pap volt elrejtve, s ez szólott a szamár helyett; — vagy a Jézus szüleinek Egyiptomba menekülésére emlékeztetett, a midőn a felcifrázott szamár hátára egy leányt ültettek, ki karjai közt egy csecsemőt tartott. A templomban misét olvastak, de a mise egyes főpontjai helyett, mint pl. Dominus vobiscum, — Ite missa est; a pap ugy bőgött mint a szamár, s ily bőgéssel felelt a nép is. — Énekeltek a többek között egy latin éneket, melynek minden versszaka ezzel végződött: Hé, Sire ane hé; — pl.

Orientis partibus
Adventavit asinus,
Pulcher et fortissimus,
Sarcinis aptissimus,
Hé, Sire Ane, hé. stb. — Nem mondhatjuk, hogy ez ünnepek mindenütt el lettek volna terjedve, s hogy a felsőbb egyházi hatóságok hozták volna létre azokat; anyi azonban kétségtelen történeti tény, hogy ezen ünnepek, több helyeken csakugyan léteztek, s azokban nemcsak a nép, hanem a papság is formaszerént tényező részt vett, s a pápák és zsinatok tilalma csak nehezen és későn irthatta ki azokat.

[2]) Az Isten békéje, középkori latin nyelven Treuga Dei, Treva Dei névvel neveztetett. A treuga és treva, aligha nem egy a német Treue=hüség, szóval.

dálatos módon kijelenti azt, hogy ki a bűnös s ki az ártatlan, igazság kiszolgáltatási intézmények valának. Ezek ellen mint Istent kisértő gonosz szokások ellen, eleinte tiltakozott az egyház, későbben azonban elfogadta, saját intézményeivé emelte és századokon keresztül gyakorolta azokat. Ezekhez tartozott: a sorsvetés, tüz, viz, szent falat, feszület, szent vacsora és gyászpad próbája.[1])

49. §. Erkölcsi élet. Egyházi fegyelem. Inquisitiok.

Miután az isteni tisztelet mezejéről a nemzeti nyelv s az ezen való igehirdetés és éneklés számkitettetett, s általában a népoktatás nagy fontosságu ügye semmi ápolásra nem talált, s miután a szerzetesek s felsőbb és alsóbb rendü papok s még a pápák élete és példaadása is, legtöbb esetben inkább kárára, mint hasznára volt a keresztyénségnek: igen természetes, hogy a nép erkölcsi élete a különben is sötét és durva időszakban, a leggyászosabb állapotra sülyedett le. A nagy közönségre nézve, az egyházi fegyelem fentartója s a közerkölcsiség előmozditója ezen időszakban leg-

---

[1]) Az istenitéletek, középkori korcs latinsággal Ordalia, Urtheil, Gottes Urtheil. — Ezek közül kettő, t. i. a tüzes vas és forró viz próbája különösen divatozott hazánkban is. — Az első szerént, a valami büntett gyanuja alatt álló egyénnek, meztelen tenyéren kellett vinni a templomban 10—12 lépésnyi távolságra egy darab megtüzesitett vasat. A kinek keze megsérült, az bünösnek tartatott. A második szerént egy üst fenekéről, melyben forró viz buzgott, ki kellett venni az abba lökött gyűrűt, kavicsot, vagy más eféle tárgyat. Itt is az volt bünös, kinek keze megsérült. — Az istenitéletek történetét s különböző nemeit, nyelvünkön és hazánkban tüzetesen legelőször tárgyalva, lásd tőlem, az Uj Magyar Muzeum 1858-dik évi folyamában s külön lenyomatban is. Pest. 1858. — Ezen korból veszik eredetöket s egyházi és polgári tekintélyöket az istenitéletekkel némi részben rokon boszorkányperek is. Azon balhit, hogy boszorkányok vannak, s hogy azok a gonosz szellemmel való szövetségöknél fogva, természetfeletti erőkkel rendelkezhetnek, az embereknek árthatnak stb. a pogányság és zsidóság köréből jött át a keresztyének közzé. A tudatlan és babonás alsó papság, ezen balvélemény kiirtására semmit sem tehetett; az állitólagos boszorkányokat rakásra fogatta és öldöstette ugyan, de épen ez által a balhitet még inkább megerősitette. VIII. Ince pápa, már 1484-ben egy bullájában, egész formaszerüséggel és ünnepélyesen megállapitja a boszorkánypereket, s a balhit, — melyet a protestans népek is századokon keresztül ápoltak, és pedig épen az által, mert boszorkányokat égettek, — oly mély gyökeret vert, hogy a müvelt német földön még 1780-ban is öltek boszorkányt. Szinte a mult század végeig szerepeltek a boszorkányok hazánkban is, noha régen megmondá bölcs Kálmán királyunk: De strigis, quae non sunt, nulla quaestio fiat.

inkább az ugynevezett magán, vagy fülbegyónás lett volna, melyet III. Ince pápa a 4-dik laterani zsinaton, 1215-ben, általános kötelező erejüvé emelt, a scholasticusok pedig egyenesen a sákramentomok közzé sorozták. A fülbegyónás azonban, inkább a papi befolyásnak és hatalomnak, mint a nép erkölcsiségének lett valódi előmozditója. Számtalan utak nyittattak a bünhödés alóli felszabadulásra s a valódi bünbánat és erkölcsi megjobbulás helyét, puszta külsőségek foglalták el.

A pápák, kik már nem csak szent Péter utódainak, hanem a Krisztus és az Isten helyetteseinek tartattak, az átok és interdictum által használták a mennyország kulcsát, vagyis gyakorolták az egyházi fegyelmet. Az átokkal sujtott egyesek, az egyház kebéléből kirekesztve s minden egyházi és polgári jogaiktól megfosztva valának. Az interdictum már városokra, vidékekre s egész országokra nehezült. Az ily helyeken megszünt az isteni tisztelet, a harangok elnémultak, az urvacsorája és keresztség nem szolgáltatott ki, házasság nem köttetett, s csupán a lelkészek, koldusok s két éven alóli gyermekek temettettek el egyházi szertartással. Az erkölcsiségre nézve azonban, ezeknek is igen kevés következésük volt, mert alamizsnával, bőjtöléssel, búcsújárással, a keresztes hadak idején a kereszt felvételével s általában bünbocsátó levelek szerzésével, bármily büntetés alól fel lehetett szabadulni. A bünbocsátó levelek intézménye azon nézeten alapult, miszerint a pápa, mint Istennek helytartója, tárnoka mintegy a kegyelem és jótettek azon kincseinek is, melyek részint a Krisztus érdeméből, részint a vértanuk és szentek azon felesleges jótetteiből származtak, melyeknek végbevitele, azok idvességére nem volt szükséges. Ezen kincsek összegéből már, a pápa bárkinek is adott pénzért bizonyos részletet, s erről egy okmányt is állitott ki, mely bünbocsátó levélnek neveztetett. Ezen üzlet végre odáig ment, hogy nem csak a már elkövetett, hanem az elkövetendő bünökért és pedig nem csak az élők, hanem az ezután születendők büneiért is bocsánatot lehetett nyerni.

A bünbocsátás sajátlagos módját alkották az ugynevezett jubilaeumi évek is.[1]) VIII. Bonifác pápa ugyanis, 1300-ban azt hirdette ki, hogy a kik bünbánattal meglátogatják Rómában a szent apostolok templomait, és ott 15 napot töltenek, azok 100 évre szóló teljes bünbocsánatot nyernek. Ennek következése az lett, hogy csakhamar 200,000 búcsús tolongott Róma falai közt. Későbbi pápák, előbb minden 50-dik, majd 33-dik, végre 25-dik évre tették az ily búcsújárást. A búcsú eredményének a bünbocsánatnak megnyerése végett azonban nem volt szükség személyesen Rómába menni, hanem elég volt oda csak magát az utiköltséget elküldeni. A pápák fényüzése, tékozlása s világi érdekei gyakori pénzszükséget idéztek elő, a mit növelt a törökharc s a szent Péter templomának ujból épitése is, s igy, különösen a két utóbbi szükség ürügye alatt, nagyszerüen megkezdődött a bünbocsátó levelekkeli üzérkedés. A püspökök s alsóbb rendü papok lehető fegyelmi eljárását s magának a gyóntató széknek értékét és tekintélyét is, semmivé tették a bünbocsátó leveleket gyakorta szemérmetlenül árulgató kolduló barátok. Azon nézet, hogy a bünbocsátó levél csak annak szerezhet valódi bünbocsánatot s majd a tisztitó tüz gyötrelmeiből előbbi kiszabadulását, ki azt igaz benső bünbánattal fogadja, csak a tudósok irataiban foglalt helyet, a levelek árulói és vásárlói arról már semmit nem tudtak, vagy tudni sem akartak.

Nem csak a bünbocsátó levelek, hanem a szent cimek osztogatásában is bőkezü volt az egyház ezen korban. — Azokat, kik a kor fogalmai szerént, kitünő erényes és szent életet éltek, a pápák canonizálták, vagyis a szentek soroza-

[1]) Jubileum, eredetileg a héber jobel szótól származik, mely kürtöt jelent. — A mózesi törvények szerént, minden 50-dik év örömév volt, a mennyiben ekkor az adóssági, szolgasági stb. kötelezettségek megszüntek, s a vagyoni és polgári jogviszonyok ötven év előtti állapotjokra helyheztettek vissza. Az ily évet kürtök zengésével hirdették meg az egész országban. Innen, Károli forditásában a kürtölés esztendeje, Lutherében a Halljahr. A héber jobel szótól aztán, középkori latinsággal: jubilaeum, annus jubilaeus: örömünnep, örömév, évfordulati örömünnepély.

tába igtatták, s ezek aztán tisztelet és imádat tárgyaivá levének, minthogy az egyházi hit szerint, Istennél az élőkért esedezhettek. Az első, ki a pápa által 993-ban ünnepélyesen szentté avattatott, Ulrich augsburgi püspök volt, kinek érdemeül s szentté avattatásának alapjaul az volt felhozva, hogy Augsburg városát 955-ben, magyar őseink ellen hősileg védelmezte. — A szentek száma nem sokára anyira megnövekedett, hogy az év minden napjára nem csak egy-egy, hanem némely napra tiz szent is jutott; e mellett az élet különféle foglalkozásaihoz képest is szét valának osztva a szentek, igy például Hubert a vadászok védszentje volt. [1]) stb.

A mily elnéző és bőkezü volt az egyház a bünbocsátó levelek és szent cimek osztogatása ügyében, épen oly szigoru volt az eretnekek sőt általában a véleményszabadság barátai irányában. — Nem volt elég, hogy minden oly zsinati végzésnek, mely valamely tant megállapitott, rendszerént utána tétetett az ily tartalmu formula: „átkozott legyen az, ki mást hisz vagy tanit;“ — nem volt elég, hogy Rómában minden évben egyszer, ünnepélyesen felolvastatott egy bulla, mely az eretnekekre rettenetes átkot mond; mindezekhez még III. Ince pápa szükségesnek látta az inquisitiót vagy eretneknyomozó törvényszéket is csatolni 1215-ben, melyet aztán 1229-ben a toulousi zsinat méginkább kifejtett.

A szent inquisitio, vagy szent tiszt törvényszékét, eleinte a püspökök vezették, ezeket azonban, mint nem eléggé szigoruakat, csakhamar, nevezetesen 1233-ban, a franciscanusok és dominicanusok váltották fel, kik közvetlen a pápa hatósága alatt állottak. A törvényszék tiszte volt az eretnekség gyanuja alatt állókat kinyomozni, feleletre vonni s az eretnekeket vagyon és hivatalvesztéssel, vagy halállal büntetni, és pedig megmásithatlanul. A kitüzött áldozatok titokban fogattak el, hosszu fogság vagy kegyetlen kinzás

[1]) Valakinek szentté avattatását formaszerü peres eljárás előzte meg, a melyben egyik szereplő, mint az ördög ügyvéde, advocatus diaboli, lépett fel, s a szentté avatandó ellen, mindenféle bünöket bebizonyitni törekedett.

által kényszerittettek vallomásra, s büntetésök rendszerént jószágvesztés, örök fogság, vagy tüz általi halál volt. — Az inquisitiot több országokba bevitték. A német földön Konrád nevü dominicanusnak, a magyar királyi hercegnő szent Erzsébet [1]) udvari papjának jutott az inquisitori dicsőség. De sehól sem dühöngött az inquisitio rettenetesebben, mint Spanyolországban és Portugalliában, főként a zsidók ellen. Az első főinquisitor Torquemáda ezereket égettetett meg elevenen. [2]) — A szent inquisitio eljárásának végső szakasza következő volt: Ünnepélyes menetben a nagy harang tompa zugása mellett vonultak a vesztő hely felé. Elől mentek a dominicanusok az inquisitio zászlójával, melynek felirata ez volt: „igazság és irgalmasság;" — ezek után azok, kikre csak bünbánati gyakorlatok voltak mérve; viszont ezek után, — élökön egy kereszttel — a halálra itéltek, hegyes süvegben, sárga öltönyben, melyre keresztek és ördögi arcok valának festve, [3]) kezökben egy-egy kioltott gyertyával. Hogy a menet annál borzasztóbbá legyen, ott vitték az elszököttek arcképeit s az eddig kivégzettek csont maradványait is, egy

[1]) Ez az Erzsébet II. vagy jeruzsálemi András magyar királynak s nejének Gertrudnak leánya. Született 1207-ben Pozsonyban, vagy némelyek szerént Sáros Patakon. Már négy éves korában eljegyeztetett az akkor tiz éves Lajos thüringeni grófnak, s csakugyan ezzel együtt neveltetett a német földön. Szegények, betegek, nyomorultak iránti részvétét, ápolását nem győzik eléggé magasztalni. Igen egyszerü durva öltözetben járt, naponként megkorbácsoltatta magát, mit ha kellőleg nem teljesitett, gyóntatója Konrád, ököllel jól hátba verte őt. Különös tartalmu legendák vannak felőle. A többek közt pl. hogy midőn egykor kötényében kenyeret vitt a szegényeknek, s a vele szemben találkozott gróf kérdezte, hogy mit visz, s ő azt hazudta hogy rózsákat: a megnyitott kötényből csakugyan valóságos rózsák hullottak ki. A nyomorultakkal s szegényekkeli jóltét indulata oly természetellenes rajongássá fajult Erzsébetben, miszerént a betegek legundokabb sebeit csókolgatta s kérte az Istent, hogy irtsa ki az ő szivéből a saját gyermekei iránti szeretetet, hogy egészen a nyomorultaknak élhessen. Meghalt 1231-ben, 24 éves korában. Négy évvel ezután már szentté avattatott. A nevéről nevezett szép templom, mely sirja felett emeltetett Marburgban, ma már a reformátusok birtokában van. Erzsébet életét az ujabb időkben is többen megirták, igy a franciák között a hires Montalambert, két kötetben stb. stb. — Mily jellemző, hogy Erzsébet jótékony, szelid alakja mellett, az ő gyóntatójának, Konrádnak iszonyu alakja áll, ki a legborzasztóbb kegyetlenséggel, sok ezereket hurcoltatott a véleményszabadság miatt máglyára, s elvégre is, általánosan gyülöltetve, 1233-ban Marburg mellett agyonveretett.

[2]) Torquemada Tamás dominicanus szerzetes volt s 1478-ban kezdett szerepelni mint főinquisitor és pedig oly erélyesen, hogy már müködése első évében 2000 embert hurcoltatott máglyára.

[3]) Ezen öltöny neveztetett spanyol nyelven sanbenitónak: Sacous benedictus.

oly koporsóban, melyre lángok valának festve. Bezárták a menetet papok, szerzetesek s a sok ezer igaz hivők, kik jelen létökkel akartak hódolatot mutatni a szent inquisitio iránt. Miután a menet a főutcákon keresztül a templomba ért, itt a halálos itélet még egyszer felolvastatott az elitéltek előtt, a főinquisitor mellökre vágott s innen vitettek aztán a polgári hatóság által kivégzés végett a vesztő helyre.

Ezen intézmény s ezen eljárás az, mely a keresztyén egyházban Auto-da-fénak, azaz a hitcselekvényének — actus fidei — neveztetett.

50. §. Egyházi tan. Főiskolák. Egyházi törvények gyüjteménye.

Azon egyházi tan, melyet a keleti és nyugoti egyházi atyák és a zsinatok létre hoztak és megállapitottak, csak mint töredékekből álló gyüjtemény szállott által a közép korra s ezen kor tudósainak jutott azon feladat, hogy az egyházi tudomány összes anyagjait élő rendszerbe szedjék s a gondolkodás erejével általhassák. Ezt cselekedték különösen a scholasticusok, kik igy neveztettek azért, mert rendszerént a felsőbb iskolákban is müködő tudósok valának. Az első valódi s főscholasticusként rendszerént Kanterburyi Anselm emlittetik, ki 1109-ben, — utólsóként pedig Biel Gábor, ki 1495-ben halt meg,[1]) — Nem lehet tagadni, hogy a scholasticusok a vallás tárgyai feletti mély, éles és következetes gondolkodásban kitünőek valának; de más részről a legszentebb tárgyakkali merész játék, kalandos, sőt képtelen

[1]) Némelyek feljebb, nevezetesen a IX-ik század végére teszik a scholasticismus kezdetét, s már skót Erigenat, Paschasius Radbertust, Rhabanus Maurust stb. annak hiveiül emlitik. Ezek azonban inkább csak utkészitöi valának a valódi scholasticismusnak. — Nevezetesebb scholasticusok voltak még: Lombárdi Péter tanár, majd párisi püspök, meghalt 1164. Irt Libri quatuor sentiarum cimü kézi könyvet; Halesi Sándor, párizsi tanár, doctor irrefragabilis; Albertus Magnus, természettudományokbani jártasságéért bűvésznek tartatott, Aquinoi Tamás, több helyeken tanár, Summa cimü hires munka szerzője, — doctor angelicus; Duns János skót, — doctor sublimis; Bonaventura János, doctor seraphicus; Occam Vilmos párisi tanár, doctor invincibilis. stb.

tételek felállitása, s a szentirás tiszta tartalmával s a józan emberi észszel ellenkező eredményekre jutás jellemzi az ő theologiájokat,[1]) a melyhez az Aristoteles gondolkodás tanát használták fel. A scholasticusok különösen erőlködtek azon, hogy az egyházba becsuszott visszaéléseket, a tudományos gondolkodás előtt igazolják, s épen ezért temérdek tévtanokkal halmazták el a theologia mezejét. Ők állitották fel s hozták be az egyházba a hét sákramentomról, a kenyér átváltozásaról, a szentek érdemeiről, a bünbocsátó levelekről, a holtak különböző állapotjáról s több e félékről való tanokat, melyeknek a szentirásban semmi alapjok nincs.

A scholasticusok tulzásai ellenében, igen jótékony volt a mysticusok[2]) fellépése, kik megunván a scholasticusok veszélyes s illetőleg nevetséges szőrszálhasogatásait, az evangyéliom igazságait nem a hideg emberi ész, hanem a kedély hatalmával, a hit erejével kivánták felfogni. A mysticusok között legkitünőbbek valának a német földön: Eckart, ki 1329-ben, Tauler János, ki 1361-ben és Susó Henrich, ki 1365-ben halt meg.[3]) A mysticismus sokat tett ugyan arra nézve, hogy a figyelem a vallásos élet valódi forrásai felé forduljon s a vallásosság a gyakorlati életben is nyilatkozzék; más részről azonban minthogy a mysticismusnak is igen kevés mértékben volt alapja a szentirásban: csakhamar üres és gyümölcstelen ábrándozássá fajult az. Mindkét tévirány ellenében, a bibliai tanulmányok s a hajdankori remekirodalom ösmerete hozták el az idők jobbra fordulását.—

Azon zárdai iskolákból, melyeknek nagy részét Nagy Károly alapitotta volt, az idők folyamán oly nagyobb iskolák alakultak, melyekben már nemcsak a theologiai, ha-

---

[1]) Ők pl. a legkülönösebb kérdéseket tették fel Istennek, az angyaloknak alakjáról stb. részletesen előadták a mennyország és a pokol topographiáját stb. Képtelen tartalmu s szemérmetlen kérdéseikről, szőrszálhasogatásaikról lásd: Erasmus Laus stultitiae cimü müvét.

[2]) Μυστικος = titkos, titkos értelmü, homályes, elrejtetett; μυειν = bezárni, befogni, különösen a szájat és szemet.

[3]) Eckard, a dominicanusok provincialisa Kölnben, mélyelmü gondolkozó, pantheismushoz hajló tudós. Halála után több tételeit elkárhoztatta a pápa.

nem a jogi, orvosi és bölcsészeti tudományok is tanittattak s melyek épen ezért Universitásoknak, egyetemeknek neveztettek. Kezdetben az egyetemek egészen egyházi intézetek valának, s mint ilyenek a pápa főhatósága alatt állottak. A theologiai, egyházi és jogi vitás kérdésekben az egyetemi tanárok rendszerént megkérdeztettek, s általában nemcsak az egyházi, hanem a polgári főbb ügyekre is kitünő befolyást gyakoroltak. A legtekintélyesebb egyetemek valának ezen korban a bolognai, salernoi[1]) és párizsi, melyek még a XI-dik században alapittattak, s nemsokára kitünő vagyonnal és szabadalmakkal láttattak el. A római egyetem 1303, a prágai 1348, a bécsi 1365-ben alapittatott.[2])

Az Izidor neve alatt álló pápai határozmányok világra jövetele után, folyvást jöttek létre az egyházi törvényeknek oly gyüjteményei, melyek az anyagot szaporitották ugyan, de nevelték egyszersmind az eltérések, ellentmondások és kétségek számát is. Az ily gyüjtemények közül kitünőbbek valának a Burchárd, Anselm és Ivó püspökök nevei alatt állók a XI-dik század első felében.[3]) A XII-dik században Grátián kamálduli szerzetes és bolognai tanár vette magának azon fáradtságot, hogy az egyházi törvények óriási tömegét, a lehető legteljesebben összeszedje s a fenforgó eltéréseket és ellentéteket a scholasticismus segélyével kiegyenlitse. Grátián müve 1150 körül jött létre s concordantia discordantium canonum[4]) cimet visel, közönségesen azonban csak Decretum Gratiani névvel neveztetik. Ezen mü, az egyházjog tanulmányának, külö-

Tauler, szinte dominicanus Kölnben és Strassburgban; elragadó ékesszóllásu. Suso Ulmban, Amandusnak is neveztetett, gróf családból származott, kit erőteljes szellem, szigoru erkölcsiség és szerető sziv jellemez. — Irodalmi tekintetben legnevezetesebb volt a mysticusok közt Kempis — Hamerken — Tamás kanonok, meghalt 1471-ben; — kinek Krisztus követéséről irott munkája sok nyelvekre leforditattott s több ezer kiadást ért.

[1]) Salerno, Nápoly egyik tekintélyes városa.

[2]) A reformatio előtt alapitttattak még a következő egyetemek is: a nápolyi 1224, lisbonai 1290, oxfordi és cambridgei szinte a XIII-dik században; heidelbergi 1386, lipcsei 1409, bazeli 1460, tübbingeni 1482, wittenbergi 1502 stb.

[3]) Burchard Wormsban, meghalt 1020. Anselm Luccaban, meghalt 1086. Ivó Chartresban, meghalt 1025.

[4]) Az egymástól eltérő egyházi törvények egyezménye.

nösen a párizsi és bolognai egyetemekben rendkivüli lendületet adott. — A római jog mellett, melynek tanitói Legistáknak neveztettek, már több egyetemekben rendszerént tanitották a canoni vagy egyházi jogot is, s folyvást müveltetett az, irodalmi téren is. Némelyek nevezetesen, Grátián müvéhez magyarázatokat irtak, mások az övéhez hasonló gyüjteményeket szerkesztettek, s az ily tudósok neveztettek Decretistáknak. A végre, hogy a különböző gyüjtemények és magyarázatok által ismét létre jött zavarnak vége vettessék, IX. Gergely pápa 1234-ben Raimundus de Pennaforti nevü dominicanus szerzetes által egy uj gyüjteményt szerkeztetett, s a párizsi és bolognai egyetemeknek megparancsolta, hogy az egyházjogi oktatás alapjaul ezentul ezen gyüjteményt vegyék fel. E gyüjtemény, mely már IX. Gergely saját határozmányait is magába foglalta, öt könyvből állott; VIII. Bonifác egy hatodikat toldott hozzá, V. Kelemen pedig a maga határozmányait Clementia név alatt csatolta ahoz. A későbbi idők jelentékenyebb határozmányai Extravagantes[1]) cim alatt 1500-ban csatoltattak a korábbiakhoz s igy létre jött az egyházi törvények teljes gyüjteménye, az ugynevezett corpus juris canonici.

51. §. Küzdelmek az egyház romlottsága ellen. Reformátori törekvések.

Hogy a közép kor folyamán az egyház élete, minden rétegeiben a legnagyobb romlottságra jutott s eredeti tiszta alakját és szervezetét teljesen elvesztette: ez oly tény, melyet csak a legnagyobb elfogultság tagadhat, s melyet magának azon kornak férfiai, sőt pápái közül is sokan tisztán láttak és mélyen érzettek. E romlottság s különösen a vakhit és álszenteskedés ellen, már Nagy Károly korában emelked-

[1]) Extravagántes: kivülbolyongók, a mennyiben kezdetben kivül estek a pápai határozmányok rendszeres gyüjteményének körén; — későbben azonban, nevezetesen a XVI-dik századtól fogva, folyvást és szakadatlanul az egyházi törvénykönyv kiegészitő részeinek tartattak.

tek fel tekintélyes szózatok, s az ily szózatok, a későbbi idők folyamán is a romlás több pontjai felett folyvást ismétlődtek. Tagadni nem lehet, hogy ezen szózatok s általában a feltámadt ellenzék küzdelmei, nem mindenkor tiszta forrásokból eredtek; önzés, ábránd, tiszta igazság s tévelygés összevegyülve tűnnek fel ezekben. Voltak azonban oly küzdelmek is, melyeknek képviselői és harcosai, tisztán belátták a romlás forrását; az evangyéliom tiszta és szilárd alapjára támaszkodtak s erre mint egyedül biztosra és szabályzóra akarták visszaállitni az egyházat is.

Ilyenek voltak a felekezetek között:

a) A váldensek.

Wáldus Péter[1]) lyoni kereskedő Francziaországban, véletlenül egy latin nyelvü bibliát találván, szorgalmatosan olvasgatta azt, s csakhamar meggyőződött a felől, hogy az azonkori egyház tanai és intézményei, mennyire nem egyeztethetők a szentirással s mily temérdek az elterjedt visszaélések száma. Szép vagyonát az ujszövetségi szentirás terjesztésére s szegények segéllésére forditva, mint vallástanitó lépett fel. A mi a szentirással meg nem egyezett, azt határozottan elvetette; a papi rend előjogait, misét, szentek és ereklyék tiszteletét, bünbocsátó levelet, fülbegyónást, tisztitó tüzet, az isteni tisztelet latin nyelvét s több efféléket a szentirásból vett érvekkel határozottan megtámadta. 1170 körül egy kis társulatot alakitott, melynek czélja volt az evangyéliomi tiszta tudománynak terjesztése, az egyszerü szegény nép között. Követői csakhamar megnövekedtek s az ő nevéről, waldenseknek neveztettek.[2]) Wáldust a pápa csak hamar, nevezetesen 1180-ban, átok alá vetette, s ő hazáját elhagyni kényszerülve, Csehországban halt meg, 1197. — Az evangyéliomi tiszta tudománynak általa meggyujtott fáklyája

[1]) Franciásan Pierre de Vaux. Némelyeknél Wáldó Péter.
[2]) Vannak, kik azt vélik, hogy a waldensek neve és eredete nem Waldustól vagy Waldótól, hanem azon völgyektől — franciául: val, plur: vaux — veszi eredetét, melyekben azok, már Waldus fellépése előtt laktak volt.

az ő halálával nem aludt ki, követői az üldözések között is folyvást valának s tiszta erkölcsü, jámbor élettel tüntek ki.

Francziа, olasz és német földön számos waldens gyülekezetek alakultak, melyek ellen III. Ince pápa, 1209, irtó háborut inditott, bünbocsánatot és örök életet igérvén mindazoknak, kik e harcban részt vesznek. Sok ezer szegény waldensek megölettek; városaik, falvaik feldulattak, elpusztittattak; de szellemök nem irtathatott ki. VIII. Lajos francia király s a pápák ismételt keresztes hadakkal, az inquisitiok tüzhalmokkal akarták kiirtani a waldenseket, de sikeretlenül, mert a megölettek véréből s az elhamvadtak hamvaiból uj hősök támadtak. Végre Filep savoyai herceg pártját fogta az üldözötteknek, s ennek lehet köszönni, hogy a waldensek, Piemont völgyeiben folyvást fentarthatták magokat, s ősi elvökhöz és jellemökhöz hiven, mai napig egy tiszteletre méltó felekezetet alkotnak. — A waldensek gyakorta jőnek elő a régi irodalom mezején leonisták, vagy lyoni szegények nevezete alatt is, és sokszor összezavarták őket a részben hasonló irányu katharokkal és albigensekkel.[1])

[1]) A waldensek feltünése előtt, több oly felekezeteknek vannak még homályos nyomai a történelmi emlékekben, a melyek az uralkodó egyház tanaival és intézményeivel kisebb nagyobb mértékben szinte ellentétbe helyezték magokat. Ilyenek valának nevezetesen:

A bogomilok, kik nevöket vették, bog miluj, — Uram irgalmazz — felkiáltástól, melyet szüntelen ajkukon hordoztak. A XII-dik században különösen elvoltak terjedve a szláv népek között. A manicheismussal egyezőleg, két egymással ellenkező főszellemet vettek fel. A keresztséget, urvacsoráját, a külső szertartásokat, tudományt és müvészetet egyiránt elvetették. Mind a keleti, mind a nyugoti egyház kegyetlenül üldözte őket.

A katharok, kik igy neveztettek azért, mert magukat és tanaikat különösen tisztáknak tartották; χαθαρος = tiszta; — holott a bogomilékéhez hasonló tévelygésekben éltek. Ezek nevétől származtatják a német ketzer: eretnek, nevet. — A katharok neveztettek Pataren oknak is, mely név, Majlandnak Pataria nevü városrészétől veszi eredetét, hol az ilyenek leginkább szoktak összegyülni. A papok házasságát különösen kárhoztatták. A déli szlávok s különösen a bolgárok között s a felső Olaszországban leginkább el valának terjedve, a XII. és XIII-dik századokban.

Az albigensek; nevöket vették déli Franciaország Albi nevü kis városától, melynek tájékán különösen elterjedve valának. Küzdöttek a pápa világi és egyházi hatalma ellen; a szentirást tartották a hitszabályok kutfejének; a kereszteket a templomokból s másunnan elhányták. Törekedtek polgári szabadságra is, s épen ezért a pápa, a szent inquisitio s a francia királyok egyesültek kiirtásukra. Ötven évig hősileg védték magukat, végre romjaikkal a waldensek közé olvadtak be.

A stedingek, az egyházi és polgári szabadság kevés számu barátai a német földön, kik megunván a kétféle zsarnokságot, a mai Oldenburgban alapitot-

b) A wicklefiták.

A wicklefiták, nevöket Wyckliff Jánostól vették, ki született Angolhonnak Wyckleff nevü helységében, 1324-ben. A bölcsészeti és theologiai tanokat az oxfordi egyetemben végezte kitünő előmenetellel, s a szentirást és az egyházi atyák müveit, már ifju korában, nagy gonddal tanulmányozta. A papok s különösen a szegénységet emlegető, de mégis vagyont hajhászó kolduló szerzetesek romlottságát és visszaéléseit, irodalmi müvekben nyilván megtámadta, s e mellett vitatta, hogy azon hübéri adó, melyet az angol királyok, János ólta a pápáknak évenkint fizetni szoktak, igazságtalan s ennélfogva megszüntetendő. Ez által megnyervén III. Eduard angol király figyelmét és jó indulatát, az oxfordi egyetemhez a theologia tanárává neveztetett ki, s már mint ilyen, volt tagja azon küldöttségnek, mely 1374-ben, az emlitett adó miatt fenforgó viszályok ügyében a király által a pápai székhez küldetett. Ez alkalommal még közelebbről ösmerni tanulván a pápaság és római egyház nagy romlásait, — visszatérte után a legnagyobb határozottsággal kezdett irni az általa antikrisztusnak nevezett pápa ellen; a transsubstantiatiot merő eretnekségnek, s a bünbocsátó levelek intézményét csupa pénzcsalásnak nevezte. A pápa bosszuállása nem maradhatott el. XI. Gergely pápa tehát 1377-

---

tak egy kis társulatot. Nagy keresztes hadat inditott a pápa ellenök s 1234-ben teljesen kiirtattak.

Az apostoliak rajongó csoportját Segarelli alakitotta Felső Olaszországban 1260 táján. Apostoli egyszerüséget követeltek, különösen a világba merült felső papság ellenében. Fönökeik máglyákra hurcoltattak, s az üldözés, rablókká aljasitotta az apostoliakat.

A szabad szellem testvérei; elvetettek minden egyházi külsőséget, de egyszersmind minden szemérmet és erkölcsiséget s minden munka nélkül, undok testi zabolátlanságban szerettek élni. A XIII. és XIV-dik századokban garázdálkodtak, mignem az inquisitio a sok tiszta buzával együtt ezen konkolyt is kiirtotta.

A pastorellek; — pásztor emberekből alakult rabló eretnekcsoport, még a keresztes hadak idején. — A földiekbe merült gazdag és zsarnok papokat, rablással akarta reformálni. Tőlünk e csoport, mely Franciaországban szerepelt leginkább, csak azért érdemel ezuttal figyelmet, mert vezéreül egy magyarországi volt szerzetest Jákóbot emlitik, kit a német irók széltire Jakob aus Ungarn néven emlitenek s kiről még azt is irják, hogy magát Magyarország urának nevezgette.

ben kárhoztatás alá vetve a merész tanár főtételeit, egyszersmind szigoruan megparancsolta, hogy az, az egyetemi tanárságból örökre letétessék. De Wyckliff folyvást tanár maradt, mert a király és nép, egyiránt pártját fogta. Tanainak igazolása végett, 1380-ban a Vulgataból angol nyelvre forditotta a szentirást. Azonban, mennél bátrabban haladt a reformatori pályán, annál magassabb fokra hágott ellenében a pápaság mellett álló angol papság gyülölete is. Iratait és tantételeit, a londoni és oxfordi zsinatok 1382-ben eretnekieknek nyilvánitván, őt a tanárságtól megfoszták s egyszersmind elfogatását s a pápa számára kiadatását elhatározták. A királyi udvar és parlament, már csak személyét mentheték meg Wyckliffnek, a ki is a lutterworthi csendes parochián találva menedéket, ujabb irodalmi müvekben fejtegeté reformátori eszméit, mignem az 1384-dik év utolsó napjával kialudt az ő küzdelmes életének fáklyája is. — A pápai hatalom, mely az élő felett kényét nem töltheté, a sirban nyugvó csontok felett ontá ki bosszuját. A kostnici zsinat 1415-ben, ujból átok alá vetette Wyckliff tanait és emlékezetét s egyszersmind elrendelte, hogy csontjai ásattassanak ki, égettessenek meg és szórattassanak szélylyel. E parancs 1428-ban végre is hajtatott s a hamvak a Lutterworth mellett folyó kis patakba szórattak el. — Wyckliff müvei, melyek már 1410-ben megégettetének, legnagyobb részben felfogják és fejtegetik mindazon reformátori elveket, melyeket egy század mulva Luthernek és társainak diadallal keresztülvinni sikerült. — Ama főalapelv, hogy a vallási ösmeretek egyedüli kutfeje a szentirás, továbbá, hogy a hagyományok, szentek, ereklyék, képek, idegen istenitiszteleti nyelv, ünnepek, misék, bünbocsátó levelek, fülbegyónás, tisztitó tüz, előjogos papi rend s több e félék, merőben elvetendők, már mind tüzetesen vitattatnak Wyckliff müveiben. Egy szóval: ő, az egyházi élet minden pontjaira kiható gyökeres reformatiot akart.

c) Husz János. Prágai Jeromos. Hussziták.

Husz János született 1373-ban, Csehországnak Huszszinec nevü kis falujában, szegény szüléktől. Korán árvaságra maradván, szülő falujának földes ura fogta pártját, s a prágai egyetemben tanittatá őt. — Husz, fedhetetlen erkölcscsel, nagy szorgalommal s kitünő sikerrel megfutván a tanulói pályát, 1398-ban a nevezett egyetemben tanárrá, két évvel ez után a Betlehemről nevezett prágai templom papjává, egyszersmind a királynő gyóntatójává lett, s maga a király előtt is kitünő tiszteletben állott. Wyckliff elveit kezdetben csak felületesen ösmerte, s inkább rosszalta mint helyeselte azokat, mignem 1402-ben Prágai Jeromos lovag[1]) a lelkiösmeret szabadságának elszánt és tüzes barátja, Oxfordból mint Wyckliff határozott hive térvén vissza Prágába, az uj tanokat Huszszal is közelebbről megösmerteté.[2]) 1404-ben pedig, két ifju angol theologus jelenvén meg Prágában: ezek a reformátori elveket, némely pontokra nézve, egészen a tulzásig menő buzgalommal hirdették.[3]) Husz az ifjui tulzást nem helyeselte, de magoknak az elveknek nyilvános és bátor vallója és védőjeként lépett fel, s irataiban szintugy mint templomi beszédeiben a pápaság s az egész egyház romlottságai és visszaélései ellen bátran sikra szállt. — Csehországban, — melynek, kezdetleges forrásaira nézve keleti eredetü keresztyén egyháza sohasem vala feltétlen hive Rómának, s hol Waldo Péternek hamvai nyugvának, szelleme pedig folyvást élt, — csakhamar számos hivei tüntek fel a reformnak, s az azt képviselő Husznak. A prágai egyetem te-

[1]) Eredeti neve némelyek szerént Faulfisch vala.

[2]) Husz ellenzéki, illetőleg reformatori irányzata már 1402—3-ban kitünt. Az utóbbi évben irt egy müvet, a Krisztus véréről, melyre alkalmat az adott, hogy a wilsnaki templom lerontása alkalmával, állitólag három oly ostyát találtak az oltáron, melyek Krisztus vérétől valának átázva, s melyek által betegek gyógyultak, csudák történtek stb. Csakhamar nagy bucsujárás özönlött a szent vér felé. Husz egyik tagja volt a csudadolog megvizsgálására kinevezett küldöttségnek, és a valóságos csalást nyilván felfedezvén, irta ama könyvet.

[3]) Ezen ifjak, két képet is terjesztettek a nép elé. Az egyik Krisztusnak Jeruzsálembe való szerény bevonulását ábrázolja, — a másik a pápát adja elő, pompás ménen és fényes környezetben stb. stb.

hát jónak látta 1408-ban nyilvános kárhoztatást mondani Wyckliff tanai felett, s miután ez, az egyetem külföldi tagjainak müve vala: a folyvást nagybefolyásu Husz, a pártján álló csehekkel együtt kivitte azt, hogy ezentul a prágai egyetem kebelében, ne az idegen külföldiek, hanem a csehek birjanak tulsujjal.[1]) A minek következése az lett, hogy mintegy 5000 tanuló hagyta el Prágát, s a német földre vonulva, alkalmat adott a lipcsei egyetem alapitására. Ez által Husz reformja s annak történelmi lefolyása nemzeti jellemüvé, pártja pedig most már döntő erejüvé lett a cseh földön. De épen ezen körülmény inditá fel a prágai érseket Sbynkot arra, hogy Huszt, mint kárhozatos eretneket, mind a cseh király Wencel, — mind a pápa előtt bevádolja. A király türelmesen, sőt szabadelvüleg felelt;[2]) de egyik pápa V. Sándor, a kihez épen Sbynko fordult vala, — mert ekkor a pápák hárman valának egyszerre, — átkozó bullát bocsátott ki Wyckliff tanai ellen. Wyckliff müvei tehát, melyek közül Husz már többeket cseh nyelvre forditott, megégettettek, s Husznak a predikálás megtiltatott 1410-ben. — Husz azonban mindemellett is folyvást predikált, s ügyét a rosszul értesitett pápától a jobban értesitendőhöz fellebezvén, hitvallását a prágai egyetem elé terjesztette. Majd XXIII. János pápa, bizonyos nápolyi hadjárat költségeinek fedezhetése végett, 1412-ben, egy Csehországra is kiterjedt nagyszerü bünbocsánati üzletet inditván, Husz ez ellen, barátjával Prágai Jeromossal együtt a legerélyesebbben fellépett. A pápa erre Huszot átok, — s általában azon helyet, hol tartózkodni fog, — interdictum alá vetette. A reformator, ezekre válaszul az egyházról értekező müvét irta, melyben vitatja, hogy az egyház feje egyedül a Krisztus; a pápa nem egyéb mint antikrisztus s a pápaság egész intézménye ellenkezik a keresztyénséggel; ti-

---

[1]) Eddigelé az idegenek birtak három, a csehek egy szavazattal. Most megforditva lett a dolog. — Ez időben magyarok is számosan látogatták a prágai egyetemet s hallgatták épen magának Husznak előadásait is.

[2]) „Mig Husz ellenünk, laicusok ellen predikált, őrültetek rajta; most már a sor rátok került, tehát türjétek békével;“ — ez volt a király felelete.

zedek, képimádás, bűjtölés, fülbegyónás s az egy szín alatti urvacsorája nem egyebek, mint a pápaság szörnyszülöttei, melyeknek a szentirásban semmi jogosultságuk nincs. Ügyét most már Husz nem pápától pápához, hanem egyenesen az egyház isteni fejéhez fellebbezte, s elhagyva a miatta interdictum alá jutott Prágát, szülő falujába Hussinecbe vonult, és ott, reformátori elveihez hiven, folyvást predikált.

Elérkezett végre 1414-ben, a többek által régóta ohajtva várt sőt követelt egyetemes kostnici zsinat, s ezzel együtt Husz életének gyászos végsorsa is. Ezen zsinat eleibe idéztetett tehát Husz, ki el is ment s megérkezett oda, nov. 3-kán, Zsigmond császár menedéklevelével, melyben a császári szó azt igérte neki, hogy minden bántalom nélkül fog a zsinatra és onnan visszautazni. A reformátor azonban, ki tanait Kostnicban sem titkolta, sőt bátran hirdette, már dec. 5-kén fogságra vettetett. Zsigmond, noha még távol volt, protestált e jogtalan eljárás ellen; de az illetők készen voltak a megnyugtatással, mondván, hogy „az eretnekeknek adott szót nem kell megtartani." Több hónapon keresztül szenvedett Husz egy sötét, egészségtelen börtönben, s az egymást érő előleges magánkihallgatások gyötrelmei alatt. Végre máj. 4-kén 1415-ben, nyilvános kihallgatás elé idéztetett, de hallgatás helyett iszonyu dühös lárma zajongott személye és tanai ellen. Junius 5, 7, 8-dik napjain, már hatályosan védelmezheté magát, de tanainak visszavonására, mit tőle feltétlenül követeltek, sem a császár, sem több főpapok személyes kérelmeire reá nem birhaták őt; ennélfogva halálra, még pedig, elevenen való megégettetésre itéltetett.

1415 julius 6-kán, korán reggel poroszlók vitték a börtönből a kostnici főtemplomba a fogoly Huszt. Ott ültek egyfelől a császár, a birodalmi hercegek, grófok, lovagok; másik oldalon a bibornokok, érsekek, püspökök stb. nagy számmal. Huszt, az áldozatot egy emelt helyre állíták, hogy mindenki láthassa őt. Egyházi beszéd után felolvasták előtte az ellene emelt vádak pontjait. Ezek közül többek, — mint alaptala-

nok ellen, határozott kifogást tett, de sikeretlenül. Végre felöltöztették őt teljes papi diszruhába, a melyet aztán egész ünnepélyes és fokozatos szertartással, pontonként átkozó mondatok kiséretében leszaggattak róla. Ezután a világi hatalomnak, illetőleg a császárnak kivégzés végett átadva, a Rajna egyik közel szigetére, mint vesztő helyre, vezették őt. Ut közben látnia kellett Husznak még müvei elégettetését is; a könyvek elhamvadtak, de a vértanu szava az utolsó percig nem némult el; szólott a néphez, búcsút vett barátaitól, s az Istenhez könyörgött a lángok közül is. Déli tizenegy órakor kiolták a lángok Husz életét, s hamvai a Rajna habjaira szórattak szét. — Ez történt 1415. jul. 6-kán, a mely nap épen Husz születési napja vala.[1])

Husz barátja és elvtársa Prágai Jeromos mindjárt a zsinat kezdetén önként megjelent Kostnicban barátja védelmére. Midőn azonban látta, hogy minden védelem sikeretlen, visszatért és hazájában folytatá a reformatori elvek hirdetését. De nem sokára rabláncokban hozták őt vissza, s félévi terhes fogság után megigérték szabadságát, ha elveit megtagadja. Ő csakugyan megtört, megtagadta az elveket és hütlenné lett; de ilyenek voltak irányában ellenei is, mert igéretök ellenére folyvást őrizet alatt tarták őt. E hütlenség költé fel Jeromosban a valódi hüséget, s most már az egész zsinat előtt nyilván és bátran vallotta Husz tanait, s derült és rendületlen lélekkel szenvedte a máglyán a vértanui halált 1416. máj. 30. — Az ő hamvai is a Rajna habjaiban találták sirjokat.

Husz fogsága alatt Misa Jakab állott a csehek közt Husz pártja élére, s nem csak fentartotta, hanem előbbre is vitte a reformatio ügyét az által, hogy magának Husznak be-

[1]) Husz végsorsát sajátságos vonásokkal ékesitette fel a hagyomány. Utolsó perceiben ezt mondotta volna a többek közt: „Ma egy ludat égettek meg (Husz cseh nyelven ludat jelent) de hamvaiból egy hattyu fog támadni, melyet már meg nem égethettek.“ (Luther cimerén hattyu áll.) Anyit mindenesetre mondott Husz, hogy „a gyenge lud helyett erős saskeselyük és sólymok fognak jöni.“ — Az éberebb lelkek ekkor már mintegy ösztönszerüleg sejtették, érezték, hogy reformationak kell jönni elleneállhatatlanul.

leegyezése mellett behozta a két szin alatti urvacsoráját, vagyis az elvont kehely élvezetébe visszaállitá a nem papokat. E miatt a leghevesebb vita támadt a prágai és kostnici theologusok között, s a zsinat határozott kárhoztatást mondott a csehek felett. Ehez járult a két reformátor vértanui halála, mely a csehek elkeseredését végső pontra juttatta. Husz párthivei nyilt lázzadásban törtek ki, s elkezdék a papokon a bosszuállás munkáját. Wenzel király meghalt, és pedig mint némelyek állitják, épen a kitört lázzadás miatti megrémülése következtében. Helyébe testvére Zsigmond császár akart lépni a csehországi trónra; de a csehek határozottan ellentállottak a szavát megszegett trónkövetelő igényeinek, s a lelkiösmeret szabadságáért kitört a husszita harc, mely 1419—1436-ig pusztitá Csehországot s a szomszéd országokat. A félszemü Ziska János, s a Prokopius testvérek s különösen ezek egyike, ki Rasusnak[1]) neveztetett, a pápa által felzuditott keresztes hadak ellenében, győzelemről győzelemre vezették a husszitákat, kiknek nyomait vérpatakok s falvak és városok füstölgő romjai jelölék. Azonban a belső meghasonlás csakhamar kezdé meggyengiteni, s végre megtörte a hussziták erejét. Már 1420-ban kelyhesek vagy calixtinek és táboriták[2]) pártjára szakadtak. A kelyhesek a szelid pártot alkották; elösmerték az uralkodó egyház hatalmát s csupán a következő pontokat kivánták maguk számára biztosittatni: 1. az ige szabad hirdetését nemzeti nyelven; 2. szigoru egyházi fegyelmet; 3. a papok nagy világi birtokainak kevesbitését; 4. a kehely szabad használatát az urvacsorájában. A táboriták teljességgel el nem ösmerték az uralkodó egyház hatalmát, hanem a szentirás alap-

---

[1]) Igy neveztetett mint irják, mert papságra készült s a tonsurát már felvette; vagy talán mert szakállát borotválta, holott bajtársai szakállasok.

[2]) Calixtinek, a calixtől, mely kelyhet jelent. Neveztettek utraquistáknak is; mert sub utraque specie: mindkét szin alatt vették az urvacsoráját. A táboriták igy neveztettek azon erősségtől, melyet ők a Hradistin hegyen épitettek s tábornak neveztek. Mások szerént tábor, cseh nyelven anyi mint sátor, sátorokból álló telep, és valóban ilyen volt kezdetben a hradistini tábor.

ján gyökeres reformatiot kivántak. A kelyhesekkel 1433-ban egyességre lépett a bazeli zsinat, s most már az egyedül álló táboritáknak, nem csak a katholikusok, hanem a kelyhesek ellen is küzdeniök kellett, mignem 1434-ben, Prágától nem messze, csatát vesztve legyőzettek. Zsigmond elfoglalá a cseh királyi széket s esküt tett a bazeli egyezményre; esküjéről azonban csakhamar elfelejtkezett; II. Pius pápa pedig, 1462-ben egészen érvénytelennek nyilvánitá a nevezett egyezményt. — Most már a kelyhesek és táboriták maradványai csak titokban tarthaták fen magukat, s az előbbiek a XVI-dik században megérdemlett enyészetre jutottak; az utóbbiak pedig, cseh és morva testvérek neve alatt, s egyesülve a waldensek még fentmaradt töredékeivel, ősi elveikhez hiven, a folytonos üldözések között is, csendes elvonultságban folyvást fentarták magukat s a XVI-dik század elején Cseh- Morva és Lengyelországban mintegy kétszáz templommal birtak. —

Azon egyesek között, kik a XV-dik század folyamán, a reformátori elvekérti küzdelem mezején tünnek fel, jelesebbek: Wesel, Wessel és Savonarola.

Wesel János[1]) Erfurtban a theologia tanára, későbben wormsi pap volt. Irodalmi müvekben s tanári székről támadta meg az egyház romlottságát, melyért az inquisitio fogságába jutott, s noha tanait visszavonta, élete fogytáig börtönben sinlett, és ott halt meg 1482-ben.

Wessel János[2]) született Gröningenben, a mai Hollandiában. Mint tanár müködött Kölnben, Heidelbergben, Párisban és másutt. Kitünő tudományosságáért Lux mundi és Magister contradictionum névvel tiszteltetett meg. A scholastica theologia tulzásait, a pápai hatalom visszaéléseit s általában az egyház romlottságát nagy tudományossággal és bátorsággal támadta meg. Nagy tekintélyü pártfogói megmenték

1) Latinosan: Joannes de Vesalia.
2) Eredeti családneve Hermann; — Wesselusnak neveztetett nagyatyjáról, s e név aztán Basilius alakban is jő elő. Jő még elő Goes vagy Goas neve is.

őt az inquisitio bosszuállásától, s meghalt szülő városában, 1489-ben. Irt többrendbeli müveket, melyeknek reformatori szellemét és elveit Luther nem győzte eléggé magasztalni.[1])

Savonarola Jeromos, dominicanus szerzetes, a szentirás és Augustin müveinek tanulmánya által tisztább és mélyebb vallástani ösmeretekre jutván, 1489-ben Florenzben mint egyházi és polgári reformátor lépett fel. Elragadó ékesszóllással, semmitől vissza nem rettenő bátor szabadelvüséggel s a legszenvedélyesebb tüzzel támadván meg az egyház romlottságát és a pápaságot s profétai nyilatkozatok kiséretében hirdetve a népeknek a polgári szabadságot, igen számos hivek csoportosultak körülte. VI. Sándor pápa bibornoki méltósággal kinálta őt, hogy elnémitsa, de sikeretlenül. Végre, a magát megcsalatottnak érzett nép által elhagyatva, a nemesség, a libertin ifjak s a pápaság által üldöztetve, 1498-ban, két társával együtt tüzhalmon végezte életét, utolsó percig megtartván lelke bátorságát. Irt több müveket, a melyekből s beszédeiből az inquisitio a többek közt azon vádat emelte ellene, hogy a pápának nem engedelmeskedett, sőt átkozta és gyalázta azt; a fülbegyónást elvetette; az egyedül hit általi üdvezülést tanitotta; a népet fellázitotta stb. stb.

52. §. A reformatio utkészitői.

Azon hatáshoz, melyet a reformatori elvek bajnokainak müvei és vértanui halála a korra gyakoroltak, s melyeknek jelenségei és eredményeiként folyvást állottak fen az uralkodó egyházzal ellentétes felekezetek, a XV-dik század közepe és vége táján már oly körülmények is kezdettek járulni, melyek ellen az inquisitiok és máglyák nem sokra mehettek s melyek épen ezért, mind általában a tudományos müveltség nagy előmozditói, mind különösen a reformationak hatályos utkészitői valának.

[1]) „Ha Wessel müveit előbb olvastam volna, elleneim bizonyosan azt mondanák, hogy mindent abból vettem; — anyira öszhangzik kettőnk szelleme," — mondá maga Luther.

Az 1436-ban feltalált könyvnyomdászat kiszámithatlan hatásu gyors és nagyszerü eszközévé lett az eszmék terjedésének, s az által az egyetemes müvelődés előmozditásának. Amerika 1492-ben történt felfedeztetése a hajózásnak, világkereskedésnek adott nagyszerü lendületet; népek és országok jöttek egymással érülközésbe, s az európai müvelődés látköre szélesbült. I. Maximilian római császár, ki 1493-ban kezdett uralkodni, szigoru törvények, erélyes intézkedések s különösen egy állandó sereg felállitása által véget vetett a rabló lovagok dulásainak, tartós békét hozott létre, s ez által egyszersmind lehetővé tette a tudományok ujjászületését és életre hatását, melynek ezen korban leghatályosabb eszközei s ez által a reformationak is legsikeresebb utkészitői a hellen és római remek müvekkel foglalkozó ugynevezett humanisticus tanulmányok[1]) valának.

A középkor folyamán s különösen utóbbi századaiban a nyugoti egyház kebelében, mind a hellen és római remek irodalom, mind a biblia eredeti nyelveinek ösmerete általában el vala hanyagolva. Görögül csak igen kevesen tudtak, ugyhogy még az oly kitünő készültségü reformátor is mint Wyckliff, csak a vulgatából forditá nemzeti nyelvére a szentirást; a héber nyelv ösmerete csak a zsidó tudósok és rabbik sajátja volt. Innen lett, hogy az irásmagyarázat, mely az alapos theologiai müveltségnek nélkülözhetetlen alapja, hagyományok, megállapitott egyházi tanok, önkényes allegoriák és szójátékok járma alatt nyögött s a tudomány nevére sem vala érdemes. — Az oly egyének mint Lyra Miklós, ki alapos nyelvészeti tanulmánynyal fogott az irásmagyarázásához, a legritkább tünemények közzé tartoztak.[2])

[1]) A humanismuson azon nevelési és oktatási rendszert értik, mely nem az ugynevezett kenyértudományokra, vagy szakpályákra, nem is felekezeti vagy nemzeti érdekekre, hanem az általános emberi müveltségre tekint, és ezt különösen a remek irók ösmerete által akarja elérni.

[2]) Lyra Miklós zsidóból lett franciscanus szerzetes volt; meghalt 1340. Irt magyarázatokat az egész szentirásra. — Tudomány és szabadelvüség által egyiránt kitünt. Sürgette a kelyhet is a világiak számára. Felőle, vagyis müveinek a reformatiohozi viszonyáról van ama példaszó: Si Lyra non lyrasset: Lutherus non cantasset (saltasset.)

Az olasz föld világhirü költői: Dante, Petrarca és Bocaccio[1]) már a XIV-dik század közepén felemelték szavokat, a régi remek irodalom érdekében; de szavuk még ekkor pusztában kiáltó szó vala. Az 1438-ban tartott florenzi zsinatra, melynek célja a keleti és nyugoti egyházak ohajtott egyesitése lett volna, sőt már ezen zsinat előtt is, az Izlam fenyegető hatalma s önromlása miatt egyiránt hanyatlásnak indult keleti egyház kebeléből több oly tudósok jöttek, kik nyugoton, a hellen irodalom iránti részvétnek, első tüzetesebb felébresztői valának. Midőn pedig 1453-ban a törökök meghóditák Konstantinápolyt s már a félhold ragyogott Zsófia templomának tornya felett, seregestől jöttek a keleti nyelvekben is jártas görög tudósok nyugot felé, s különösen az olasz földre, hozván magukkal a hellen irók remek müveit és azok ismeretét, mely általuk csakhamar több nyugoti országokban kisebb nagyobb mérvben szétterjedhetett. Ily görög tudósok valának a többek között: Chrysoloras Manuel, Gemisthos Pletho, Bessarion, Argyropulos,[2]) kiknek nyomaiba aztán nyugoti tudósok is léptek, mint pl. Valla Lőrinc, Marsilius Ficinus, Aeneas Sylvius, Agricola Rudolf, Celtes Konrád[3]) és mások, s olasz földön a florenzi, német földön a

---

[1]) Dante, statusférfiu és költő Florenzben, kitünő családból. Meghalt 1321, számkivetésben. — Petrarka, toskani fi, meghalt 1374-ben. Irt latin és olasz költeményeken kivül: De otio religiosorum; De vera sapientia stb. — Boccaccio. Petrarka nagy tanitványa; florenzi fi. Meghalt 1375. Róla irják, hogy ö hozatta legelöször, nagy költséggel, keletről nyugotra Homer müveit. — Számos müvei vannak.

[2]) Chrysoloras, született Konstantinápolyban, régi nemes családból. A keleti császár egyik követe vala nyugoton, segélyt kérni a törökök ellen. Florenzben a hellen irodalom tanárává lett 1395. Meghalt 1415. Irt hellen nyelvtant. — Pletho Gemistos, szinte konstantinápolyi fi, bölcsész, nyelvész és történetiró, a XV-dik század közepén. Élt a Mediciek udvarában. — Bessarion, előbb keleten pátriárcha volt, későbben a pápák szolgálatába állott, meghalt 1472-ben. Xenophon és Aristoteles némely müveit forditotta latinra. — Argyropylos, tekintélyes konstantinápolyi családból; meghalt Rómában 1486. Forditotta Aristoteles müveit és theologiai müveket is irt.

[3]) Valla Lőrinc, római kanonok, majd szabadelvüsége miatt bujdosó, végre viszont kegyelembe jutván, meghalt Rómában, 1465. Tagadta az apostoli hitforma apostoli korát, s Nagy Konstantin donatioját a római püspökség számára. Irt magyarázatokat az ujszövetségi könyvekre, stb. — Marsilius Ficinus, született Florenzben 1483. Kitünő bölcsész és humanista. Forditotta s magyarázta Plato és Plotin müveit. stb. — Aeneas Sylvius, olasz a Piccolomini család-

heidelbergi, erfurti, és wittenbergi egyetemek a remek irodalom ösmeretének kitünő székhelyei levének.

Az ekként nagy virágzásra emelkedett humanismus, nem volt minden tekintetben kedvező a keresztyénség ügyére nézve, a menyiben a vakhittel és babonával együtt, gyakorta elvetette a józan vallásos hitét is; a bibliai történelmet a mythologiával egyenértéküvé tette,[1]) s némelyeknél a pogány világnézetek bálványozásává aljasult, s forrásává lőn az erkölcsi libertinismusnak. Más részről azonban tagadhatatlan, hogy a hajdani remekirók tiszta, világos, természethez hü szabad nézetei, nemes izlése, a bölcsészet és történelem mezején birálatos eljárása s a dolgok végelveit kereső mélyreható gondolatai, s a classicus kor mezejéről feltünő nagy történeti jellemek, s mindezeknek megösmerése és megösmertetése a leghatályosabb eszközök valának arra, hogy a középkori egyház tudósainak a természet és elme törvényeivel ellenkező nézetei és képtelen tantételei, a scholasticusok barbar és izléstelen nyelve, a csudák és legendák által halálosan eltorzitott történelem, a szolgaivá aljasult gondolkodás és bölcsészet, s a mindenfelé szétterjedt babona és képmutatás, a maguk, részben elszomoritó aljasultságában, részben nevetséges állapotjukban a legvilágosabban feltünjenek. Innen van, hogy a humanismus kitünő képviselői, az uralkodó egyháznak határozott ellenei, s a reformationak leghatályosabb utkészitői valának. Ilyenek voltak már a reformatiot megelőzőleg s azzal egykorulag, a többek között: Reuchlin, Hutten és Erasmus.

ből, majd II. Pius név alatt pápa. Született 1405. Meghalt 1464. Kitünö jeles történetiró és ethnograph. — Agricola Rudolf hollandi fr. Meghalt 1485. A remek irodalom tanára volt Heidelbergben. Forditott és magyarázott több hellen remekirókat, irt költeményeket s bölcsészeti értekezéseket stb. Reuchlin és Erasmus az ő nyomain haladhattak. — Celtes Konrád, eredetileg Meissel, — német. Volt erfurti, lipcsei stb. s végre bécsi tanár és könyvtárnok. Meghalt 1508. Alapitotta a rajnai és dunai irodalmi vagy tudományos társulatot, mely utóbbinak hazánkra is vala hatása. A humanismus egyik kitünö bajnoka és jeles költő volt.

[1]) X. Leo pápa. a humanismus egyik kedvelője, ezt mondá pl. a mint irják: „Századok bizonyitják, hogy mily sok hasznát vettük mi és a mi embereink a Krisztusról szóló mesének.“

Reuchlin, görögösen Capnio, született 1455, Pforzheimban, a német földön. Előbb Párisban, majd Bazelben, a legkitünőbb tanárokat hallgatta, s nem csak a latin, hanem a bibliai eredeti nyelveket is sajátjává tette, ezek felett még kitünő jogtudós s Tübingenben a sváb tartományi törvényszék elnöke vala. Nagy érdemeket szerzett különösen a héber nyelvészeti irodalom mezején, melyen hosszu időn keresztül a legnagyobb tekintély vala. Győzelmesen küzdött Pfefferkorn zsidóból lett köllni dominicanus ellen, ki 1509-ben arra kérte Miksa császárt, hogy a rabbin iratokat mind égettesse meg, mert azok gyalázzák a Krisztust. Részt vett Reuchlin Crotus Rubianussal[1]) s másokkal együtt az ugynevezett Epistolae obscurorum virorum irásában is, mely a szerzeteseket a legélénkebb s legtalálóbb módon teszi éles guny tárgyává. A latin, hellen és héber nyelvekre irt nyelvtanokat és szótárakat, többrendbeli irásmagyarázati és másnemü müveveket. Meghalt 1522, Stuttgardban, mint a reformatio határozott hive.

Hutten Ulrich, kitünő családból származott német lovag volt. Született 1488-ban. A legélesebb gunynyal ostorozta a pápát és szerzeteseket. Részt vett az Epistolae obscurorum virorum irásában. Legerősebb müve: Trias romana, 1520-ból. Meghalt 1523-ban, mint Luther egyik hü barátja.

A humanisták legkitünőbbike, sőt mint nevezni szokták, korában a tudományok királya Erasmus Desiderius vala. Született Rotterodamban 1467-ben, meghalt Bazelben 1536. Első oktatást a közös élet testvérei között nyert, majd kedve ellenére zárdába kellett lépnie, de azt csakhamar elhagyta, s egész életét a tudományoknak szentelte. Utazásai folyamán a kor legjelesebb tudósaival barátságos viszonyba lépett; Oxfordban több éveken keresztül volt a görög nyelv tanára; végre Bazelbe vonult s ott élt 1521-től folyvást haláláig. A

[1]) Crotus Rubianus, eredetileg Jäger, volt a többek között erfurti egyetemi tanár és igazgató 1520. Ugy vélik, hogy legnagyobb része volt ama hires müben.

római remekirók s az egyházi atyák müveinek s az ujszövetségi szentirás szövegének birálatos kiadásaival, irásmagyarázati s másnemü müveivel halhatatlan érdemeket szerzett magának. A népek és fejedelmek egyiránt tisztelték őt, a pápai szék fényes hivatalokkal akarta saját szolgálatára megnyerni, de ő, jobban szerette a fényes és kényelmes függetlenséget, mint a gazdag hivatalokat, mert habár élte végső éveiben hivatalt nem fogadott is el, a gazdag ajándékokban gyönyörködött. Egy ideig határozottan a reformatio hive vala, s Lutherrel, Zwinglivel, Melanchthonnal és más reformátorokkal bizalmas levelezésben állott; kényelmet s nyugalmat szerető s merőben tudósi jelleménél fogva azonban, a gyakorlati élet mezején reformatorul fel nem léphetett. Későbben Lutherrel kemény tudományos vitába keveredett s noha a reformatio elveihez folyvást hü maradt: a reformátoroktól végre elidegenedett. A pápai szék által több müvei eltiltva valának.[1])

Az irodalmi müvek itt is, mint a II-dik korszak végén, a cikkek egymásutáni következése szerint vannak elsorolva.

Münter. Kirchengeschichte v. Dänemark und Norveg. Leipzig. 1823.
Maurer. Die Bekehrung des norvegischen Stammes. 1—2. München. 1856.
Reuterdahl. Ansgarius oder der Anfangspunkt des Christenthums in Schweden. Aus d. schwed. Berlin. 1837.
Klippel. Lebensbeschreibung d. Erzbischofs Ansgar. Bremen. 1845.
Dobrowszky. Cyrill und Methodius. Praga. 1823.
Philaret. Cyrill und Method. aus d. russ. Mitau. 1847.
Ginzel. Gesch, der Slavenapostel Cyrill u. Method. Leitmeritz. 1857.
Murawyew. Gesch. d. russischen Kirche. Karlsruhe. 1857.

[1]) Az Index librorum prohibitorumban mai napig ott állanak több müvei, mint pl. Colloquia. Moriae encomium. Matrimonii Institutio. De interdicto esu carnium. Adagia, — s általában minden, vallásra tartozó müvei, ha azok eredeti állapotjukban vannak, — azaz a pápai szék által módositva nincsenek. — Irja a többek közt 1520, Melanchthonhoz: „Qui favent Luthero, favent vero ferme boni omnes, vellent illum civilius et moderatius scripsisse.“ — Ismét, 1524-ben: „Favebam negotis renovandae libertatis evangelicae et sperabam Lutherum admonitum moderatioribus consiliis usurum.“ — Zwinglihez irja, 1522: „Tu pugna mi Zwingli non modo fortiter, verum etiam prudenter; dabit Christus ut pugna et feliciter.“ — Erasmus mondá ama jellemző szavakat is: „Lutherus peccavit in duobus, nempe quod tetigit coronam pontificis, et ventres monachorum.“

Friese. Kirchengesch. Polens. Breslau. 1786.
Wiggers. Kirchengesch. Mecklenburgs. 1840.
Kannegiesser. Bekehrungsgesch. der Pommern. Greifsw. 1827.
Dümmler. Piligrim v. Passau. Leipzig. 1854.
Mosheim. Historia tatarorum eccles. Helmstädt. 1741.
Külb Gesch. d. Missionsreisen nach d. Mongolei. Regensburg. 1860. 1—3.
Maimbourg. Hist. du schisme des Grecs. Paris. 1677
Pitzipios. L'eglise oriental, exposé hist. de sa separation etc. Paris. 1855.
Tyrus. Gesch. d. Kreuzzüge. Stuttg. 1840.
Michaud. Hist. des croisades, Németül Ungewittertől. Quedlinburg. 1828. 1—7.
Wilken. Gesch. d. Kreuzzüge. Leipz. 1807. 1—7.
Heeren. Versuch e. Entwurf d. Folgen d. Kreuzzüge. Götting. 1808.
Hahn. Die Ursachen u. Folgen der Kreuzzüge. Greifsw. 1859.
Biedenfeld. Gesch. u. Verfassuug aller geistl. und. weltl. Ritterorden. Weimar. 1841. 1--2.
Wilcke. Gesch. d. Tempelherrnord. Halle. 1860. 1—2.
Pesty Frigyes. A templariusok Magyarországban. 1S61. Pest.
Löscher. Gesch. d. römischen Hurenregimentes. Leipz. 1727.
Voigt. Hildebrand als Gregor VII. Weimar. 1846.
Gfrőrer. Gregorius VII. und s. Zeitalter. Schaffh. 1859. 1—7.
Raumer. Gesch. d. Hohenstaufen. Leipz. 1857. 1—6.
Hurter. Pabst Innocenz III. Hamburg. 1845. 1—5.
Drumann. Gesch. Bonifac. VIII. Königsb. 1852. 1—2.
Hospinian. De monachis. Tigur. Genev. 1609.
Musson. Pragmat. Gesch. d. vornehmst. Mönchorden. Paris. 1751.
Möhler. Gesch. des Mönchthums. Döllinger által kiadott vegyes müvei között.
Münch.-Gesch. d. Mönchthums. Stuttg. 1828.
Llorente. Hist. crit. de l' Inquisition d' Espagne. Paris. 1815. Németül Höcktől. Gemünd. 1820. 1—4. Rövidebben franciául Galloistól — németül Lipcsében. 1823.
Hefele. Cardinal Ximenes. Tübing. 1851. Több pontokon vonatkozik Llorente müvére.
Soldan. Gesch. d. Hexenprocesse. Stuttg. 1843.
Tribbechovius. De doctoribus scholasticis. Jenae 1719.
Schmid. Mystik des Mittelalt. Jenae. 1824.
Helfferich. Die christl. Mystik. Gotha. 1842.

Vaughan. The life and the opinions of John de Wyckliffe. London. 1829. 1–2.
Jäger. Wyckliffe u. seine Bedeutsamkeit für die Reformation. Halle. 1854.
Jordan. Die Vorläufer des Hussitenthums in Böhmen, Leipzig. 1846.
Zitte. Lebensbeschr. d. Joh. Hus. Prag. 1799. 1—2.
Köhler: Hus u. seine Zeit. Leipz. 1846. 1—3.
Helfert. Hus u. Hieronym. Prag. 1853.
Heller. Hieronym v. Prag. Tübing. 1835.
Theobald. Hussitenkrieg. Breslau. 1750.
Friedrich. Die Lehre d. Joh. Hus. Regensb. 1862.
Gindely. Böhmen u. Mähren im Zeitalt. d. Reformation. I. Geschichte der böhm. Brüder. Prag. 1857.
Amos Comenius. Historia ftratrum Bohemorum. Halae. 1702.
Ullmann. Reformatoren vor d. Reformation. Hamburg. 1842. 1—2.
Parrens. Hieronym. Savonarola. Braunschweig. 1858.
Krabbe. Savonarola. Ein Lebensbild. Berlin. 1862.
Meiners. Lebensbeschreibung berühmter Männer aus d. Zeit d. Wiederherstellung d. Wissenschaften. Zürich. 1795. 1—2.
Erhard. Gesch. d. Wiederaufblühens der wissenschaftl. Bildung. Magdeburg. 1827. 1—3.
Voigt. Die Wiederbelebung des class. Alterthums. Berlin. 1859.
Mayerhoff. Reuchlin u. seine Zeit. Berlin. 1830.
Burigny. Vie d' Erasm. Németül Reichtól. Halle. 1782. 1—2.
Hess. Erasmus v. Rotterodam. Zürich 1790. 1—2.
Müller. Leben d. Erasmus v. Rotterodam. Hamburg. 1828.

IDŐRENDI SOROZAT.

1. Krisztus urunk születése, a közönséges időszámlálás szerint. Róma építése után 753 évvel.
— Augustus római császár, már a Krisztus születése előtti 30-dik évtől fogva.
2. Nagy Herodes zsidó király meghal, s az ország, három fija közt osztatik meg: Archelaus Judeában, Herodes Antipas Galileában, Filep Ituréaban.
10. Archelaus Vienneba számkivettetik, s országa római provinciává lesz, a syriaihoz kapcsoltatva s annak alárendeltetve.
12. Jézus szüleivel Jeruzsálembe megy az ünnepre.
14. Augustus császár meghal. Utóda Tiberius.
15. Pál apostol születése Tarsusban, Ciliciában.
25. Pilátus római császári helytartóvá lesz, Syria, Judea és Samaria felett.
28. Keresztelő János elkezd nyilvánosan müködni.
29. Jézus, élete harmincadik évének kezdetén bemerittetik János által, s kezdi hirdetni tudományát.
30. Jézus, a maga tanitói pályája alatt, először utazik Jeruzsálembe, husvét ünnepére.
32. Keresztelő János lefejeztetik.
33. Jézus keresztre feszittetik. Meghal. Feltámad.
— Az első keresztyén gyülekezet megalakul Jeruzsálemben pünköst ünnepén.
36. Az első üldözés Jeruzsálemben. István első vértanu halála.
— Pilátus letétetik; számüzetik s majd, öngyilkossággal vet véget életének.
37. Tibérius császár halála.
39. Pál megtérése.
— A christian — Krisztust követő — nevezet feltünik Antiochiában.
44. Második üldözés Jeruzsálemben I. Herodes Agrippa alatt. Az idősb Jakab vértanui halála.
45—47. Pál apostol első téritési utja: Cyprus, Kis-Ázsia déli része, Jeruzsálem.

50. Apostoli tanácskozmány Jeruzsálemben.
51—54. Pál második téritési utja: Kis-Ázsia, Macedonia, Görögország, Jeruzsálem.
55—58. Pál harmadik téritési utja: Kis-Ázsia, Macedonia, Görögország, Illyricum, Jeruzsálem.
59. Pál fogsága Jeruzsálemben.
60—61. Pál Rómába hurcoltatik.
62—63. Pál első, szelid fogsága Rómában.
64. Harmadik üldözés Jeruzsálemben. Az ifjabb — igaz — Jakab, Jézus unokatestvére vértanui halált hal.
— Néró felgyujtatja Jeruzsálemet.
64—68. A Néró alatti üldözés. János Pathmos szigetére számkivettetik.
66. A zsidók utolsó nemzeti harca kitör.
67. Pál apostol vértanui halált hal Rómában.
67—68. Péter apostol vértanui halála Rómában.
68. Néró öngyilkossága.
70. Jeruzsálem végpusztulása.
95. János Páthmós szigetére számkivettètik.
81—96. Domicián alatti üldőztetés.
— Cerint első gnostikus.
98—117. A Traján alatti üldöztetés. A keresztyén vallás tiltott vallás.
100. János apostol halála.
— Az ebioniták feltünnek.
107. Simeon jeruzsálemi püspök vértanui halála.
116. Ignac antiochiai püspök vértanui halála.
117—138. Hadrián császár uralkodása.
125. Gnosticusok mutatkoznak.
— Apostoli hitvallás.
130. Quadratus és Aristides első apologeták.
138—161. Antoninus Pius uralkodása.
140—145. Nagy halálvész Európában és Ázsiában.
150. Celsus pogány tudós, a keresztyénség irodalmi megtámadója.
160. Montanus és a montanisták.
161—180. Marc-Aurel alatti üldöztetés.
163. Justin vértanui halála.
167. Polykarp smyrnai püspök vértanui halála.
170. A katholika egyház neve és eszméje már kezd feltünni.
174. Marc-Aurel császár hada Pannoniában. Legio fulminatrix.
177. Pothinus lyoni püspök vértanui halála. Viennei vértanuk: Sanctus, Blandina stb.

185. Origenes születése.
190. A Talmud, a zsidók vallási törvénykönyve, kezd feltünni.
193—211. Septimius Severus uralkodik.
200. Cyprian születésc Karthágóban.
201—221. Septimius Severus alatti üldöztetés. — Potamiena, Felicitas, Perpetua nővértanuk.
202. Septimius Severus parancsa, melyben halálos büntetés alatt tiltja a keresztyénséget.
217. Juda Rabbi, a Talmud egy részét a Mischnát szerkeszti.
211—218. Caracalla alatt folyvást tartanak az üldözések.
220. Tertullián halála Karthagoban.
222—235. Alexander Severus alatt kedvezőbb idők.
242—249. Philippus Arabs alatt szinte kedvezőbb idők.
233. Origenes Caesareaba vonul, s ott kitünő iskolát alapit.
243. Ammonius Saccas uj platonicus bölcsész.
250. Sabellius afrikai presbyter eretneksége mutatkozni kezd a szent háromság ellen. Csak három nevet vagy tulajdont, nem pedig három személyt vett fel az egy Istenségben. Számos követői valának.
249—252. Décius alatti iszonyu üldözés.
— Thébei Pál remete.
250. Felicissimus szakadása Kárthágóban, Navatiane Rómában.
253. Az ujszövetségi könyvek kánona létre'jő. A gyermekek keresztsége általánosan elterjed.
254. Origenes halála Tyrusban.
254—259. Valerián uralkodik. Üldözés.
257. Lőrinc római diakon vértanui halála.
— Valerián számüző parancsa a lelkipásztorok ellen.
258. Cyprian karthágói püspők vértanui halála.
— Valerián halálos parancsa a püspökök és diakonok ellen.
269. Zsinat Antiochiában, ottani püspök Samosatai Pál ellen, ki tagadta azt, hogy az Istenségben három személy volna; s e miatt letétetett és kirekesztetett.
270. Antal pusztákra vonul s remetéskedik Egyiptomban.
276. Mani iszonyu halála. Manicheusok.
284—305. Diocletián császár uralkodása.
303—311. Diocletián és Galerius alatti üldözés.
— Február 22. Nagyszerü pogány ünnep Nikomediában, nyitányaul egy nagy üldözésnek.
304. Porphyrius tudós megtámadója a keresztyénségnek.
305. Az elvirai zsinat spanyol földön, kezdi sürgetni a papok nőtlenségét.

306. Konstantin a római hadsereg által Britanniában császárrá kiáltatik ki.
312. Nagy Konstantin visioja. Győzelme. Keresztyénséghez csatlakozása.
312—337. Nagy Konstantin uralkodik. A keresztyén vallás, államvallás.
314. Nagy Konstantin legyőzi Liciniust Pannoniában.
318. Arius alexandriai presbyter. Arianusok.
323. Nagy Konstantin Liciniust végképen legyőzi s lemondásra kényszeriti.
324. Ez évig jő Eusebius egyháztörténelme.
325. Első egyetemes zsinat Nicaeaban. Hitvallás. Krisztus Istensége. — Husvét ideje.
330. Frumentius és Aedesius téritők Aethiopiában.
— Nagy Konstantin Byzancba teszi át a birodalom székhelyét.
— Iberiában téritő egy keresztyén rabszolga nő.
— Hieronymus születik Stridonban.
333. Ambrosius születik Galliaban.
337. Nagy Konstantin meghal Nikomediában, május 22.
337—361. I. Konstantius császár uralkodása.
340. Thebei Pál első remete halála a lybiai pusztákon.
— Pachomius zárdákat alapit Tabenneban a Nil egyik szigetén.
341. Konstantius irtó rendeletei a pogányság ellen.
343. A keresztyének üldöztetnek a persák között.
347. Chrysostomus születik Antiochiában.
— Szerzetesek Syriában, Palesztinában, Rómában.
— A sardikai zsinat a nyugoti egyházi zsinatok végzéseit a római püspökök átnézése alá utasitja.
348. Ulphilas Konstantlnápolyban püspökké avattatik.
350. Rómában kezdik ülni a karácsonyt.
353. Búcsújárások a szent sirhoz.
354. Augustinus születése.
355. Az ereklyéket kezdik tisztelni.
356. Remete Antal meghal 105 éves korában.
361—363. A hitehagyott Julián uralkodik.
— Julián a persák elleni hadban elesik.
— Ulphilas goth biblia forditása.
363—375. I. Valentinian császár; a pogányság csak falusi parasztok vallása. Paganus.
365. A népvándorlás kezdete. Hunok feltünése.
— Valens császár keleten, tömegestől hurcoltatja ki a zárdákból, a munkakerülőket.

373. Athanasius — pater orthodoxiae — halála.
375. A szenteket kezdik segitségül hivni.
378. A nyugoti gothok a déli dunai tartományokban.
— Gratian császár a nyugoti zsinatok végzéseit a római püspökök átnézése alá utasitja.
379—395. Nagy Theodosius császár. A pogányság végenyészete.
380. Ulphilas, a gothok püspöke meghal.
381. Második egyetemes zsinat Konstantinápolyban. Szentlélekrőli tan.
— Eddig állott fen némi vallásszabadság a pogányság számára.
385. Priscillan, első, törvényszerüleg kivégzett eretnek.
386. Justinian császár parancsot ád az ereklyék ellen.
386. Chrysostomus, lelkész hazájában, Antiochiában.
391. A Serapis pompás temploma Alexandriában, a keresztyének fanatismusa által romba döntetik.
395. Ez évig folytatja Rufin Eusebius müvét.
— Nagy Theodosius két önálló részre osztja fijai között a római birodalmat. Honorius nyugoton. Arcadius keleten.
— Augustinus püspökké választatik Hippo Regiusban.
397. Ambrosius májlandi püspök halála.
398. Chrysostomus konstantinápolyi püspök.
400. Márton toursi püspök meghal. 2000 szerzetes kiséri sirjába.
— A képek mutatkozni kezdenek a templomokban.
401. Örmény bibliaforditás.
403. Chrysostomus számkivettetik.
407. Chrysostomus meghal számkivetésben.
410. A nyugoti gothok Rómát dulják.
412. Pelagius. Pelagianismus: nincs eredendő bün; – önérdem.
420. Hieronymus halála Betlehemben.
— Simon oszlopra mászik Antiochia alatt Syriában.
422. A német nyelv mint irási nyelv, törvények alkotásánál használtatik.
430. Augustinus halála.
— Monophysitai viták kezdete.
— A skot Patrick az irlandiakkal megösmerteti a keresztyénséget.
431. Harmadik egyetemes zsinat Efezusban, Pelagius és Nestorius ellen.
440. Codex Theodosianus.
440—461. Nagy Leo római püspök, — patriarcha.
445. III. Valentinian nyugoti császár egyházi ügyekben, az egész nyugoton legfőbb hatóságnak nyilvánitja a római püspökséget.
449. Rablók zsinatja Efézusban Eutyches s az egy természet ellen.
— Az angol szászok Britanniaba mennek s még ellenei a keresztyénségnek.

450. Simon, az oszlopon álló szent meghal.
451. Negyedik egyetemes zsinat Chalcedonban, a monophysiták ellen.
— Etele nagy harca a chalonsi mezőkön.
452. Etele Róma előtt áll. Feldulja Aquileját.
460. Patrick, az irlandiak apostola meghal.
476. A nyugoti római birodalom rombadől. Romulus Augustulus. Odoaker.
481—511. Chlodwig a frank birodalom alapitója.
486. A frankok Galliába nyomulnak s még pogányok.
491. Theodorich feldulja Odoaker birodalmát s megalapitja Rómában a nyugoti gothok uralmát.
496. Chlodwig keresztyénné lesz.
529. Nursiai Benedek zárdát alapit a Kasino hegyen. Bencések.
— I. Justinian császár a pogányság utolsó menedékhelyét az athenaei uj platonicus iskolát bezáratja.
532. Dionysius Exiguus szerzetes kiszámitja Krisztus születésének évét.
534. Codex Justinianeus. Institutiok. Pandekták.
536. A római püspökök decretalisai feltünnek.
540. Socrates konstantinápolyi ügyvéd s egyházi történetiró.
552. Italia Belizar és Narses hadvezérek által a keleti császárság alá hódittatik.
553. Ötödik egyetemes zsinat Konstantinápolyban: monaphysita viszályok.
565. Az irlandi Columba a piktekhez viszi az evangyeliomot.
566. A Róma épitésétőli évszámlálást kezdik elhagyni.
571. Muhammed születése.
584. Az istenitéletek — ordaliák — kezdenek feltünni.
586. Az eredeti római latin nyelv helyett az olasz tünik fel.
587. Bőjtölő János konstantinápolyi patriarcha, az egész keresztyénség püspökének nevezi magát nagy együgyüen.
590. Nagy Gergely római pápa, Servus servorum Dei nevet vesz fel nagy kevélyen s képmutatással.
— Columban, Gál és más irlandi téritők német földre jőnek.
597. Edelbert angolszász király megkeresztelkedik.
611. Muhammed uj vallást kezd hirdetni.
622. Muhammed futása. Julius 15. Hedzsra.
628. Heraclius császár, a persák által Jeruzsálem feldulatása alkalmával onnan elvitt keresztfát, a persáktól visszanyeri, Jeruzsálembe visszaviszi és saját vállain emeli azt a Golgothára. Ily értelemmel igazitandó ki az ide vonatkozó pont a 90-dik lapon.
632. Muhammed meghal.
636. Izidorus hispalensis sevillai püspök halála.
639. A muhamedán arabok elfoglalják Jeruzsálemet.

640. A muhamedánok meghóditják Egyiptomot.
650. Kilián téritő a német földön.
651. A muhamedán arabok meghóditják Persiát.
680. Hatodik egyetemes zsinat Konstantinápolyban, a császári palota Trullus nevü termében. Concilium trullanum. A monotheletákat kárhoztatja.
692. Ismét concilium trullanum. A római decretalok fiegyelembe sem vétetnek. Papok házassága. Szakadás kelet és nyugot között.
701. Maro, a szir manotheleták feje meghal. Maroniták.
711. A keleti császár II. Justinian, megcsókolja Nicaeában Constantin római pápa lábát.
— A muhamedán saracénok meghóditják Syriát.
715. Winfrid — Bonifác — elkezd tériteni a német földön.
718. Bonifác másodszor lép európai földre mint téritő.
720. A Krisztus születésétől kezdik számitni az éveket.
717—842. Vita és harc a képek felett keleten.
726. Isauriai Leo keleti császár irtó parancsot ád a képek ellen.
730. Második császári parancs a képek ellen.
732. Martel Károly visszaveri Poitiernél az előnyomuló saracénokat.
752. A merovingek dynastiájának vége. III. Childerich helyére Pipin lép.
754. Konstantinápolyi zsinat a képek ellen. Pátriarchák nincsenek jelen.
755. Bonifac a németek apostola meghal, 75 éves korában.
— Törpe Pipin, II. István pápa által segitségül hivatva, legyőzi a longobárdokat s az ezektől elvett földet a pápának ajándékozza. A pápa világi birtokának eredete.
768—814. Pipin fija Nagy Károly uralkodik.
770. Az egyházi tizedadók divatba jőnek.
774. Nagy Károly mint Itália királya, a vaskoronával megkoronáztatja magát.
786. Irene a képek mellett zsinatot tartat Konstantinápolyban; de a császári testőrség szétkergeti azt.
787. Zsinat Nicaeában, a képek győznek.
800. III. Leo pápa császárrá koronázza Nagy Károlyt Rómában karácsony ünnepén.
804. A szászok kemény harcok után felveszik a keresztyénséget.
809. Zsinat Aachenben, a szent lélek a filioque származása felett és mellett.
814—840. Kegyes Lajos német császár.
826. Harald dán király megkeresztelkedik Mainzban.
— Ansgar téritő Dániában.
827. Harald elüzetik s a térités megszakad.
829. Svécziából téritőket kérnek Kegyes Lajos császártól.

833. Ansgar hamburgi érsek.
836. Az ál Izidorféle decretalok feltünnek.
843. A nagy frank birodalom szétoszlik Németországgá, Franciaországgá, és Lotharingiává.
844. II. Sergius pápa uralkodni kezd. Ez hozta divatba a pápává lételkor a név megváltoztatást. Péternek hivták őt; de nem merészelvén az apostolok fejedelmének nevét viselni, Sergius nevet vett fel. Példáját utódai folyvást követték, azon az okon, mert Simonnak is más nevet adott az ur, midőn őt kősziklának nyilvánitotta, t. i. a Kephás vagy Péter nevet, mely csakugyan kősziklát jelent.
847—855. Johanna nő pápa??
858. Ignác konstantinápolyi pátriárcha Bardast, a keleti császári kormányzót eltiltja az urasztalától.
860. Cyrill és Method téritők a bolgárokhoz mennek.
861. Bogoris bolgár király a keresztyénség barátja kezd lenni.
862. Izland felfedeztetik.
863. A bolgár király terjeszti a keresztyénséget.
— Cyrill és Method a morvákhoz mennek.
865. Ansgar, észak apostola, meghal.
— Paschasius Radbertus meghal.
867. Phocius zsinatot tart Konstantinápolyban. Rómát eretnekséggel vádolja.
— Mihály keleti császár — e néven harmadik — meggyilkoltatik.
— Cyrill meghal Rómában. Methodius első Morva püspök.
869. Konstantinápolyi zsinat, mely Phociust kárhoztatja s Rómához közeledik.
894. Borziwoi cseh herceget megkereszteli Methodius.
910. A clugnyi zárda alapittatik.
938. A kegyetlen cseh Bolezlaw üldözi a keresztyéneket.
948. Bulcsu magyar vezér Konstantinápolyban megkeresztelkedik.
— I. Ottó császár a brandenburgi püspökséget alapitja a wendek között.
950. Gyula magyar herceg keresztyénné lesz.
955. Olga muszka hercegnő Konstantinápolyban keresztyénné lesz.
963. Zsinat Rómában, mely XII. János pápát vérfertőztetés, hamis esküvés, gyilkosság stb. miatt leteszi.
966. Micislav lengyel herceg, neje inditására keresztyénné lesz.
968. I. Otto császár Magdeburgban érsekséget alapit.
973. Quedlinburgban, husvét ünnepén több magyarok jelen vannak.
— A prágai érsekség alapittatik s a csehek között a keresztyénség megszilárdul.
974. Pilgrin levele a pápához, a magyar földi téritések sikeres eredményéről.

980—1035. Wladimir nagy herceg terjeszti a keresztyénséget a muszkák között.

993. Ulrich augsburgi püspök szentté avattatik. Legelső szent!

993—995. Adalbert prágai püspök Gejzát s családját megkereszteli.

995. István nőül veszi Gizelát, Henrich bajor herceg leányát.

995—1000. Olav Trygvason terjeszti a keresztyénséget Norvégiában és Izlandban.

996. Adalbert a poroszok közt térit.

997. Adalbert téritő vértanui halált hal.

998. A pogányság mellett feltámadt Kupa magyar vezér legyőzetik.

— Odilo clugnyi apát egy ünnepet rendez a purgatoriumban gyötrődő lelkek kiszabaditása végett. Ebből lett a minden szentek ünnepe.

1000. István mint király Magyarországban. II. Sylvester pápa levele, koronája stb.

1008. Olav svéd király keresztyénné lesz.

— Brunó téritő vértanui halált hal a poroszok között.

1014—1035. Nagy Kanut dán király terjeszti a keresztyénséget.

1017—1038. Köpcös Olav norvég király uralomra juttatja a keresztyénséget.

1018. A camaldulensek rende alapittatik Camaldoliában, az Apennin vadonjai közt.

1019—1054. Jaroslav nagy herceg a muszkák közt uralkodóvá teszi a keresztyénséget.

1031. Az első pápai interdictum.

1033. IX. Benedek 12 éves vásott erkölcsü gyermek pápává lesz.

— II. Konrád német császár. Treuga Dei.

1039—1056. III. Henrich német császár uralkodik.

1044. III. Sylvester pápává választatik.

1046. Sutrii zsinat Róma közelében.

1047. II. Kelemen pápa halála.

1048. Bruno touli püspök IX. Leo név alatt pápává lesz.

— Hildebrand müködik Rómában.

— Keresztelő János nevére ápolda alapittatik Jeruzsálemben.

1053. Cerularius Mihály konstantinápolyi pátriarcha feléleszti a Rómávali viszályt.

1054. Kelet és nyugot kölcsönösen kiátkozza egymást.

1055. Első püspökség Grönlandban.

1056—1106. IV. Henrich német császár.

1058—1061. II. Miklós pápa uralkodik Hildebrand akaratja szerént.

1059. II. Miklós pápa, a pápaválasztás jogát a kárdinálok collegiumára bizza.

1061. A szent földre való búcsújárások nagyban kezdődnek.
1073. A seldschukok meghóditják Palesztinát.
— II. Sándor pápa meghal.
1073—1085. Hildebrand VII. Gergely név alatt mint pápa uralkodik.
1074. Szigoru törvények a papok nőtlenségéről.
1075. Törvény a simonia s a világi hatalomnak az egyházi hivatalok betöltésére való befolyása ellen.
— Inge király Svéciában a keresztyénség megszilárditója.
1076. VII. Gergely számadásra hivja IV. Henrik császárt.
1077. IV. Henrich császár gyalázatos megalázódása VII. Gergely pápa előtt Kanossa várában.
1080. Rudolf császár a IV. Henrich elleni harcban elesik.
1084. A karthausiak rende alapittatik Bruno rheimsi tanitó által.
1085. VII. Gergely meghal Salernoban számkivetésben.
1093. Amiensi Péter remete fellármázza nyugotot a szent föld érdekében.
1096. Tavasszal Amiensi Péter és Habenichts vezérlete alatt gyülevész csoport indul a szent föld felé.
1096—1099. Az első keresztes hadjárat.
1098. Az első cistercita zárda alapittatik Dijon mellett Robert francia nemes által.
1099. A keresztesek elfoglalják Jeruzsálemet Jul. 15. Johanniták rende.
1100. Bouillon Gottfried meghal.
1109. Kanterburyi Anzelm első scholasticus theologus meghal.
1115. Mathild grófnő hagyománya a pápák számára.
1118. Bazilius a bogomilok feje megégettetik Konstantinápolyban.
1119. A templariusok rende alapittatik.
1121. A praemonstratensek rende alapittatik francia földön Praemontreban.
1122. Az investitura feletti vitát eldönti a wormsi concordatum a pápa javára.
1128. A római jogot tanitni kezdik Bolognában.
1134. Norbert magdeburgi érsek, a praemonstratensek alapitója meghal.
1135. Albrecht meghóditja Magdeburgot s ott a keresztyénséget uralomra emeli.
1138—1268. A Hohenstaufen császári nemzetség. Folytonos küzdelem és harc a pápaság ellen. Gvelfek és Ghibellinek.
1139. Bambergi Otto a pomeranok apostola meghal.
1144—1188. Oppositio Rómában a hierarchia ellen, de sikeretlenül.
1147—1149. A második keresztes hadjárat.
1150. Párisban egyetem alapittatik
— Gratian szerzetes s bolognai tanár egyházi törvénygyüjteménye.

1152. A karmeliták rende alapittatik a Karmel hegyén.
1153. Clairvauxi Bernát meghal.
1154. Lombárdi Péter hires scholasticus s párizsi püspök meghal.
1155. Bresciai Arnold megégettetik.
1170. Guzman Domokos a dominicanok alapitója születik.
— Waldus Péter, elvtársaiból egy kis társulatot alakit.
1180. Waldus átok alá vettetik.
1182. Ferenc a franciscanusok alapitója születik.
1187. Szaladdin szultán elfoglalja Jeruzsálemet
1189—1190. Harmadik keresztes hadjárat Barbarossa Fridrich alatt.
1190. A német vitézi rend alapittatik.
1191—1192. Negyedik keresztes hadjárat.
1191. A keresztesek keményen ostromolják Ptolemaist.
1196. VI Henrich német császár eredménytelen keresztes hadjárata.
1197. Waldo Péter meghal.
1198—1216. III. Ince pápa uralkodik; a pápai hatalom tetőponton
1200. A kartharok Lombárdiában.
— János pap országa.
1204. Egy keresztes had elfoglalja Konstantinápolyt s megalapitja a keleti latin császárságot.
1207. Erzsébet magyar királyi hercegnő születik Pozsonyban vagy Sáros Patakon.
1208. Assizi Ferencnek tiz capuciumos bajtársa támad.
— Domokos igét hirdetni indul az albigensek ellen.
1209. Az olvasó kezd divatba jőni.
1209—1229. Keresztes had az albigensek ellen déli Franciaországban.
1210. Krisztian első porosz püspök.
1212. János angol királyt III. Ince leteszi.
1213. János angol király országostól a pápa vazallja.
— Gyermekek keresztes hadjárata.
1215. III. Ince az inquisitiot kezdi formaszerint felállitni.
— A Lateráni nagy zsinat Rómában: egyedül idvezitő egyház; hét sákramentom; fülbegyónás stb.
— Az angol rendek a magna chartat nyerik.
— Domokos megalapitja a dominicanok rendét, s III. Ince pápa megerősiti azt.
1215—1250. II. Fridrich német császár, a pápai hatalom nagy ellensége.
1217. II. Endre magyar király csekély eredményü keresztes hadjárata.
1223. Assizi Ferenc a franciscanusok rendét formaszerént megalapitja.
1226. Assizi Ferenc meghal.
1228—1229. Ötödik keresztes hadjárat.

1229. II. Fridrich felteszi saját fejére a jeruzsálemi koronát.
— A toulousi zsinat rendszeresen szervezi az inquisitiot.
1230. A német lovagrend porosz földre megy.
1231. Erzsébet, magyar, thüringeni grófnő meghal Marburgban.
1232. Az inquisitio törvényszéke már tényleg müködik.
1233. Az inquisitio vezetését a franciscanusok és dominicanusok veszik át.
— Konrád dominicanus szerzetest, Erzsébet gyóntatóját s dühös inquisitort agyon verik.
— A serviták rende alapittatik Florencben.
1234. Keresztes had a stedingek ellen.
— Raimundus de Pennaforti IX. Gergely pápa parancsára az egyházi törvények gyüjteményét szerkeszti.
1241. IX. Gergely pápa meghal.
1243. Két évi szünet után IV. Ince lesz pápává.
1244. A szent föld ismét muhamedánok hatalma alá jut.
1245. IV. Ince téritőket küld a mongolok közzé.
1248—1254. Hatodik keresztes hadjárat.
1249. IX. Lajos francia király is téritőket küld a mongolok közzé.
1254. IV. Konrád császár méreg miatt meghal.
1255. IV. Sándor pápa megerősiti a serviták — s alapitja az augustinians remeték rendét.
1260. Segarelli, az apostolikok felekezetét alapitja.
1261. III. Mihály Palaeologus véget vet a keleti latin császárságnak.
1264. Az ur testének ünnepe létre jő.
1266. Manfréd II. Fridrich fija a pápai hatalommal szövetkezett Anjoui Károly elleni harcban elesik.
1268. Konradin az utolsó Hohenstaufen lefejeztetik Nápolyban.
1269. Franciaországi pragmatica sanctio a pápák pénzzsarolásai ellen.
1270. A hetedik s utolsó keresztes hadjárat.
1274. Lyoni zsinat, mely megállapitja, hogy a cardinálisok a conclaveba legyenek szoritva, mindaddig, mig pápát nem választanak.
1275. X-dik Gergely pápa téritőket küld Chinába.
1283. A német vitézi rend az egész porosz földet meghóditja s ott a keresztyénséget megszilárditja.
1291. A keresztyének utolsó városukat Akkot is elvesztik a szent földön.
1294—1303. VIII. Bonifác pápa uralkodik.
1295. Lorettoban az olasz földön feltünik azon ház, melyben Szüz Mária született stb. s melyet Názáretből az angyalok vittek oda.
1296. Clericis laicos bulla, a papokra vetendő adó ellen.
1300 Segarelli az apostolikok főnöke megégettetik.
— VIII. Bonifác megkezdi a jubilaeumok sorát.

1300. A római egyetem alapittatik.
1309—1378. A pápák székhelye Avignon Franciaországban. Babyloni számkivetés.
1311—1367. A szabad szellem testvérei véres üldözés alatt. Beghardok, Turlupinok stb.
1312. A templáriusok rende eltöröltetik.
1314. Molay Jakab, a templáriusok utolsó főnöke megégettetik.
1324. Wickliff születik.
1329. Eckard az első német mysticus meghal Strassburgban.
1334. A szentháromság ünnepét XXIII. János pápa megállapitja.
1338. A német választó fejedelmek szabad szellemü gyülése a pápa ellen. A császárválasztásnál a pápának semmi joga.
1348. VI. Károly császár a prágai egyetemet alapitja.
1350. A boszorkányperek kezdenek feltünni.
1361. Tauler János német mysticus halála.
1365. Suso Henrik német mysticus halála.
— A bécsi egyetem alapittatik.
1367. A hármas pápai korona gyakorlatba jő.
— V. Orbán pápa elmegy a kietlenné lett Rómába, de csakhamar elhagyja azt.
1373. Jul. 6. Husz János születik Hussinecben, Csehországban.
1374. A pápához egy angol küldöttség megy, melynek Wyckliff is tagja.
1377. XI. Gergely pápa kárhoztatja Wyckliff tanait.
1378. VI. Orbán az olaszok választottja pápává lesz; a franciák meg VII. Kelement választják maguk részéről.
1378—1409. Pápai szakadás; — nagy schisma. Folyvást két pápa; egyik Rómában, másik Avignonban.
1390. Wyckliff a szentirást angol nyelvre forditja a Vulgatából.
1382. Wyckliff iratait a londoni és oxfordi zsinatok kárhoztatják.
1384. Wyckliff meghal Angolhonban.
— Groot Gerhard a közösélet testvéreinek alapitója meghal német alföldön.
1398. Husz tanár a prágai egyetemben.
1402. Prágai Jeromos mint Wycklifita tér vissza Oxfordból Prágába.
1404. Két ifju angol theologus reformatori elveket hirdet Prágában.
1408. A prágai egyetem kárhoztatást mond Wyckliff tanai felett.
1409. A pisai nagy zsinat leteszi a két pápát, választ egy ujat; most tehát már három pápa van, mert a letételnek sem lett eredménye.
— A lipcsei egyetem alapittatik.
1410. Wickliff müvei megégettetnek; Husznak a predikálás megtiltatik.
1411. Német földön a kinzással vallatás — tortura — divatozik.
1412. XXIII. János pápa, nagyszerü bünbocsánati üzletet indit, mely ellen Husz fellép.

1414—1418. A kostnici nagy zsinat.
1415. Husz megégettetik Kostnicban, Julius 6.
1416. Prágai Jeromos megégettetik Kostnicban, Május 30.
— Lord Cobham, mint wycklifita kivégeztetik Angolhonban.
1419—1436. A hussita harc.
1420. A hussiták calextinekre és táboritákra szakadnak.
1425—1448. Egyesülési próbák a keleti és nyugoti egyházak között.
1428. Wycliff csontjait felássák és megégetik.
1429. Charlier Gerzon a párisi egyetem tudós cancellárja meghal Lyonban.
1430. Johanna d' Arc mint boszorkány megégettetik.
1431—1443. A bazeli nagy zsinat.
1433. A bazeli zsinat egyezménye a calixtinekkel.
1434. A táboriták csatát vesztve legyőzetnek.
1440. A nyomdászat feltaláltatik. Guttenberg Mainzban.
1453. A törökök elfoglalják Konstantinápolyt.
1455. Reuchlin születése.
1456. Johanna d' Arc utólagosan ártatlannak nyilvánittatik.
— Valla Lőrinc halála.
1458—1464. Aeneas Sylvius II. Pius név alatt pápa.
1462. II. Pius érvénytelennek nyilvánitja a calixtinekkel kötött bazeli egyezményt.
1467. Okt. 28. Erasmus születése Rotterodamban.
1171. Kempis Tamás halála.
1473. Kopernik Miklós születése.
1478. Torquemada mint főinquisitor szerepelni kezd.
1482. Wesel János reformátori törekvésü tanár és pap fogságban hal meg.
1483. Nov. 10. Luther születése Eislebenben.
1484. Január 1. Zwingli születik Wildhausban helvét földön.
— VIII. Ince egy bullában formaszerüleg megállapitja a boszorkánypereket.
1486. Eck János születése.
1489. Wessel János nagyhirü szabadelvü tudós meghal Gröningenben.
— Savonarola fellép mint reformator Florenzben.
1491. Loyola Ignác születése.
1492 Columbus felfedezi Amerikát.
1492—1503. VI. Sándor pápa, a ki önmaga által más számára készitett méreg miatt meghal.
1493. Justus Jonas születése.
1495. Biel Gábor, az utolsó scholasticus meghal.
— Rabszolgakereskedés a hadi foglyokkal.
1496. A zsidók üldöztetnek Portugalliában. — Menno Simonis születik.

— A politikai egyensuly eszméje s a „catholica majetas“ nevezet feltünik.
1479. Melanchthon születése.
1498. Savonarola két társával együtt megégettetik.
1499. Brenz János születése.
1500. Az extravagansok az egyházi törvények gyüjteményéhez csatoltatnak.
1501. Luther mint tanuló az erfurti egyetemben.
1502. A wittenbergi egyetem alapittatik.
1503—1513. II. Julius pápa.
1505. Luther magister, s az erfurti augustini zárdába lép.
— Knox János születése Skothonban.
1506. Levélposták kezdenek keletkezni a német földön.
— Zwingli glarusi pap.
1507. Luther pappá szenteltetik.
1508. Luther tanár a wittenbergi egyetemben.
1509. Jul. 10. Kálvin születik Noyonban, Franciaországban.
1509—1547. VIII. Henrich angol király uralkodása.
1510. Luther utja Rómába.
1512. Luther a theologia tudorává s egyszersmind wittenbergi predikátorrá lesz.
1513—1521. X. Leo pápa uralkodik.
1513—1523. II. Christian dan és svéd király.
1514. Reuchlin harca a dominicanok ellen.
1515—1547. I. Ferenc francia király.
1516. Epistolae obscurorum virorum. — Erasmus az uj szövetséget kiadja.
1517. Fényes zsinat a Lateranban, mely a reformra törekedett korábbi zsinatok felett kárhoztató itéletet mond.

Az egyetemes zsinatok — concilia oecumenica — idő rendben.

325. Nicaeaban, főként az Árius tanai ellen. Symbolum. Kánonok.
381. Konstantinápolyban többrendbeli kisebb eretnekcsoportok ellen. A nicaeai zsinat symboluma ujból helybenhagyatik s a szent lélekről tan megállapittatik.
431. Ephesusban Nestorius és Pelagius ellen. Symbolum.
451. Chalcedonban a monophysiták ellen. Symbolum.
553. Konstantinápolyban általában az eretnekek s különösen az Origenes tanai ellen.

680—681. Konstantinápolyban, a monotheleták ellen.
787. Nicaeaban a képrombolók ellen.
869. Konstantinápolyban a képrombolók és monotheleták ellen. Phocius letétetik.
1123. A Laterànban, a wormsi concordatum megállapittatik, s a simonia és a papok házassága ismételve megtiltatik stb.
1139. A Lateranban, a keleti és nyugoti egyházak egyesülése felett stb.
1179. A Lateránban, egyházfegyelmi tárgyak felett.
1215. A Lateránban, az albigensek s más eretnekek ellen. Kánonok stb.
1245. Lyonban, II. Fridrich császár letétetik.
1274. Lyonban, püspökök választásáról, papok felavatásáról, a keleti és nyugoti egyházak egyesitéséről stb.
1311—1312. Viennebaen Franciaországban; a teplariusok eltöröltetnek, a beghardok és más eretnekek kárhoztatás alá vettetnek stb.
1409. Pizában, a két pápa letétetik; oppositio a pápaság ellen; reformtörekvések.
1414—1418. Kostnizban, három pápa letétetik. Wyckliff tanai és emléke kárhozat alá vettetnek. Husz és Prágai Jeromos vértanu reformatorok megégettetnek.
1431—1443. Bazelben, az eretnekek, az egyház romlottsága s a törökvész ellen, mindenben sikeretlenül. E zsinat pápapárti szakadékai a ferrarai és florenzi zsinatok; ez utóbbinak főtárgya: a keleti és nyugoti egyházak egyesitése.
1512—1517. A Lateránban a reformtörekvések ellen.

Ezek közül a pizai, konstanzi és bazeli zsinatokat a római katholikusok nem ösmerik el egyetemeseknek és érvényeseknek.

Az ugynevezett egyetemes vagy oecumenicum symbolumok.

100—200. Az ugynevezett apostoli hitforma. Alakult a keresztség szerzésének bibliai igéiből, s az első századi katekhumenek hitvallásából. Különböző formái vannak, legelterjedtebb a római, — innen symbolum romanumnak is neveztetik.
325. A nicaeai symbolum létre jött a nicaeai egyetemes zsinaton az Árius tanai ellen. Ennek bővitett alakja a 381-dik évi konstantinápolyi zsinaton létre jött nicaeno — constantinapolitanum symbolum, melybe a nyugotiak későbben azon tételt is beszurták, hogy a szent

lélek a fiutól is — a filioque — származik. Ezt a keleti egyháza symbolumok meghamsitásának tartotta és tartja.

400. Az Athanasiusi symbolum, vagy kezdő szavairól: „Quicunque vult salvus esse“: Symbolum Quicunque. Az Athanasius irataiból szerkesztetett az 5-dik században, tehát az Athanasius halála után.

E három, illetőleg négy symbolum érvényét mind a római, mind a keleti, mind az evangelikus, mind a reformált egyház elösmeri. Ezeken kivül mindegyik hivatkozik még több más symbolumokra is, igy pl. a második helvét hitvallás az efézusira, chalcedonira és a Damasuséra. Damasus római püspök volt a 4-dik században s az arianismus ellen különösen csatázott. — Meg kell azonban jegyeznünk méltó dicsőségére Kálvinnak, hogy ő mind nyilvános hittani vitáiban. mind irodalmi müveiben, a legkeményebben csatázott maguknak az oecumenicum symbolumoknak kötelező ereje ellen is, mert támaszkodott egyedül és kizárólag a szentirásra. — Igy hazánkban a derék Bejthe István is. — Mindezekről tüzetesen szólni: a dogmák történelme körébe tartozik.

A római püspökök, majd pápák, uralkodásuk időrendi szerént.

66. Linus.
67. Cletus.
75. Kelemen.
81. Anacletus.
95. Evaristus.
108. Sándor.
117. I. Sixtus.
127. Telesphovus.
138. Hyginus.
150. I. Pius.
161. Anicetus.
170. Soter.
178. Eleutherius.
191. I. Victor.
203. Zephyrinus.
221. I. Callistus.
226. I. Orbán.
231. Pontianus.
235. Anterus.
236. Fabianus.
251. Cornelius és Novatianus. — Schisma.
253. I. Lucius.
255. I. István.
257. II. Sixtus.
258. Dionysius.
269. Felix.
275. Eutychianus.
283. Cajus.
296. Marcellinus.
304. I. Marcellus.
309. Eusebius.
310. Miltiades vagy Melchiades.
314. I, Sylvester.

335. Marcus.
336. I. Julius.
352. Liberius és Felix. Schisma.
367. Damasus és Ursicinus. Schisma.
384. Siricius.
395. I. Anastasius.
402. I. Ince.
417. I. Zosimus.
418. I. Bonifacius és Eulalius. Schisma.
423. I. Coelestinus.
432. III. Sixtus.
440. I. vagy Nagy Leo.
461. Hilarius.
467. Simplicius.
483. Felix.
492. I. Gelasius.
496. II. Anastasius.
498. I. Symmachus és Laurentius. Schisma.
514. Hormisdas.
523. I. János.
526. Felix.
529. II. Bonifacius és Dioscorus. Schisma.
532. II. János.
535. I. Agapetus.
536. Sylverius és Vigilius. Schisma.
540. Vigilius.
555. I. Pelagius.
561. III. János.
574. I. Benedek.
578. II. Pelagius.
590 I. vagy Nagy Gergely.
604. Sabinianus.
605. III. Bonifacius.
607. IV. Bonifacius.
614. I. Deodatus.
617. V. Bonifacius.
625. I. Honorius.
638. I. Severinus.
639. IV. János.
641. I. Theodor.
648. I. Márton.
655. I. Eugenius.
656. Vitalianus.
671. II. Deodatus.
676. I. Domnus.
678. Agatho.
682. II. Leo.
684 II. Benedek.
685. V. János.
686. Péter és Theodoret. Schisma.
686. Conon.
687. Theodor és Paschalis. Schisma.
687 I. Sergius
701. VI. János.
705. VII. János.
707. Sisinus vagy Zosimus.
708. Constantinus.
714. II. Gergely.
731. III. Gergely.
741. Zacharias.
752. II. István.
757. I. Pál és Theophylactus. Schisma
767. II. Constantin, Filep és István. Schisma.
768. III. István.
772. I. Hadrián.
794 III. Leo.
816. IV. István.
817. I. Paschalis.
824. II. Eugenius és Zinzinnus. Schisma.
827. I. Bálint.
— IV. Gergely.

844. II. Sergius. Változtatott névvel első.
847. IV. Leo.
855. (Johanna Papissa?) III. Benedek. Anastannus. Schisma.
858. I. Miklós.
867. II. Hadrián.
872. VIII. János.
882. I. Marinus v. Márton.
884. III. Hadrián.
885. V. István.
890. Formosus és Sergius. Schisma.
895. VI. Bonifac.
897. VI. István.
— Romanus.
898. II. Theodor.
— IX. János.
900. IV. Benedek.
903. V. Leo és I. Kristóf. Schisma.
904. III. Sergius.
910. III. Anastasius.
912. Lando.
913. X. János.
928. VI. Leo.
929. VII. István.
932. XI. János.
939. VIII. István.
942. II. Marinus.
946. II. Agapetus.
956. XII. János.
964. VIII. Leo és V. Benedek. Schisma.
965. XIII. János.
972. VI. Benedek.
— VII. Bonifác és II. Domnus. Schisma.
974. II. Domnus v. Damnus.
975. VII. Benedek.
983. XIV. János.
984. XV. János.
996. V. Gergely és VI. János. Schisma.
999. II. Sylvester.
1003. XVI. János.
1009. IV. Sergius.
1012. VIII. Benedek és Gergely. Schisma.
1024. XVIII. János.
1033. IX. Benedek és III. Sylvester. Schisma.
1033. VI. Gergely.
1046. II. Kelemen.
1048. IX. Benedek ujból.
— II. Damasus.
1054. II. Victor.
1057. IX. István.
1058. II. Miklós és X. Benedek. Schisma.
1061. II. Sándor és II. Honor. Schisma.
1086. III. Kelemen.
1088. II. Orbán III. Kelemennel.
1099. Paschalis III. Kelemennel.
1118. II Gelasius és VIII. Gergely, Schisma.
1119. VIII. Gergely.
— II. Calixtus.
1124. II. Honor és Theobald. Schisma.
1130. II. Ince és Anaclet. Schisma.
1130. II. Ince és IV. Victor.
1143. II. Coelestin.
1144. II. Lucius.
1145. III. Eugen.
1153. IV. Anastasius.
1154. IV. Hadrian.
1159. III. Sándor. IV. Victor. III.

Paschal. III. Calixtus. III. Ince. Schisma.
1181. III. Lucius.
1185. III. Orbán.
1187. VIII. Gergely.
1188. III. Kelemen.
1191. III. Coelestin.
1198. III. Ince.
1216. III. Honorius.
1227. IX. Gergely.
1241. IV. Coelestin.
— IV. Ince.
1254. IV. Sándor.
1261. IV. Orbán.
1264. IV. Kelemen.
1268. X. Gergely.
1276. V. Ince.
— XX. János.
1277. III. Miklós.
1280. IV. Márton.
1285. IV. Honorius.
1287. IV. Miklós.
1292. V. Coelestin.
1294. VIII. Bonifác.
1303. XI. Benedek.
1304. V. Kelemen.
1314. XXI. János, V. Miklós. Schisma.
1334. XII. Benedek.
1342. VI. Kelemen.
1352. VI. Ince.
1362. V. Orbán.
1370. XI. Gergely.
1378. VI. Orbán, VII. Kelemen. Nagy schisma kezdete.
1389. VII. Kelemen, IX. Bonifac.
1394. IX. Bonifac és XIII. Benedek. Schisma.
1404. VII. Ince.
1406. XII. Gergely.
1409. V. Sándor a két előbbivel együtt.
1410. XXII. János, Gergelylyel és Benedekkel.
1417. V. Márton, VIII. Kelemen. Vége a nagy schismának.
1431. IV. Eugen, V. Félix. Schisma.
1447. V. Miklós.
1455. III. Calixt.
1458. II. Pius.
1464. II. Pál.
1471. IV. Sixtus.
1484. VIII. Ince.
1492. VI. Sándor.
1503. III. Pius.
— II. Julius.
1513. X. Leo.

Kiigazitandó nagyobb hibák.

Lap.	*Sor.*		*Hiba.*	*Igazitsd igy.*
1	14	alul	egynekz	egynek
6	16	felül	Eckormann	Eckermann
16	3	„	halberstandi	halberstadti
18	23	alul	Extricitationes	Exercitationes
23	12	„	mondása	mondja
35	4	„	Gamalivel	Gamáliel
37	8	„	hal	halt
37	8	„	e végre	végre
38	12	„	62	64
46	8	felül	fel ; — Samariában	fel Samariában ; —
52	3	„	136	163
58	11	„	hogy	hogy a
71	3	„	el	elől
71	7	„	Decius	Diocletian.
85	16	„	kinek	kiknek
85	11	alul	ülő	álló
86	2	felül	ült	állt
90	2—4	„	muhamedánoktól	persáktól
90	4—5	„	megtalálta	felállitotta
95	11	alul	681	680
95	18	„	454	451
112	7	„	Ludmilliával	Ludmillával
119	4	felül	Cerulalius	Cerularius
120	13	alul	csontjából	csontjaiból
123	14	„	koronáztatta	koronázta
136	6	felül	hivében	hiveiben
141	2	„	1284	1274
147	4	alul	a szentirásnak	a szabályoknak

RÉVÉSZ, Imre
Egyetemes
egyháztörténelem.